

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

SAHÎH-İ BUHÂRÎ'NİN BAB BAŞLIKLARI KONUSUNDA
YAZILAN ESERLER VE SAHÎH'İN BAB BAŞLIKLARINDAKİ MUALLAK
HADİSLERİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mahmut MAHMUTOĞLU

HAZİRAN-2019
GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

SAHÎH-İ BUHÂRÎ'NİN BAB BAŞLIKLARI KONUSUNDA
YAZILAN ESERLER VE SAHÎH'İN BAB BAŞLIKLARINDAKİ MUALLAK
HADİSLERİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mahmut MAHMUTOĞLU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali KUZUDİŞLİ

HAZİRAN-2019
GÜMÜŞHANE

KABUL VE ONAY

Prof. Dr. Ali KUZUDİŞLİ danışmanlığında, Mahmut MAHMUTOĞLU tarafından hazırlanan “Sahîh-i Buhârî'nin Bab Başlıkları Konusunda Yazılan Eserler ve Sahîh'in Bab Başlıklarındaki Muallak Hadislerin İncelenmesi” isimli bu çalışma, ... / 05 /2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE (Başkan)

Prof. Dr. Ali KUZUDİŞLİ (Danışman)

Dr. Abdulvehhab GÖZÜN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.. / .. /

[imza]

.....

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “Sahîh-i Buhârî'nin Bab Başlıkları Konusunda Yazılan Eserler ve Sahîh'in Bab Başlıklarındaki Muallak Hadislerin İncelenmesi” isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaların kaynakçada yer aldığını taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin Yapılmasını arz ederim.

☒	Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir
☐	Tezim sadece Gümüşhane Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
☐	Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../...../2019

Mahmut MAHMUTOĞLU

ÖNSÖZ

İslam âlimleri tarafından en muteber hadis kaynakları olarak kabul edilen Kütüb-i sitte (Buhârî (v. 256) ve Muslim'in (v. 261) *Sahîh*'leri, İbn Mâce (v.273), Ebû Dâvûd (v. 275), Tirmizî (v. 279) ve Nesâî'nin (v. 303) *Sünen*'lerinden oluşan altı kitap) içerisinde Buhârî'nin *Sahîh*'i ilk sırada yer almaktadır. Buhârî, yalnızca sahîh hadislerden oluşan bir kitap te'lif etmeyi hedefleyen ilk musannif olarak kabul edilmekle birlikte, aynı amaçla yazılan hadis kitapları içinde en üst seviyede olduğu konusunda ulemânın çoğunluğu arasında görüş birliği vardır. Bununla birlikte, Buhârî'nin *Sahîh*'i de değişik yönlerden tenkit edilmiştir.

Sahîh'e yöneltilen başlıca eleştirilerden biri, bab başlıklarında verdiği muallak rivâyetlerdir. Bazı münekkidler, zayıf hadis gurubunda yer alan muallak rivâyetlerin sadece sahîh hadisleri toplama gayesiyle yazılmış bir eserde yer almasının, kitabın te'lif amacına uygun düşmediğini ileri sürmüşlerdir. Oysa bab başlıklarında geçen muallak, merfû rivâyetler incelendiğinde Buhârî'nin bab başlıklarında verdiği muallak hadislerin, hadisin sıhhatindeki zayıflığı göstermekle birlikte, rivâyetler arasındaki fikhî ihtilâflara işaret etmek, hadisleri daha sahîh olana göre tasnif etmek, ihtisar ve mânâyla rivâyet olgusuna dikkat çekmek, zayıf olsa da bazı mezheplerce amel edilen rivâyetleri tebarüz etmek gibi çok farklı ve önemli amaçlara hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Kanaatimizce bu durum Buhârî'nin eserini sadece sahîh hadisleri toplamak gayesiyle beraber, görüşlerini fikhî açıdan ortaya koymak amacıyla da yazdığını göstermektedir.

Buhârî'nin bab başlıkları ile ilgili erken dönemden itibaren müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bu yönde yapılan çalışmalar sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Türkiye'de yapılan yüksek lisans çalışmalarında bab başlıklarındaki muallak mevkûf rivâyetler, Buhârî'nin kendi ifâdeleri, bab başlıklarında temrîz sığasıyla verilen muallaklar ve başlıklardaki muallak rivâyetlerin Kütüb-i semâniye çerçevesinde değerlendiren çalışmaların olduğunu gördük.

Bu çalışmamızın alanı, Buhârî'nin *Sahîh*'inin bab başlıklarında muallak olarak sevk edilmiş olan hadislerdir. Bununla birlikte bir hadis, kitabın bab başlıklarında muallak olarak verildiği halde hadisler arasında muttasıl senedle verilmişse, bu durumda olan rivayetleri incelemenin dışında tuttuk. Muallak hadisleri diğer kaynaklardan

araştırırken, başta Kütüb-i sitte olmak üzere, muhaddisler arasında mütâdevel hadis kitaplarından yararlandık ve herhangi bir kısıtlamaya gitmedik.

Araştırmanın giriş kısmında tezin konusunun içeriği, kapsamı ve kaynakları hakkında bilgi verdik. Yine aynı kısımda Buhârî'nin *Sahîh* 'i ve bab başlıklarıyla ilgili kısa bilgi sunmaya çalıştık. Birinci bölümde bab başlıkları ile ilgili klasik ve modern dönemde yazılan eserleri kısaca tanıtmayı hedefledik. İkinci bölümde, muallak hadis hakkında özet bilgi ve *Sahîh* 'in bab başlıklarındaki muallak rivâyetlerle ilgili kısa bilgi sunmaya çalıştık. Son olarak bab başlıklarında muallak olarak verilen, bununla birlikte *Sahîh* 'in her hangi bir yerinde müsned olarak verilmeyen rivâyetleri sened ve metin açısından incelemeye çalıştık.

Özellikle bu konunun seçilmesine vesile olan ve tezin oluşumunda hiçbir desteğini esirgemeyen danışman hocam muhterem Prof. Dr. Ali KUZUDİŞLİ'ye en kalbî duygularımla teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmam boyunca maddî ve manevî desteklerini üzerimde hissettiğim aileme teşekkürü bir borç bilirim. Gayret bizden muvaffakiyet Allah'tandır.

Gümüşhane - 2019
Mahmut Mahmutoglu

ÖZET

[MAHMUTOĞLU, Mahmut]. Sahîh-i Buhârî'nin Bab Başlıkları Konusunda Yazılan Eserler ve Sahîh'in Bab Başlıklarındaki Muallak Hadislerin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, (XV+ 146).

Ale'l ebvâb sisteme göre te'lif edilen *el-Câmiu's-sahîh*'teki bab başlıklarının, Buhârî'nin şahsî görüş, düşünce ve fikhî anlayışını yansıttığı bilinmektedir. Bu durum sadece bab başlıklarını esas alan çalışmaların yapılmasına ve hadis edebiyatı içerisinde ayrı bir yazın türünün doğmasına sebep olmuştur. Bab başlıklarına bakıldığında hepsinin aynı özellikte ve muhtevada olmadıkları görülmektedir. Başlıkların bazılarında âyetler zikredilmiş, bazılarında muallak, mevkûf veya maktû hadisler sevk edilmiştir. Buhârî'nin bazı bab başlıklarında kendi sözünü veya görüşünü ifade ettiği de olmuştur

Bu çalışmanın ilk kısmında Buhârî'nin bab başlıkları üzerine yapılan başlıca çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. İkinci kısımda ise *Sahîh*'te müsned olarak verilmeyen muallak rivâyetler ve bunların muallak olarak bırakılma nedenleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bab başlığı, el-Câmiu's-sahîh, Buhârî, Teracim.

ABSTRACT

[MAHMUTOĞLU, Mahmut]. Written Works on the Bab Titles of Sahîh-i Buhârî of the analyzing ambiguous Hadiths in Bab and Sahîh's Bab Titles, Master Thesis, 2019, (XV+ 146).

It is known that the Titles of al-Câmiu's-sahîh, which were compiled according to the system of Ale'l ebvâb, reflect Bukhari's personal opinion, thought and fiqh understanding. This situation led to the studies based on the titles of bab only and the emergence of a new literary in the hadith literature. When Bab titles are examined, it is seen that not all of them have the same characteristics and content. In some of the titles, verses are mentioned and in some, muallak, mevkûf or maktû hadiths are referred.

In the first part of this study, information is given about the main works on the Bab Titles of Bukhari. In the second part, in Sahih, the ambiguous narratives that are not given as as predicate and the reasons for why they left as ambiguous were investigated.

Keywords: Bab title, Câmiu's-sahîh, Bukhari, Teracim.

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK

İÇ KAPAK

KABUL VE ONAY.....	II
BİLDİRİM.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIV
GİRİŞ	1-12
1. KONUNUN İÇERİĞİ VE KAPSAMI	1
2. BUHÂRÎ VE SAHÎH'İ HAKKINDA KISA BİLGİ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SAHÎH-İ BUHÂRÎ'NİN BAB BAŞLIKLARI HAKKINDA GENEL BİLGİ	13-46
1.1. Bab Başlıklarının Sayısı	13
1.2. Bab Başlıklarının Özgünlüğü Meselesi	14
1.3. Bab Başlıklarının Muhtevası	15
1.3.1. Soru Biçiminde Olan Bab Başlıkları	15
1.3.2. Açıklama Biçiminde Olan Bab Başlıkları	15
1.3.3. Tercemesiz Bablar	15
1.3.4. Boş Bırakılmış Bab Başlıkları	16
1.3.5. Uzun ve Birleşik Muhtevada Olan Bab Başlıkları	18
1.3.7. Hadislerden Oluşturulan Bab Başlıkları.....	18
1.4. Sahîh-i Buhârî'nin Bab Başlıkları Konusunda Yazılan Eserler.....	20
1.4.1. Klasik Dönemde Yazılan Eserler.....	20

1.4.1.1. Ahmed b. Raşîk (v. 442) ve <i>Kitâbü'n alâ terâcim'i</i>	20
1.4.1.2. İbnü'l-Müneyyir (v. 683) ve <i>el-Mütevârî'si</i>	21
1.4.1.3. Ali b. el-Müneyyir (v. 699) ve <i>el-Mütevârî'si</i>	21
1.4.1.4. İbn Rüşeyd (v. 721) ve <i>Tercümânü't-terâcim'i</i>	22
1.4.1.5. İbnü'l Cemâ'a (v. 733) ve <i>Münâsebâtü terâcim'i</i>	22
1.4.1.6. Bulkînî (v. 742) ve <i>Münâsebâtü ebvâbi'si</i>	23
1.4.1.7. ed-Demâmînî (v. 827) ve <i>Ta'liku'l-mesâbih'i</i>	24
1.4.1.8. İbn Nâsiruddîn (v. 842) ve <i>Tuhfetü'l-ahbârî'si</i>	24
1.4.1.9. İbn Hacer (v. 852) ve <i>et-Ta'liku't-ta'lik'i</i>	25
1.4.1.10. Molla Lutfî (v. 900) ve <i>Ta'likât'ı</i>	25
1.4.1.11. Sa'dî el-Hadramî (v. 903) ve <i>Şerhu terâcimi'l-Buhârî'si</i>	26
1.4.1.12. el-Mağrâvî (v. ?) ve <i>Hallü eğrâzi'l-Buhârî</i>	26
1.4.1.13. Bedrüddîn el-Karâfî (v. 939) ve <i>ed-Derârî'si</i>	26
1.4.1.14. Mustafa Kastamûnî (v. 981) ve <i>Şerhu evâil'i</i>	27
1.4.1.15. Aliyyü'l Kârî (v. 1014) ve <i>İ'rabü'l-kârî'si</i>	27
1.4.1.16. Sindî (v. 1138) ve <i>el-Fevâid'i</i>	28
1.4.1.17. Sindî (v. 1138) ve <i>Hâşiyetu's-Sindî'si</i>	28
1.4.1.18. el-Aclûnî (v. 1162) ve <i>el-Fevâidu'd-derârî'si</i>	29
1.4.1.19. Şah Veliyyullah (v. 1176) ve <i>Şerhu terâcim'i</i>	29
1.4.1.20. Bânekûsî (v. 1199) ve <i>Ta'likât'ı</i>	30
1.4.1.21. Abdulğânî el-Hibrâvî (v. 1224) ve <i>et-Takrîr'i</i>	30
1.4.1.22. Ali el-Behkelî (v. 1182) ve <i>el-Efâvîk'ı</i>	31
1.4.1.23. Abdulkadir el-Kûhenî (v.1254) ve <i>Daffü'l-misk'i</i>	31
1.4.1.24. Muhammed en-Naccâr (v. 1331) ve <i>Tahrîr'i</i>	31
1.4.1.25. Ubeyd en-Nablusî (v. 1331) ve <i>Hediyyetü'z-zamân'i</i>	32
1.4.1.26. Hasan Diyûbendî (v. 1339) ve <i>el-Ebvâb ve't-terâcim'i</i>	32
1.4.1.27. Abdurrahim b. Anber (v. 13365) ve <i>Hediyyetu'l-Bârî'si</i>	32
1.4.1.28. Hâşimî (v. 1392) ve <i>Lübbü'l-lübâb'i</i>	33
1.4.1.29. Zekeriyâ Kandehlevî (v. 1402) ve <i>el-Ebvâb ve't-terâcim'i</i>	34
1.4.1.30. Ebû Fâris ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî'si</i>	34
1.4.2. Modern Dönemde Yapılan Akademik Çalışmalar.....	35
1.4.2.1. Arap Dünyasında Yapılan Doktora Çalışmaları	35

1.4.2.1.1. Nizâr b. Abdülkerim ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî'l-hac ve's-sıyâm</i>	35
1.4.2.1.2. Abdulhalîm Kârût ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî'l-vudû ve'l-gusl</i>	36
1.4.2.1.3. Setr b. Sevvab ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî'l-büyû' ve's-selem</i>	37
1.4.2.2. Arap Dünyasında Yapılan Yüksek Lisans Çalışmaları.....	37
1.4.2.2.1. Ahmet Muhtar ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî'l-imâreti ve'l-kazâ</i>	37
1.4.2.2.2. Ahmet el-Gâmîdî ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî'z-zekât</i>	38
1.4.2.2.3. Hamîd el-Gassâmî ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî'n-nikâh</i>	38
1.4.2.2.4. Sedran el-Gâmîdî ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî'l-hudûd</i>	39
1.4.2.2.5. Abdurrahman el-'Ureynî ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî'l-cenâiz</i>	39
1.4.2.2.6. Abdullah el-Uteybî ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî kitâbi'l-ezân</i>	40
1.4.2.2.7. Abduh Muhammed ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî kitâbi'l-cumu'ati, el-havfi, el-'ideyni, el-vitr</i>	41
1.4.2.2.8. Abdullah el-Mezrû' ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî kitâbi's-salâti</i>	41
1.4.2.2.9. Şeref el-Halvânî ve <i>Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî</i>	42
1.4.2.3. Türkiye'de Yapılan Yüksek Lisans Çalışmaları.....	42
1.4.2.3.1. Osman Aydın ve <i>Sahîh-i Buhârî'nin Bâb Başlıklarındaki Merfû Rivâyetlerin Kütüb-i Semaniye Çerçevesinde Değerlendirilmesi</i>	42
1.4.2.3.2. Ramazan Yıldırım ve <i>Sahîh-i Buhârî'nin Bâb Başlıklarındaki Mevkûf Rivâyetlerin Değerlendirilmesi</i>	43
1.4.2.3.3. Enes Kaynar ve <i>Buhârî'nin Bab Başlıklarıyla İlgili Çalışmalar ve Bab Başlıklarındaki Kendi İfadelerinin Değerlendirilmesi</i>	44

1.4.2.3.4. Ayşegül Toprak ve <i>Sahîh-i Buhârî’de Temrîz Sigasıyla Aktarılan Mu’allak Rivâyetlerin Değerlendirilmesi</i>	44
Genel Değerlendirme	45

İKİNCİ BÖLÜM

2. SAHÎH-İ BUHARÎ’NİN BAB BAŞLIKLARINDA YER ALAN MUALLAK RİVÂYETLER	46-132
2.1. Muallak Hadis Hakkında Özet Bilgi	46
2.2. Sahîh’teki Muallak Hadisler Hakkında Yapılan Değerlendirmelerin Özeti	47
2.3. Buhârî’nin Bab Başlıklarında Yer Alan Muallak Rivâyetlerin Değerlendirmesi	52
2.3.1. İman Kitabı, Yirmi Dokuzuncu Bab: “Din Kolaylıktır...”	52
2.3.2. İman Kitabı, Kırkıncı Bab: “Din Nasihattir...”	57
2.3.3. Vudû Kitabı, Otuz Dördüncü Bab: “Önden ve Arkadan Bir Şey Çıkmadıkça...”	60
2.3.4. Gusul Kitabı Yirminci Bab: “Kişinin Çıplak Yıkınması...”	62
2.3.5. Teyemmüm Kitabı Yedinci Bab: “Cünüp Kimse Hastalanmaktan Korkarsa...”	64
2.3.6. Namaz Kitabı İkinci Bab: “ Namazda Tesettürün Vücûbu...”	66
2.3.7. Namaz Kitabı On İkinci Bab: “ Uyluk Avrettir...”	68
2.3.8. Ezan Kitabı Atmış Sekizinci Bab: “Kişi İmama Uyar...”	70
2.3.9. Ezan Kitabı Yüz Altıncı Bab: “ Bir Rekâtta İki Sürenin Okunması...”	72
2.3.10. Namazda Amel Kitabı On İkinci Bab: “Namazda Tükürme...”	73
2.3.11. Zekât Kitabı, Otuz Dördüncü Bab: “Farklı Kalemlerdeki Zekât Malları...”	75
2.3.12. Zekât Kitabı, Kırk Dokuzuncu Bab: “Köle, Borçlu ve Allah Yolunda Olanlar...”	76
2.3.13. Hac Kitabı, Yüz Yirmi Dokuzuncu Bab: “Ziyaret Tavafı...”	78
2.3.14. Hac Kitabı, Yüz Otuz Dördüncü Bab: “Şeytan Taşlama...”	80
2.3.15. Savm Kitabı, Yirmi Yedinci Bab: “Oruçlunun Misvak Kullanması...”	81
2.3.16. Savm Kitabı, Yirmi Dokuzuncu Bab: “Ramazan’da Cinsi Münasebet”	84
2.3.17. Savm Kitabı, Yirmi Dokuzuncu Bab: “Oruçlunun Kan Aldırması”	86

2.3.18. Buyû Kitabı, On Dokuzuncu Bab: “Alışveriş Yapanlar”	89
2.3.19. Buyû Kitabı, Elli Birinci Bab: “Satan ve Satın Alanın Tartması...”	90
2.1.20. Buyû Kitabı, Yüzüncü Bab: “Düşmandan Köle Satın Alma...”	91
2.3.21. İcâre Kitabı, On Dördüncü Bab: “Simsarlık Ücreti...”	92
2.3.22. Vekâle Kitabı, Yedinci Bab: “Vekîline Bir Şey Bağışlama...”	94
2.3.23. Muzrâ‘a Kitabı, On Beşinci Bab: “Ölü Bir Araziyi Dirilten Kişi...”	95
2.3.24. Musâkât Kitabı, Birinci Bab: “Suyun Sadaka Olması...”	98
2.3.25. İstikrâz Kitabı, On Üçüncü Bab: “Hak Sahibinin Söz Hakkı Vardır...”	99
2.3.26. İtk Kitabı, On Beşinci Bab: “Köleler Kardeşinizdir...”	101
2.3.27. Vasâyâ Kitabı, Dokuzuncu Bab: “Önce Borcun Ödenmesi...”	102
2.3.28. Vasâyâ Kitabı, Onuncu Bab: “Akrabaya Vasiyyet...”	103
2.3.29. Cihad Kitabı, Seksen Sekizinci Bab: “Rızık Mızrağın Gölgesinde...”	105
2.3.30. Meğâzi Kitabı, Yirmi İkinci Bab: Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Âyeti.	106
2.3.31. Nikâh Kitabı, Yirmi Altıncı Bab: “Evinizdeki Üvey Kızınız...”	107
2.3.32. Et‘ime Kitabı, Doksan Üçüncü Bab: “Şükrederek Yiyen Kimse...”	108
2.3.33. Edâhi Kitabı Yedinci Bab: “Hz Peygamber’in Kurbanlığı...”	110
2.3.34. Tıp Kitabı, Elli beşinci Bab: “Hz. Peygamber’in Zehirlenmesi...”	111
2.3.35. Libâs Kitabı, Birinci Bab: “Allah’ın Kullarına Verdiği Ziyinet...”	113
2.1.36. İsti’zân Kitabı, On Dördünü Bab: “Davet Edenin İzni...”	114
2.3.37. Eymân Kitabı, On Dokuzuncu Bab: “Yemin Eden Kişi...”	116
2.3.38. Ferâiz Kitabı, Yirmi İkinci Bab: “İhtidaya Sebep Olan Kişi...”	117
2.3.39. İ’tisâm Kitabı, Sekizinci Bab: “Bilmiyorum Demek...”	120
2.3.40. İ’tisâm Kitabı, Yirminci Bab: “İçtihatta Yanılma...”	121
2.3.41. İ’tisâm Kitabı, Yirmi Beşinci Bab: “Ehli Kitaba Sormayın...”	122
2.3.42. İ’tisâm Kitabı, Yirmi Sekizinci Bab: “Meşveretin Önemi...”	123
2.3.43. Tevhid Kitabı, Otuz İkinci Bab: “Şefaat İzni...”	124
2.3.44. Tevhit Kitabı, Kırk İkinci Bab: “Allah Her An Yaratma Halindedir...”	126
2.3.45. Tevhit Kitabı, Kırk Üçüncü Bab: “Dilini Hareket Kıpırdatma...”	127
2.3.46. Tevhit Kitabı, Elli İkinci Bab: “Kur’ân’ı Güzel Okuyanlar...”	128
2.2. Genel Değerlendirme	130
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	131

KAYNAKÇA.....134

ÖZGEÇMİŞ.....146

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	:aynı eser
a.g.e.	:adı geçen eser
a.g.m.	:adı geçen makale
b.	:bin (oğlu)
(as).	:aleyhisselam
Bkz.	:bakınız
c.	:cilt
çev.	:çeviren
h.	:hicrî
H.z.	:Hazreti
(Ra).	:Radiyallâhü anhü/anhâ/anhüm
s.	:sayfa
sy.	:sayı
thk.	:tahkik
trc.	:tercüme
vb.	:ve benzeri
vd.	:ve diğerleri
v.	:vefat

GİRİŞ

1. KONUNUN İÇERİĞİ VE KAPSAMI

Araştırmamızın asıl zeminini Buhârî'nin bab başlıklarında yer alan muallak rivâyetler oluşturmaktadır. İbn Hacer'e (v. 852) göre *Sahîh*'te 1341 muallak hadis vardır¹. Yani İbn Hacer, bab başlıklarındaki tüm hadisleri muallak olarak kabul etmektedir. Ancak bu rivâyetlerin kâhir ekseriyeti *Sahîh*'in başka yerlerinde senedleri ile birlikte verilmektedir. Biz araştırmamızı bab başlığında muallak olarak verilip *Sahîh*'in başka yerlerinde müsned olarak verilmeyen ta'likâtla sınırlı kıldık.

Sahîh'in bab başlıklarında yer alıp metin kısmında yer almayan muallak rivâyetleri Kütüb-i sitte yanında muhaddisler arasında mutedâvel hadis kitaplarından araştırmaya çalıştık. Ancak tarih, tabakat ve teracim kaynaklarında, ilgili rivâyet geçse de bu kaynaklardaki sened ve rivâyetleri araştırma konusu yapmadık.

Bir rivâyeti ilk olarak seneddeki râviler açısından değerlendirmeye çalıştık ve Buhârî'nin *Sahîh*'te müsned şekilde rivâyetine yer verdiği râviyi hükmen sika kabul ederek araştırmaya gerek görmedik. Metin açısından lafız farklılığı ve bu farklılığın mânaya etkisi olup olmadığı, ayrıca rivâyetin ihtisar veya mânayla rivâyet edilmesi durumunda ortaya çıkan hükmün mezhepler arası ihtilâfa sebep olup olmadığına bakmaya çalıştık. Zira Buhârî'nin muallak verdiği rivâyetlerde bütün bu konuları ilgilendiren yönler bulunmaktadır.

2. BUHÂRÎ VE SAHÎH'İ HAKKINDA KISA BİLGİ

Künyesi Ebû Abdullah olan Buhârî'nin tam ismi, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. Muğîre el-Cû'fî el-Buhârî'dir.² Buhârî, 13 Şevval 194'te Buhâra'da doğmuştur.³

1. İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, Fethu'l-Bârî, thk. Abdulkadîr Şeybe Ahmed, Mektebe Melik Fahd, Riyâd, 1421, c. 1, s. 469.

2. Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Ebû Bekîr, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1422, c. 2, s. 322; İbn İmad, Şihâbüddîn Ebû'l-Fellâh el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkadir Arnavut, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1406, c. 3, s. 255.

3. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 2, s. 320; Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü a'lâm'in-nübelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1402, c. 12, s. 392; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-reşîd, Suriye, 1406, c. 1, s. 468; M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî", *DÎA*, c. 6, s. 386.

Büyük dedesinin dedesi Berdizbeh, Mecûsî olduğu rivayet edilmektedir. Onun oğlu Muğîre ise Buhâra Valisi Yemân el Cû'fî'nin tebliği ile müslüman oldu. Buhârî bundan dolayı el Cû'fî nisbesiyle de anılmıştır. Dedesi İbrâhîm hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber, Babası İsmâîl'in, Mâlik b. Enes (v. 179) ve Abdullah b. Mübârek (v. 181) gibi âlimlerden hadis tahsil eden bir kişi olduğu bilinmekte ve Buhârî daha çocukken vefat ettiği, hadise dair bazı kitaplarının oğluna intikal ettiği anlaşılmaktadır. Annesinin ise duası makbul, dindar bir kadın olduğu zikredilmektedir.⁴

Babasını küçük yaşta kaybederek yetim kalan Buhârî, annesinin gözetimi altında büyüdü.⁵ Kendisi, ilim tahsiline on yaşında -hatta daha küçükken- başladığını belirtmiştir. Bir seferinde hocası ed-Dâhilî'nin rivâyet zincirinde yapmış olduğu hatayı düzeltmesi ile dikkat çekmiştir. On altı yaşında İbnü'l-Mübârek ve Vekî'in (v. 197) kitaplarını ezberlemiş ve aynı yıl hac yolculuğuna çıkmıştır.⁶

Buhârî zamanının geleneğine uyarak ilmî yolculuk yapmıştır. Buhârî'nin ilk rihlesi on altı yaşında hac için gittiği Mekke'dir. Bölgede altı yıl kalan Buhârî, on sekiz yaşında meşhur eseri olan *Târîh*'ini yazmaya başlamış, bunun yanında Irak'ın bütün şehirleri ile Horasan, Cibâl, Belh, Merv, Nişâbûr, Bağdât, Şam, Basra, Mısır, Kayseriye, Askâlân, Humus ve Herat'a gitmiştir.⁷ Buhârî gittiği bu şehirlerde muhtelif zaman diliminde kalmış bazı yerlere birkaç defa gitmiştir.⁸

Sahîh kabul edilen bir habere göre Buhârî, bin seksen hocadan hadis dinlediğini ve bunların hepsinin güvenilir kimseler olduğunu belirtir.⁹

Söz konusu hocalarından bazıları şunlardır: **Buhâra'da:** Abdullah b. Muhammed b. Selâm el-Beykendî (v. 227), Ahmed b. İshâk Ebû İshâk es-Sürmarî el-Buhârî (v. 242); **Belh'de:** Mekki b. İbrâhîm (v. 215), Muhammed b. Ebân, Hasen b. Şuccâ'; **Merv'de:** Abdân b. Osman el-Mervezî (v. 222), Ali b. Hüseyin el-Hasen eş-Şakîk (v. 215), Sadaka b. Fadl (v. 223); **Re'y'de:** İbrâhîm b. Mûsâ (v. 300), **Nişâbûr'da:** Yahyâ b. Yahyâ (v. 226); **Bağdât'ta:** Muhammed b. İsâ et-Tabba' (v.

⁴ Abdülmecid el-Haşimî, *el-İmâmü'l-Buhârî muhaddisen ve fıkhan*, Mısri'l-Arabiyye, Kahire, tarih yok, s. 23; Muhammed Münîr ed-Dimeşkî, *et-Tercemet'ü Câmîu's-sahîh*, Matbaâtî munîriyye, tarih ve basım yeri yok, s. 3.

⁵ Hatîb el Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 2, s. 324.

⁶ Mücteba, Uğur *İmam Buhârî*, TDV Yayınları, Ankara, 1994, s. 10-11.

⁷ Zehebî, *Siyer*, c. 12, s. 393; İbn Nâsiruddîn, Muhammed b. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Tuhfetü'l-ahbârî bi tercemeti'l Buhârî*, thk. Abdurrahim Yusufân, Dâru'l-kemâlî'l-muttahide, yer ve tarih yok, s. 15-17.

⁸ Buhârî; Şam ve Mısır'a iki kere, Basra'ya dört kere gittiğini, Bağdat ve Kûfey'e kaç defa gittiğini saymadığını söyler, bak, İbn Mülekkîn, Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed, *et-Tavzîh li şerhi'l Câmîu's-sahîh*, thk. Hâlid Ribâd, Dâru'n-nevâdir, Dimeşk, 1429, c. 1, s. 66; Muhammed Cemaleddîn el-Kâsımî, *Hayâtu'l-Buhârî*, thk. Mahmut Arnavut, Dâru'n -nefâis, Beyrut, 1412, s. 9.

⁹ Hatîb el Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 2, s. 328; Zehebî, *Siyer*, c. 12, s. 407; İbn İmad, *Şezerâtu'z-zeheb*, c. 3, s. 253.

224), Sureyc b. en-Nu‘mân (v. 217), Affân b. Müslim (v. 220), Muhammed b. Sâbık (v. 214); **Basra’da:** Ebû Âsım en-Nebîl el-Ensârî (v. 212), Muhammed b. Ar’ara (v. 231); **Mekke’de:** Ebû Abdurrahman el-Mukriî (v. 213), Hallâd b. Yahyâ (v. 213), Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî el-Humeydî (v. 219); **Medine’de:** Abdulaziz el-Evsî (v. 229), Eyyûb b. Süleyman b. Bilâl, İsmâîl b. Evs (v. 224), Muhammed b. Yûsuf b. Matar Ebû Abdullah Firyâbî (v. 212); **Mısır’da:** Sa‘îd b. Ebî Meryem (v. 224), Ahmed b. İşkâb (v. 219); **Şam’da:** Ebû’l-Yemân (v. 222), Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (v. 212), Ebû Müshir (v. 218); **Rebeze’de:** İbrâhîm b. Hamza Ebû İshâk el-Medenî (v. 230), **Herat’da:** Ahmed b. Velîd el-Hanefî ve Ahmed b. Ebî Recâ‘ (v. 232), **Tirmiz’de:** Ahmed b. Hasen Ebû’l-Hasen et-Tirmizî (v. 250); **Kûfe’de:** Ahmed b. Humeyd Ebû’l-Hasen et-Tarsûsî (v. 220); **Vasıt’ta:** Ahmed b. Sinân Ebû Ca‘fer el-Vasîtî (v. 259), Burada yer alan isimler, hadis aldığı bini aşan hocalarından sadece birkaçıdır. Buradaki yer isimleri, Buhârî’nin ilim yolculuklarını göstermesi açısından önemlidir.¹⁰

Buhârî’nin hocaları arasında meşhur hadis âlimleri olduğu gibi talebeleri içinde kendileri hadis ilminde meşhur olmuş kimseler de vardır. Firebrî, (v. 320) Buhârî’den *el-Câmiu’s-sahîh*’i doksan bin kişinin dinlediğini söylemiştir. Değişik yerlerde ifa ettiği ders meclislerinde onbinlerle ifâde edilen öğrencisinin bulunduğu da rivâyet edilmiştir.¹¹ Müslim (v. 261), Tirmizî (v. 279), Ebû’z-Zür‘a (v. 281), İbrâhîm b. Ma‘kil en-Neseî, (v. 295), Nesâî (v. 303) Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (v. 311) bunlar arasında saymak mümkündür.¹²

Doğulu ve Mağripli âlimler, Buhârî’nin tarihin kaydettiği en büyük hadis âlimi olduğu noktasında ittifak etmişlerdir.¹³

¹⁰ Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 2, s. 322 vd; Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Eren, *Buhârî’nin Sahîh’i ve Hocaları*, Nükte Kitap, Konya, 2003; Aydın, Osman, *Sahîh-i Buhârî’nin Bab Başlıklarındaki Merfû Rivayetlerin Kütüb-i Semâniye Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, Hitit Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 25.

¹¹ Hatîb el Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 2, s. 327; Ebû Hüseyin Muhammed b. Ebû Ya‘la, *Tabakâtu’l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Useymin, Mekke, 1999, c. 2, s. 250; İbn İmad, *Şezerâtu’z-zeheb*, c. 3, s. 254.

¹² Zehebî, *Tehzîbu Tehzîbu’l-kemâl*, thk. Muhammed Na‘nâ‘a, el-Fârûku’l-hadîsiyye yayınevi, Kahire, 1425, c. 8, s. 33; Cemaleddîn Kâsımî, *Hayâtu’l-Buhârî*, Dâru’n-nefâis, Beyrut, 1412, s. 31.

¹³ Uğur, a.g.e. s. 72.

Henüz on yaşındayken hadis ezberlemeye başlamış on altı yaşına geldiğinde İbnü'l-Mübârek ve Vekî'nin kitaplarını ezberlediğini bizzat kendisi nakletmiştir.¹⁴

On sekiz yaşında meşhur *Târih* kitabını yazmaya başlayan, Buhârî, hayatını ilme adanmış, ömrünü hadis ilmini tahsil etmek ve öğretmekle geçirmiştir.

Muhaddis olduğu kadar fâkîhlik yönü de bulunan ve bazı âlimlerce mutlak müçtehit kabul edilen Buhârî'yi, fıkıh mezhebi itibariyle el-Humeydî'den Şâfiî fikhını öğrendiği için Şâfiî, Ahmed b. Hanbel'in öğrencisi olduğundan Hanbelî, İshâk b. Râhûye'nin talebesi olduğundan Hanefî, Abdullah b. Yûsuf et-Tinnisî el-Mısırî, Sa'îd b. Anber ve İbn Bukeyr'in talebesi olduğundan da Mâlikî kabul edenler vardır. Ancak onun herhangi bir fıkıh ekölüne mensubiyeti olduğu söylenemez.

Hadis aldığı âlimlerin *fikhu'l-hadis* bilmelerine önem vermiş bu konuda eksiği olan âlimlerden hadis almadığı iddia edilmiştir.¹⁵

Buhârî'nin ilmî anlayış ve kavrayışından ötürü âlimler kendisine; *Fâkîhu'l-ümme*, *Nâsıru ehâdis'n-nebeviyye*, *Tabîbu'l-ilel* gibi unvanları uygun görmüştür.¹⁶

Mihne olaylarının en yoğun yaşandığı dönemde Nişâbü'r'da bulunan Buhârî'nin, *Halku'l-Kur'ân* meselesinde, *Kur'ân'ın bizâtihi kendisi mahlûk değildir. Ancak fiillerimiz, Kur'ân okurken kelimelerin telaffuzu, sahifelerde yazılı olanlar mahlûktur*,¹⁷ şeklindeki görüşü sebebiyle, bölgenin hatırı sayılır âlimi Yahyâ b. Yahyâ ez-Zuhlî (v. 257) ile arası açılmış ve bu sebeple Nişâbü'r'u terk etmek zorunda kalarak Merv'e yerleşmiştir. Kısa bir süre Merv'de kaldıktan sonra Buhâra'ya geçmiş, doğduğu yerde halkın büyük teveccühünü kazanmış olsa da, Vali Hâlid b. Ahmed ez-Zuhlî'nin (v. 296) çocuklarına saraya giderek ders vermeyi reddettiği için onunla araları açılmıştır. Buhârî, *Halku'l-Kur'ân* meselesindeki görüşünün valiye iletilmesi ve devamında yaşanan bazı olumsuzluklar nedeniyle ilerleyen süreçte Buhâra'yı da terk etmek zorunda bırakılmıştır. Semerkant'a gitmek üzere yola çıkan Buhârî, yolda akrabalarını ziyaret etmek üzere Hartenk denilen kasabaya uğramıştır. Ancak burada yakalandığı hastalık

¹⁴ Takiyuddîn es-Subkî, Abdolvahhâb b. Ali b. Abdulkâfî, *Tabakâtu's-şâafi'îyyetu'l-kübrâ*, thk. Mahmut Muhammet Tanâhî, Dâru'l ihyâi kütübü'l Arabiyye, Kahire, 1396, c. 2, s. 216.

¹⁵ Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut, 2001, c. 15, s. 144; Aydın, *a.g.e.* 16; Zekerîya Güler, *Buhârî ve Câmiu's-Sahîh Üzerine*, Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 2, sayı 1, s. 1, 24; Uğur, "Cerh ve Ta'dîl Yönünden Buhârî Ravileri", *Büyük Türk İslam Bilgini Buhârî Uluslararası Sempozyumu*, Kayseri, 1987, s. 376.

¹⁶ Ebû Hüseyin Muhammed b. Ebû Ya'lâ, *Tabakâtu'l-hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Useymin, Mekke, 1999, c. 2, s. 248; Zehebî, *Siyer*, c. 12, s. 419.

¹⁷ Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 2, s. 324; Aydın, *a.g.e.* s. 18.

sebebiyle 256/870 senesinde atmış iki yaşlarında iken Ramazan Bayramı gecesi vefat etmiştir.¹⁸

Buhârî, vefatının ardında hadis rivâyeti ve ilmi açısından son derece önemli eserler bırakmıştır. Onlardan bazıları hakkında kısa bilgi vereceğiz.

el-Câmiu's-sahîh: Buhârî'nin *Sahîh-i Buhârî* adıyla meşhur olmuş eserinin tam adı: *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasulillah sallallahü aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmihi*'dir.¹⁹ Kitaba bu ismi Buhârî'nin bizzat kendisi verdiği ifade edilmektedir.²⁰ Bu isim kitabın bütün özelliklerini gösterir mahiyettir. İsimde geçen; *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar* ifadesi eserin cami' türü bir eser olduğunu ve çok konuyla ilgili hadisleri bir araya topladığını, hadislerin sadece muttasıl sahîh hadisler olduğunu, bütün hadisleri değil belirlediği şartlara uyan hadislerin bir kısmını aldığını ifade eder. Kitabın ismindeki geri kalan kelimeler ise hadislerin dinî hükümlerine de yer verdiğine delâlet eder.²¹ İbn Hacer, kitabın ismini, *el-muhtasar* kelimesini zikretmeden ve *umûrihi* kelimesi yerine *hadisihi* kelimesini kullanarak verir.²² Abdülfettâh Ebû Gudde (v. 1997), söz konusu iki isimden hangisinin doğru olup olmadığına dair yaptığı araştırmada, İbn Hacer'in *müsned* sıfatını *sahîh* sıfatından sonra zikretmesini ve *muhtasar* sıfatına yer vermemesini hatalı bulur.²³ Bunun yanında eser, kısaca *el-Câmiu's-sahîh*, *Sahîhu'l-Buhârî*, *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh* ve yazarına nisbetle *Buhârî* isimleriyle de bilinir.²⁴

Buhârî, yalnızca sahih hadisleri ihtiva etmesi yönünden ilk olma özelliğine sahiptir. H. III. yüzyıla kadar yazılan hadis kitapları sahîh hadislerin yanı sıra zayıf ve hasen hadisleri de içermekteydi. Buhârî'nin hocası İshâk b. Râhûye (v.238), sadece sahîh hadisleri ihtiva eden muhtasar bir kitaba duyulan ihtiyaçtan söz etmişti.²⁵ Ayrıca bazı kaynaklarda Buhârî'nin gördüğü bir rüyadan söz edilir. Bu rüyaya göre, Buhârî, elindeki bir yelpaze ile Hz. Peygamber'in huzurunda onu serinletiyordu. Rüya tabircileri

¹⁸ Hatîb el Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 2, s. 358; Zehebî, *Siyer*, c. 12, s. 463, 466; Uğur, *a.g.e.* s. 57.

¹⁹ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğât*, Dâru'l-ilmiyye, Beyrut, Tarih yok, c. 1, s. 73.

²⁰ Nevevî, *Mâ temessu ileyhi hâcetü'l-kâri li-Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî*, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, s. 39.

²¹ Uğur, *a.g.e.* s. 101.

²² İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, thk. Abdulkadir Şeybe Ahmed, Mektebe Melik Fahd, Riyâd, 1421, s. 8.

²³ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Tahkîku ismeyî's-Sahîhayn ve'smi Câmi't-Tirmizî*, Matbuâtü'l-İsalmiye, Halep, 1414, s. 9 vd; Güler, "a.g.m".s. 10.

²⁴ Uğur, *a.g.e.* s. 100.

²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 2, s. 326, 327.

bunu, Hz. Peygamber'i ona isnad edilen yalanlardan koruma şeklinde yorumladılar.²⁶ Anlatıldığına göre, Buhârî, hocası İshâk b. Râhûye'nin tavsiyesi ve gördüğü rüya üzerine kitabını, altıyüzbin hadis içerisinden seçerek vucuda getirdi. Kitabın hacmini büyütmemek düşüncesiyle sahîh hadislerin tamamını da kitabına almadı.²⁷ Buhârî kitabına yalnız sahîh olduğuna inandığı hadisleri almıştır. Her hadisi yazmadan önce gusul abdesti alıp iki rekât namaz kıldığı rivâyet edilmiştir.²⁸

Buhârî'nin, *el-Câmiu's-sahîh*'i Buhâra'da; bazılarına göre Mekke'de yazdığı söylenmektedir. Yazma işinin on altı yıl devam ettiği ve Buhârî'nin Mekke'de bu kadar süre ikamet etmediği nazari dikkate alıninsa, kitabı Mekke'de yazmaya başladığı, daha sonra Buhâra, Medine ve Basra gibi şehirlerde yazıp tamamladığı söylenebilir. Eserin bab başlıklarını, Hz. Peygamber'in kabriyle minberi arasında yazdığına dair rivâyet de böyle yorumlanabilir.²⁹

Buhârî çalışmasını tamamladıktan sonra kitabını, Ahmed b. Hanbel (v. 241), Ali b. Medînî (v. 234) ve Yahyâ b. Maîn (v. 233) gibi hadis âlimlerine sundu; onlar da dört hadis dışında bütün hadislerin sahîh olduğunu söylediler. Ukaylî (v. 322), tenkide maruz kalan dört hadisin sıhhati hakkında Buhârî'nin haklı olduğunu ifâde etmektedir.³⁰

Yahyâ b. Maîn'in vefat tarihi göz önünde bulundurulduğunda h. 233'ten önce te'lif işlemi bittiği düşünülebilir. Bununla beraber bu tarihi daha ileri dönemlere taşıyanlar hatta *Sahîh*'in hiç tamamlanmadığını iddia edenler de olmuştur.³¹ *Sahîh*'teki, bazı ravilerin Buhârî'den sonra vefat etmiş olması *Sahîh*'in ifade edilen tarihten daha sonraki zamanlarda tamamlanmış olabileceğine dair bir takım değerlendirmelere de esas teşkil etmiştir. Yine boş bırakılmış bab başlıklarının varlığı ve bab başlığı ile hadis arasındaki ilişkiden söz edilmemesi gibi durumlar da kitabın tamamlanmadığını düşünenler tarafından mesned gösterilmiştir.³²

Birinci iddia olan Buhârî'den sonra vefat eden hocalarının bulunması, Buhârî'nin ilim anlayışı bakımından gayet doğaldır. Çünkü Buhârî'ye göre, bir âlim kendinden daha üstün olan âlimden, kendi denginden ve kendinden yaş bakımından

²⁶ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 7.

²⁷ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmaî ve'l-luğât*, c. 1, s. 73; İbn İmad, el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb*, c. 3, s. 253.

²⁸ Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 2, s. 327; Nevevî, *Tehzîbu'l-esma ve'l-luğât*, c. 1, s. 73.

²⁹ el-Bâcî, Ebû'l velîd Süleyman b. Halef, sa 'd İbn Eyyûb, *et-Ta'dîl vet-tecrîh, li men hârrace anhu'l-Buhârî fi'l-Câmi's-sahîh*, Evkâf şuûni'l islamiye, Fas, 2010, c. 1, s. 286.

³⁰ İ. Lütî Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yayınları, İstanbul. 2011, 9.baskı, s. 95.

³¹ Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *a.g.e.* c. 1, s. 287.

³² Aydın, *a.g.e.* s. 24.

daha küçük olan birinden hadis almadıkça gerçek âlim olamaz.³³ Bu durumda Buhârî'nin yaşça kendinden küçük birinden hadis alması normaldir. Diğer iddia olan, boş bırakılmış bab başlıkları ise bu tarz babların varlığı kadar, bab başlığı olmaksızın rivâyet edilen hadisler de mevcuttur. Örneğin *Kitabü'l-i'tisâm*'da bablara geçmeden evvel beş rivâyet verilmiş ve bunların ardından bablara geçilmiştir.³⁴ Bu konu boş bırakılmış bab başlıkları konusunda incelenecektir.

el-Câmiu's-sahîh, alel-ebvab sistemine göre tasnif edilmiş, câmi' türü bir hadis kitabı olup kitap (ana bölüm) sayısında ihtilâf edilmiştir. Bunun sebebi nüsha farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Abdullah b. Ahmed el-Hamevî'nin (v. 381)³⁵ sayımına göre eserde 108, Kâtib Çelebî'ye (v. 1067)³⁶ göre 100 küsur kitap, Muhammed Şerif Tokadî'nin³⁷ (v. 1312) sayımına göre 68, Muhammed Fuad Abdulbâkî ve Concordance'a göre 97 kitap vardır.³⁸ Her bir kitabın içinde, değişik sayılarda bablar yer alır. En kısa kitap birer babla *Bed'ul-vahy* ve *Salâtü't-terâvîh* olurken en uzun kitap, üç yüz atmış sekiz babla *Kitabü't-tefsîr* dir. On dokuz kitapta iki ila on arası bab bulunurken, on dokuz kitapta on bir ila on dokuz arası bab yer almaktadır. Otuz dört kitapta yirmi ila elli arası muhtelif sayıda bab vardır. On beş kitabın bab sayısı, elli ila yüz arasındır. Sekiz kitap ise, yüzün üzerinde bab ihtiva eder; iki yüzün üzerinde babı olan tek kitap *Kitabü't-tefsîr*dir.

Sahîh-i Buhârî'nin diğer hadis kitaplarına göre ayrıcalıklı olan bazı yönlerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Sırf sahîh hadislerden meydana getirilmiş ilk hadis kitabıdır.³⁹ Buhârî öncesi yazılan hadis kitapları sahîh hadisler yanında zayıf ve hasen hadisleri de ihtiva ediyordu. Buhârî *Sahîh*'ini yalnız sahîh olduğuna inandığı hadislerden meydana getirmiştir.

O, *sıhhatinden emin olmadığım hadisi kitabıma almadım*,⁴⁰ diyerek bu konuya dikkat çekmiştir.

b) *el-Câmiu's-sahîh* ümmetin âlimleri tarafından en sahîh hadis kitabı olarak kabul görmüştür. İmam Şâfiî'nin: “yeryüzünde imam Mâlik'in *el-Muvatta'*ndan daha sahîh

³³ Nevevî, *Mâ temessu ileyhi hâcetü'l-kârî* s. 55; İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 479.

³⁴ Aydın, *a.g.e.* s. 26.

³⁵ M. Yaşar, Kandemir “el-Câmiu's-sahîh”, *DİA*, c. 7, s. 123.

³⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, Dâru ihyâi turasi'l-Arabî, Beyrut, 1941, c. 1, s. 544.

³⁷ Kandemir, “el-Câmiu's-sahîh”, *DİA*, c. 7, s. 123.

³⁸ Fuad Abdulbâkî, *et-Teyssîru'l-menfe'a*, Dâru'l-hadis, Beyrut, 1405, 1, 70.

³⁹ Ali Toksarı, “Sahîhu'l-Buhârî'nin Bab Başlıklarının Özellikleri ve Değeri”, *Büyük Türk İslam Bilgini Buhârî Uluslararası Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi Tıp Tarih Enstitüsü, Kayseri, 1987, s. 110.

⁴⁰ İmdâdu'l-Hak Bangladeşî, *Hediyetu's-sârî ila dirâseti'l-Buhârî*, Dâru'l-fikri'l-İslam, Dakka, 1423, c. 1, s. 36; Kandemir, “el-Câmiu's-sahîh”, *DİA*, c. 7, s. 114.

bir hadis kitabı yoktur.” sözü, Sahîh-i Buhârî’nin yazılmadan önceki dönemler için geçerli olduğu söylenmiştir. Çoğu Mağripli olmak üzere Müslim’in *el-Câmiu’s-sahîh*’ini daha üstün görenler de vardır. Ancak bu görüş İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından reddedilmiştir. Dârekutnî (v. 385), Buhârî olmasaydı Müslim’in böyle bir kitap yazamayacağını, Muslim çalışmasında onun kitabını esas aldığını söyler.⁴¹

c) *el-Câmiu’s-sahîh*’i bizzat Buhârî’den doksan bin kişinin dinlediği rivâyet edilmiştir. Eser, İslamî ilimlere esas teşkil eden bir hadis eseri olarak hiçbir kitaba nasip olmayan haklı bir üne kavuşmuştur. Mütemeldir ki Buhârî’nin, *Rabbimin bu eseri, Müslümanlar için hayırlı bereketli kılmasını temenni ederim*, diye yaptığı dua kabul olmuştur.⁴²

d) *el-Câmiu’s-sahîh*, hadislerin katî bir şekilde Hz.Peygamber’e ait olduğu düşüncesiyle geçmişte şifa ve bereket kaynağı olarak görülmüş, tamamı veya bir kısmı ezberlenmiş, Buhârîhanlar⁴³ tarafından hatim meclislerinde tamamı okunarak Buhârî Şerif hatimleri yapıla gelmiştir.⁴⁴

e) Buhârî, fikhî meselelere dair pek çok konuyu bab başlıklarına koymuştur. Bu başlıklarda, kendi düşünce ve fikhî anlayışına mesned teşkil edecek rivayetler yerleştirmiştir. *Buhârî’nin fikhî bab başlıklarında bulunur*,⁴⁵ sözü meşhurdur. İbnü’l-Müneyyir el-İskenderî (v. 683), dedesinden şu nakilde bulunur: “*Fikhî, bab başlıklarında olan iki kitap vardır: Bunlar hadiste Buhârî’nin Sahîh’i, nahivde ise Sîbeveyh’in el-Kitabı’dır.*”⁴⁶ Buhârî’nin diğer eserleri şunlardır:

et-Târîhu’l-kebîr: Kaynaklarda, Buhârî’nin 18 yaşında kaleme aldığı belirtilen bu eser, râvilerin doğum ve vefat tarihleri ile yaşadıkları bölgeler hakkında kısa ve öz bilgiler içeren biyografik bir eserdir. Müellif, eserdeki bilgilerin bu şekilde kısa olmasının sebebini *ihtisar* olarak belirtmiştir.⁴⁷ *et-Târîhu’l-kebîr*’i Ebû Ahmed Muhammed b. Süleyman b. Firis, Ebû Hasan Muhammed b. Sehl en-Nesevî ve bunlardan başka râviler rivâyet etmiştir. Dört ciltten oluşan ve alfabetik sisteme sahip

⁴¹ Güler, “a.g.m”.s. 12.

⁴² Kandemir, “Hatim”, *DİA*, c. 16, s. 469, 470; Güler, “a.g.m”. s. 13; Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009.

⁴³ Buhârîhân: Sevap kazanma yanında maddi ve manevi sıkıntılardan, hastalık ve belalardan, düşman istilasından kurtulma ve her türlü murada nail olma amacıyla Sahîh’i Buhârî’yi baştan sonuna kadar okuyan kişiler. “Hatim”, *DİA*, c. 16, s. 469, 470.

⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu’l Bâri*, c. 1, s. 13; İbn Mulekkin, Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed, *et-Tavzîh li şerhi’l Câmi’-s-sahîh*, Dâru’l-felah, Katar, 1429, c. 1, s. 87; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, c. 1, s. 541.

⁴⁵ İbnü’l-Müneyyir, *el-Mutevârî alâ ebvabi’l-Buhârî*, thk. Ali hasan Ali Abdülhamit, Mektebetü’l-İslamiye, 1411, Beyrut, s. 37; Güler, “a.g.m”. s. 14; Toksarı, “a.g.m”.s. 121

⁴⁶ İbnü’l-Müneyyir, *a.g.e.* s. 37; Güler, “a.g.m”.s. 14; Toksarı, “a.g.m”.s. 121.

⁴⁷ İbn Hacer, *Hedyu’s-sârî*, s. 502; Aydın, *a.g.e.* s. 18.

olan bu eserin üçüncü cildinin yazma nüshası mevcut değildir. *et-Târîhu 'l-kebîr*, ikinci cildin sonunda yer alan 1000 kişilik künyelerle beraber toplam 10522 kişi hakkında bilgi vermektedir.⁴⁸

el-Edebü 'l-müfred: Ahlâka dair; sahîh, hasen ve zayıf rivâyetlerden seçili bu eser, toplam 644 bab 1322 hadisten oluşmaktadır. Ebû'l-Hayr tarafından rivâyet edilen *el-Edebü 'l-müfred*, 1304'te Hindistan'da, 1306'da Agra'da, 1346, 1349'da İstanbul'da ve Muhammed Fuad Abdulbâkî'nin tahkikiyle 1375'te Kahire'de olmak üzere müteaddit defalar basılmıştır.⁴⁹

et-Târîhu 'l-avsât: *et-Târîhu 'l-kebîr*'in bir özeti olduğu anlaşılmakla beraber kitabın tam olarak günümüze intikal ettiği bilinmemektedir. Çokça eksik bir nüshası Hindistan'da mevcuttur.⁵⁰

et-Târîhu 's-sağîr: Hz. Peygamber'in eşinin ve kızlarının hayatı ile başlayan eser, vefat yılları esas alınarak 255 senesine kadar olan râvileri kapsamaktadır. Eser 2 cilt halinde Mahmut İbrâhîm Zeyd'in tahkikiyle 1986 senesinde Beyrut'ta Dâru'l-maârif yayınevi tarafından basılmıştır. Eserde *et-Târîhu 'l-kebîr*'de geçmeyen bir isim yoktur.⁵¹ Ayrıca *Halku ef'âli 'l-ibâd*,⁵² *Raf'u 'l-yedeyn fi 's-salât*,⁵³ *el-Künâ*,⁵⁴ *Kadayâ 's-sahâbe ve 't-tâbi 'în ve ekâvilihim*,⁵⁵ *el-Kirâati halfe 'l-imâm*,⁵⁶ *ed-Duâfa*,⁵⁷ *el-Müsnedu 'l-kebîr* ve *et-Tefsîrû 'l-kebîr*, *Kitabu 'l-hibe*, *Kitabu 'l-mebhut*, *Kitabu 'l-ilel*, *Esâmi es-sahâbe*, *Kitabu 'l-fevâid*, *Kitabu 'l-eşribe*, *Kitabu 'r-rikâk*, *Birru 'l-vâlideyn*, *Kitabu 'l-vuhdan*, *er-Reddu ale 'l-cehmiyye*, *el-Camiu 'l-kebîr*, *el-Câmiu 's-sağîr*, *el-Mu 'telif ve 'l-muhtelif*, *el-Akîde*, *Ahbârü 's-sıfât*, *Kitabu 'l-atîk*, *el-İ'tisam*, *Kitabu ashâbi 'n-nebî*, *Kitabu 'l-îman* gibi başkaca eserlerinin olduğu da bilinmektedir.⁵⁸

Klasik dönemde Sahîh üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. *Sahîh-i Buhârî*, İslam âlimleri nazarında Kur'ân'dan sonra en sahîh kitap olarak kabul edilmiş ve çok

⁴⁸ Abdülmecid Hâşimî, *el-İmâmü 'l-Buhârî muhaddisen ve fıkhan*, s. 272; Çakan, *a.g.e.* s. 275.

⁴⁹ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, *el-Edebü 'l-mufred*, thk. Muhammed Abdulâtî, Mektebetü't-tevfikiyye, Kahire, 1424.

⁵⁰ Buhârî, *et-Târîhu 'l-avsât*, thk. Muhammed b. İbrâhîm, Dâru's-samey'i, Riyâd, 1418, c. 1, s. 1-7; Çakan, *a.g.e.* s. 273.

⁵¹ Buhârî, *et-Târîhu 's-sağîr*, Dâru'l-maârif, Beyrut, 1406, c. 1, s. 1, 18; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 287.

⁵² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 722; Abdülmecid Hâşimî, *a.g.e.* s. 282; A'zamî, "Buhârî", *DİA*, c. 8, s. 371; Aydın, *a.g.e.* s. 18.

⁵³ İbn Hacer, *Hedyu 's-sârî*, s. 516; A'zamî, "Buhârî", *DİA*, c. 8, s. 371; Zenbil Ramazan, *İmam Buhârî*, Nebevi Hayat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 112.

⁵⁴ İbn Hacer, *Hedyu 's-Sârî*, s. 517; A'zamî, "Buhârî", *DİA*, c. 8, s. 371; Zenbil, *a.g.e.* s. 112.

⁵⁵ Abdülmecid Hâşimî, *a.g.e.* s. 282; A'zamî, "Buhârî", *DİA*, c. 8, s. 371.

⁵⁶ Ebû Bekir Kâfi, *el-Menhecü 'l-Buhârî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1431, s. 67.

⁵⁷ İbn Hacer, *Hedyu 's-sârî*, s. 517; Zenbil, *a.g.e.* 110.

⁵⁸ A'zamî, "Buhârî", *DİA*, c. 7, s. 371; Zenbil, *a.g.e.* 110 vd.

büyük bir husn-i kabule mazhar olmuştur. Bu itibarla şerh, haşiye, mustahrac, mustedrek, râvi incelemesi ve diğer konularda üzerine en fazla kitap yazılan ve araştırma yapılan eser olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Konuyla ilgili yapılan bir çalışmada, *Sahîh* üzerine tarihten günümüze (son otuz yıl hariç) 414 yazar tarafından 527 müstakil eser kaleme alındığı tespit edilmiştir.⁵⁹ Biz konumuzla ilgili bulduğumuz çalışmalardan sadece üç tanesini kısaca tanıtmaya çalışacağız.

Fethu'l-Bârî: Hadis ilminin ana dallarında değerli eserleri bulunan İbn Hacer'in Buhârî'ye yazdığı *Fethu'l-Bârî* adlı şerhi en mükemmel şerh olarak kabul edilir. Eser, bir mukaddime ve şerhten meydana gelmektedir. Buhârî ve *Sahîh*'ine tahsis edilmiş müstakil ve en şümüllü bir tetkik olan eserin mukaddimesi *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethu'l-Bârî* adını taşımaktadır.

Bu mukaddime Buhârî'nin eseri tasnif sebebi, isim ve muhtevanın beyanı, garîb lafızların şerhi, isim, lâkab ve künyeleri bir birine benzeyenlerin açıklanması, mühmel isimlerin ortaya çıkarılması, Dârekutnî gibi münekkitlece tenkid edilmiş hadislerin müdafaâsı, ta'n edilmiş râvilerin tetkîki ve nihayet *Sahîh*'teki hadislerin sayımı gibi konular enine-boyuna ele alınmış bulunmaktadır. Müellif, *Hedyü's-sârî*'de, şerhinde değindiği hususları tek tek saymıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

- a) Bab başlığı ve akabinde gelen hadisi verdikten sonra, aralarındaki ilişkiyi gizili ise açıklamak.
- b) Sened ve metne yönelik bütün özellikleri diğer hadis kitaplarında toparlayarak ortaya koymak.
- c) Muallakât ve mevkûfâtı müsned olarak zikretmek.
- d) Hadiste alimlerce çıkarılan hükümlere, ahlaki öğütlere, hadis usulü konularına, işaret etmek.
- e) Usul kaidelerine de ayrıca yeri geldikçe tembihte bulunmak.

Fethu'l-Bârî, önceki eserlerden önemli ölçüde istifâde etmiş olması ve Buhârî'nin kaynakları hakkında daha fazla bilgi vermesi bakımından önem arz etmektedir. İbn Hacer, şerhinde *Sahîh*'in Ebû Zer nushasını esas almıştır. *Fethu'l-Bârî*, *kavluhu* üslubuyla yazılmış şerhlere dendir.⁶⁰

⁵⁹ Kemal Sandıkçı, "Tarih Boyunca Buhârî'nin Sahîh'i üzerine yapılan çalışmalar", *Buhârî Kongresi Tebliğleri*, Kayseri, 1987, s. 59, 63.

⁶⁰ Çakan, a.g.e. s. 196; Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, c. 7, s. 114-123.

Umdetü'l-kârî: H. 762'de Ayıntab'da (Antep) doğan Bedrüddîn, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî el-Hanefî tarafından kaleme alınmıştır. Aynî tahsil hayatına babasından ve yöre âlimlerinden ders alarak başlamıştır. Babasının vefatından sonra onun yerine kadı olan müellif, birçok şehirde önemli görevler görmüştür. Uzun yıllar kendi özel medresesinde öğrenci yetiştirdi ve çoğu şerh olan pek çok kitabın yazarı olan el-Aynî'nin en hacimli eseri, *Umdetü'l-kârî*'dir. Aynî, 855'de vefat etti.

Aynî, *Umdetü'l-kârî*'yi yazmaya 821 yılı sonlarında başlamış ve 26 yıllık bir çalışmadan sonra 847'de bitirmiştir. O, şerhin yazımında aynı yıllarda yazılmakta olan İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'sinden de istifâde etmiştir. Bu nedenle bazen aynı nakiller, bazen de İbn Hacer'e yapılan itirazlara rastlanmaktadır.

Umdetü'l-kârî, nakil cihetinden Sahîh'e yapılan şerhlerinin en hacimlisi, inceleme açısından en derli-topludur. Aynî'ye göre, hadislerle dair bir şey öğrenmek isteyen, nakillere müteâllik olarak aklına herhangi bir şey takılan kişiler sorunu Umde'den istifâde ile çözebilecektir. Aynî, bir hadisi verdikten sonra şu yan başlıklarla onu açıklamaktadır:

- a) Hadisin âyetle ilgisi: Eğer başlıkta âyet yer almışsa, o âyet ile hadisin irtibatını göstermek için açılır;
- b) Hadisin bab başlığı ile ilgisi: Aynî başlıkta verilen hadisle başlık altında yer verdiği hadisin ilgisini *Mutabakâtu'l-hadis li't-terceme* ve benzeri bir ifâdeyle açıklanmaktadır. Hadisin o bab başlığı altında verilmiş olmasının nedenini ortaya çıkaran bu bilgiler, Buhârî'nin fıkıh anlayışının ortaya çıkması bakımından oldukça önemlidir;
- c) *Sahîh*'in hadisleri içinde yer almayan, yalnızca başlıklarda zikredilen muallak rivâyetlerin, hangi sahâbî tarafından rivâyet edildiği, hangi kaynaktan geçtiğini açıklar. Rivâyetin geçtiği kaynaklardaki senedlerini verir, metin tahlili yapar ve lafız farklılığına işaret eder. Çoğu kez Buhârî'nin rivâyeti tercih etmeme sebebi hakkında görüş beyan eder. *Umdetü'l-kârî*, *Sahîh*'teki muallaklarla ilgili en önemli kaynak olarak zikredilebilir.

Umdetu'l-Kâri, Hanefî mezhebine göre telif edilmiş büyük ve mükemmel bir şerh olmasına rağmen, yazarın hayatında, İbn Hacer'in şerhi kadar ilmî çevrelere yayılmış değildir. Eser on ve yirmi beş cilt halinde basılmıştır.⁶¹

⁶¹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, c. 1, s. 6, 19; Koçkuzu, "Aynî", *DİA*, c. 4, s. 271, 272; Çakan, *a.g.e.* s. 197, 199.

İrşâdü's-sârî: Ahmed b. Muhammed el-Hatab el-Kastâllânî, h. 851'de Mısır'da doğmuştur. Birçok hocadan ilim tahsîl etmiş olan Kastâllânî, hayatını Kahire'de vaizlikle geçirmiş ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır'a girdiği gün (923) vefat etmiştir.

Kıraât ve tasavvufla da meşgul olan Kastâllânî daha çok muhaddis ve kelamcı olarak bilinmektedir. *Mevâhibu'l-ledünniyye*'si meşhur olan müellif, bilhâssa Buhârî'nin *Sahîh*'ine yazdığı *İrşâdü's-sârî*'adlı şerhi dolayısıyla tanınmaktadır. El yazmasında Buhârî'ye ait metnin kırmızı mürekkeple yazılmak süretiyle şerh kısmından ayrılmaya çalışıldığı anlaşılan *İrşâdü's-sârî*, memzuc şerhlere aittir.

Kastâllânî, yapmak istediği şerhin özelliklerini eserin mukaddimesinde şöyle anlatmıştır. rivâyet farklılıklarına işaret ettim. İhtiyaç hasıl olması durumunda tekrarından kaçınmadım. Muhaddislere göre malum olan kelimelerin tespitini hem avam ve hemde havassın istifâde edebilmesi için açıklamaya çalıştım.

Önceki neşriyattan iktibas yaptığını da açıklayan Kastâllânî, sırasıyla, hadisçilerin fazileti, hadis tarihi ve usulü ile ilgili özet bilgiler vermekte, sonrasında İbn Hacer'in *Hedyü's-sârî*'sini bir fasılda özetlemektedir. Buhârî'nin hayatı ve menâkıbına ayırdığı 5. faslı da tembih ve irşad yan başlığı altında Buhârî'nin *Sahîh*'inin rivâyet nüshaları ve Buhârî şerhleri hakkında verdiği bilgiler ve yaptığı değerlendirmelerle bitirmektedir.

İrşâdü's-sârî, hemen her ad, kelime veya ifâdenin nasıl okunduğunu ve ne anlama geldiğini özlü biçimde anlattığı için özellikle öğretmen kitabı niteliğinde gözükmektedir. Kastâllânî yeri geldikçe muallak rivâyetlerle ilgili görüş belirtmiştir.⁶²

Burada şu hususu ifâde etmek gerekir ki aslında Buhârî'nin yüzlerce şerhi var ve bu şerhler yeri gelince muallaklarla ilgili bazı bilgiler vermiştir. Ancak bu bilgiler, İbn Hacer'in gerek şerhinde gerekse *et-Ta'lik*'te verdiği ve yine Aynî'nin şerhinde verdiği gibi, muallak rivâyetlerin tahririni yapma, senedini tahlil etme, muallak sevk edilme nedeni hakkında yorumda bulunma, bir çıkarım da bulunma gibi tezimizin doğrudan konusu olan bilgiler yerine, kelimelerin mânası ve onlardan çıkarılan fikhî hükümlere daha fazla ağırlık verdikleri görülmektedir. Bu itibarla biz tezimizin tali kaynakları olan *Sahîh*'in şerhlerinden sadece bu üç şerhi vermekle iktifa ediyoruz; asıl kaynakları tezin birinci bölümünde vereceğiz.

⁶² Kastâllânî, Ahmed b. Muhammed el-Hatib, *İrşâdü's-sârî*, Matbaâtu'l kübrâ, Mısır, 1333, c. 1, s. 2-16; Çakan, a.g.e. s. 200; Şenel, Abdulkadir, "Kastâllânî", *DİA*, c. 14, s. 583-584.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SAHÎH-İ BUHÂRÎ'NİN BAB BAŞLIKLARI HAKKINDA GENEL BİLGİ

1.1. Bab Başlıklarının Sayısı

el-Câmiu's-sahîh'in bab başlığı sayıları nüshadan nüshaya farklılıklar arz etmektedir. Bunun sebebi bazı nüshalarda müstakil olan bir terceme, diğer nüshada bir önceki tercemenin devamı olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁶³

Sahîh'in bab başlığı sayısı Concordance'a göre 3730'dur. Bu sayı el-Karâfi'nin (v. 1008) yalnız *Sahîh'in* kitab ve bab başlıklarını tespit ettiği *ed-Derârî fî tertîb'i ebvâbi'l-Buhârî*⁶⁴ isimli eserinde 3879 olarak vermiştir. Çalışmamızda esas aldığımız M. Fuâd Abdalbâkî tahkîkine uyularak Dâru's-selâm kitabevinin yayınladığı nüshada bab başlıkları sayısı 3919'dur. Buhârî bu başlıklar altında değişik sayıda hadis vermiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla en uzun babda 63 hadis vardır.⁶⁵ Bablardan 2378'inde sadece bir müsned hadise yer verilmiştir.⁶⁶

Sahîh'te yer alan hadis sayısı, tekrarlarla birlikte Concordance'a göre 7275'tir. İbn Hacer, bu sayıyı 7379 olarak vermektedir. Muallak ve mutâbaatla birlikte bu sayı 9082'yi bulmaktadır. Tekrarlar dışında dört bine yakın hadis vardır. İbn Hacer, bu sayıyı 2761 olarak verir.⁶⁷ Elimizdeki Dâru's-selâm kitabevinin yayınladığı nüshada ise muallak, mutâbaat ve şevâhid hariç 7563 hadis vardır.

Hadis sayısındaki bu farklılığın oluşmasında nüsha farklılıkları, mükerrer hadislerin varlığı ve ihtisar edilen bir hadisin farklı hadis zannedilmesi gibi sebepler etkili olmuştur.⁶⁸ Buhârî bab başlıklarını kendi anlayışını yansıtacak biçimde ve çeşitli şekillerde tanzim etmiştir.

⁶³ İhtilaf için bak. Bilen, Mehmet, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s. 43, (1. Dipnot).

⁶⁴ Karâfi, Muhammet b. Yahyâ b. Ömer, *ed-Derârî fî tertîb'i ebvâbi'l-Buhârî*, Dâru'l- kemâli-l muttahide, yer ve tarih yok.

⁶⁵ Buhârî, Menâkıb, 25.

⁶⁶ Buhârî, Vasâyâ, 23, 24, 25, 27.

⁶⁷ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 469.

⁶⁸ Aydın, a.g.e. s. 25.

1.2. Bab Başlıklarının Özgünlüğü Meselesi

Sahîh'i şerh edenlerde, bab başlıkları hakkında müstakil kitap telif eden yazarlarda, başlıkların Buhârî tarafından oluşturulduğu noktasında birleşmişlerdir. Başka bir ifâdeyle âlimlerden hiçbiri bu başlıkların Buhârî'den başka birileri tarafından konulduğunu iddia etmemiştir. Ancak Buhârî bu işi yaparken kitabı sıraylemı yaptı yani bab başlıklarını koyup hemen ardından hadisleri peşisıra dizip eseri vücuda getirdi. Yoksa önce kitabın iskeletini oluşturup kitab ve bab başlıklarını beirleyip ondan sora hadislerimi yerleştirdi. İşte bu konuda ihtilaf edilmiştir.⁶⁹

Bu konuda üç farklı görüş vardır. Birinci görüş Kirmânî'ye (v. 787) aittir. Kirmânî, Buhârî'nin bab başlıklarını kendinden önce gelen eserlerden ve hocalarından önemli ölçüde taklit ettiğini iddia etmiştir.⁷⁰ Bununla beraber Kirmânî'nin Buhârî şerhi *el-Kevâkibu'd-derârî*'ye bakıldığında onun *Sahîh*'in bütün bab başlıklarını taklit ettiği görüşünde olmadığı anlaşılır. Zira Kirmânî (v. 878): “Kitabın tasnifinde izlediği sistem hususunda Buhârî, bir ilktir.”⁷¹ değerlendirmesinde bulunmuş ve *Sahîh*'in tasnif usulündeki inceliklerinden, tercemelerin tanzimindeki uyum ve ahenginden övgü ile bahsetmiştir.⁷² Bunun yanında Kirmânî, Buhârî'nin önce bab başlıklarını oluşturduğunu ve zamanla bu şemaya uygun muhtevadaki hadisleri bu başlıklar altında tasnif ettiğini, şartlarına uygun hadis bulamadığında tercemenin altını boş bıraktığını ifâde etmiştir. Eğer Kirmânî, Buhârî'nin bab başlıklarını hocalarından taklit ettiğini düşünseydi altına hadis almadığı bab başlıkları için, Buhârî bu bab başlıklarını hocalarından taklit ettiği için babın başlığını koyduğunu ama şartlarına uygun hadis bulamadığı için bu babı boş bıraktığını söylemesi gerekirdi. Bütün bunlardan anlaşılan Kirmânî'nin Buhârî'nin babları tanzim ve tertibinde tamamen hocalarını taklit ettiği değil, belli ve sınırlı sayıdaki bablar için böyle bir durumun söz konusu olabileceği görüşünde olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır.⁷³

İbn Hacer ise *Sahîh*'teki tercemelerin tamamının Buhârî'ye ait olduğunu, Buhârî'nin en önemli özelliğinin bab başlıkları olduğunu, bab başlıklarının taklit olması

⁶⁹ Toksarı, “a.g.m”.s. 111-112.

⁷⁰ Toksarı, “a.g.m”.s. 113.

⁷¹ Kirmânî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *el-Kevâkibu'd-derârî*, Dâru'l- ihyâi turası'l-Arabî, Beyrut, 1356, c. 1, s. 69.

⁷² Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, s. 369.

⁷³ Özpınar, *a.g.e.* s. 369.

durumunda *Sahîh*'in bir meziyeti kalmayacağını ifâde ederek tercemelerin tamamının orijinal olduğunu iddia etmiştir.⁷⁴

Üçüncü görüş Fuat Sezgin'e aittir. Bu görüşe göre, Buhârî, kendisinden önceki tebvîb mantığından istifade etmekle birlikte, kendisine ait diyebileceğimiz pek çok yeniliklere de yer vermiştir.⁷⁵ Zira *Sahîh*'te kendinden önceki eserlerde uygulamaların benzerlerinin olması yanında ilk defa Buhârî'nin eserinde yer alan tercemelerin varlığı da buna ışık tutmaktadır.⁷⁶

1.3. Bab Başlıklarının Muhtevası

1.3.1. Soru Biçiminde Olan Bab Başlıkları

Buhârî 153 baba soru ile başlamıştır. Soruları genellikle هل, متى, كم, أين, كيف gibi edatlarla vermiştir. Sadece bir babda بمن soru⁷⁷ edatıyla tercemeye başlamıştır. Buhârî, iki ihtimalden birini tercih edemediği, istidlâl veya ihtilâf gördüğü zaman düşünmeye olanak sağlamak, tevakkufu icap eden hususa dikkat çekmek için baba soru edatı ile başladığı ifâde edilmiştir.⁷⁸ Bir hadisin belirli bir mesele için delil olup olmayacağının âlimler arasında ihtilaflı olduğu yerlerde Buhârî, hadisin konuya delâlet etme olasılığına işaret etmek için tercemeyi koyarken soru edatlarından istifade etmiştir.⁷⁹

1.3.2. Açıklama Biçiminde Olan Bab Başlıkları

Buhârî bab başlıklarını bazen başlıkta geçen bir kelimenin tanımını, bazen âyette geçen bir kelimenin anlamını,⁸⁰ çoğunlukla da fikhî bir mesele hakkında sahâbe, tabiîn ve tebe-i tabiîn görüşlerini muallak olarak nakletme⁸¹ şeklinde vermiştir. Bu şekilde olan baba başlığı sayısı toplam 113'tür.

1.3.3. Tercemesiz Bablar

Buhârî bazı bablara herhangi bir unvan vermeden sadece *el-bab* diyerek başlamıştır. Başka bir ifadeyle el-baba lafzın yanına bir hüküm veya açıklama ifâde

⁷⁴ Özpınar, *a.g.e.* s. 369.

⁷⁵ Fuat, Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, İbrahim Horuz Basımevi, İstanbul, 1956, s. 80-82; Toksarı, "*a.g.m*".s. 113114.

⁷⁶ Sezgin, *a.g.e.* 69-82. Ayrıca bakınız, Sezgin, "Hadîs Musannefatinin Mebdei ve Ma'mer b. Raşid'in el-Câmiî", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1955, c. 12, s. 120-122; Aydın, *a.g.e.* s. 25-26.

⁷⁷ Buhari, Hibe, 16

⁷⁸ Bilen, *a.g.e.* s. 101.

⁷⁹ Toksarı, "*a.g.m*".s. 115-116.

⁸⁰ Buhârî, Cenâiz, 86.

⁸¹ Buhârî, Salât, 18; Cenâiz, 61-64.

eden herhangi kelime veya cümleye yer vermeden direk hadisleri vermeye başlamıştır.⁸² Bunun sebebi istinsah hatası⁸³ olabileceği gibi, bir önceki babın devamı görülmüş olmakla birlikte, bir cihetten farklılık arz ettiği düşünülmüş de olabilir.⁸⁴ Bu şekilde oluşturulan bab başlığı sayısı 79’dur.

1.3.4. Boş Bırakılmış Bab Başlıkları

Buhârî bazı bab başlıklarının altında ya hiç hadis vermemiş ya da âyet, muallak hadis, mevkûf veya maktû bir rivâyet yazmakla yetinmiştir.⁸⁵ Bu da kitabın yazılma aşamasında önce bab başlıkları oluşturulup sonra hadislerin yerleştirildiği iddiasında bulunanlara mesned teşkil etmektedir.

Buhârî şârihlerinden Kirmânî, altında hadis bulunmayan Hacc/46’nın şerhinde, “Buhârî bu babda ya şartına uygun bir hadis bulamadığını ya da ittifak edildiği gibi önce babların başlıklarını koyup sonra hadisleri yerleştirdiğini, ancak bu baba bir hadis koymasına zamanının elvermediğinden boş kaldığını ve altında hadis olmayan bütün babların böyle olduğunu ifâde etmiştir”.⁸⁶

İbn Hacer ise yukarıdaki görüşleri belirttikten sonra Buhârî’nin bu tür başlıklarda verdiği âyetin veya hadisin konuyu açıklamada yeterli görmüş olabileceğini söyler.⁸⁷

Hadisi olmayan bab başlıklarına dair başka bir yorum ise, her ne kadar bu hadis *Sahîh*’te yer almamışsa bile bu konuda sahih bir rivayetin var olabileceğine işaret etmektir.⁸⁸ Dolayısıyla Buhârî, bu tavrıyla ilgili konuda Sahih rivâyetlerin var olduğu olduğunu ancak bu rivayetler arasında Sâhîh’e hadis alma şartlarına haiz bi hadisin olmadığını belirtmek istemiştir.⁸⁹

Aynî, Kirmânî’nin görüşlerini kabul etmemiş ve altında hadis olmayan bab başlıklarını *Sahîh*’in râvileri tarafından konulduğunu ifâde etmiştir.⁹⁰ Fuat Sezgin, Buhârî’nin önce *Sahîh*’in kitab ve bab başlıklarını tanzim edip sonra hadisleri

⁸² Buhârî, İman, 38, Salât, 79, Cuma, 5; Toksarı Ali, “a.g.m”.s. 118.

⁸³ Bilen, a.g.e. s. 87.

⁸⁴ Nureddîn İtr, *el-İmâm et-Tirmizî ve’l-muvazene beyne Camî’ahu ve beyne’s-Sahihayn*, Matbaatü lecnatü’t-te’lîf, Kahire, 1390, s. 326; Toksarı, “a.g.m”. s. 118. Aydın, a.g.e. s. 28.

⁸⁵ Buhârî, Ezân, 120-131; İstiskâ, 5, Zekât, 6, 7, 8, 12, 13.

⁸⁶ Kirmânî, *el-Kevâkibu’d-derârî*, c. 8, s. 112; Özpinar, a.g.e. s. 365.

⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, c. 1, s. 171.

⁸⁸ Kandemir, “el-Câmiu’s-sahîh”, *DİA*, c. 7, s. 115.

⁸⁹ Aydın, a.g.e. s. 30.

⁹⁰ Aynî, *Umdet’l-Kârî*, c. 23, s. 344; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, c. 1, s. 171.

yerleştirdiği iddiasını, maddeten imkânsız oluşu yanında *Sahîh*'i yazma⁹¹ gayesi olan sahîh hadisleri toplama niyetine de uygun olmadığını ileri sürmüştür.⁹²

Buhârî'nin, *Sahîh*'in bab başlıklarını Hz. Peygamber'in kabri ile minberi arasında yazdığı ve her başlıktan sonra iki rekât namaz kıldığı rivâyet edilmiştir.⁹³ Hâlbuki Buhârî, *Sahîh*'i yazmaya Mekke'de başladığı, Medine, Basra ve diğer şehirlerde tamamladığı bilinmektedir.⁹⁴ Bu da Buhârî'nin önce kitabın bab başlıklarını oluşturduğu ve başlıklar altına şartına uygun sahîh hadisleri aldığını gösterir.

Yine Buhârî'nin kâtipliğini yapan Muhammed b. Ebî Hâtim bir gün Buhârî'nin yorulduğunu görüp onu uyarması üzerine Buhârî'nin: "bugün kendimizi yorduk ama başımıza bir iş gelmeden şu boşlukları doldurmak istedim." meâlinde cevap vermesi bab başlıklarının önceden hazırlanıp hadislerin sonradan yerleştirildiğine dair bir ipucudur.⁹⁵

Öbür taraftan Buhârî yaşadığı dönemin ilmî ve fikrî meselelerine karşı ilgisiz kalmamış, görüşlerine katılmadığı ilmî ve fikrî hareketlere reddiyeler yazmış, devrinde tartışılan *Ef'âlü'l ibâd*, *Halku'l-Kur'an*, *Ref'u'l-yedeyn* vb. konularda müstakil eserler kaleme almıştır.⁹⁶ Bütün bunlar Buhârî'nin bab başlıklarının tamamını olmasa bile bazılarını önceden planlanmış ve sonradan muhtevasını oluşturmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Aksı takdirde meşhur olan *Buhârî'nin fıkhu bab başlıklarındadır* ifâdesi, anlamını yitirecektir.⁹⁷

Fuat Sezgin'nin "yüze yakın fasıl (ana kitap) üç bin dört yüzden fazla babı ihtiva eden bir kitab için böyle bir şemayı önceden hazırlamak maddeten imkânsızdır"⁹⁸ görüşü, pek isabetli görölmemektedir. Zira üç yüz bin hadis ezber bilen bir kabiliyetin 3400 bab başlığını önceden tespit ve tasarlaması pek zor değildir.⁹⁹

Sahîh'in bab başlıklarının önceden tasarlanmış olması, Buhârî'nin *Sahîh*'i yazma gayesi olan sahîh hadisleri toplama niyetine uygun değildir,¹⁰⁰ iddiasına gelince kanaatimizce Buhârî'nin bab başlıklarının önceden tasarlanmış olması kitabın *sadece sahîh hadislerden oluşturma* niyetine mâni değildir. Buhârî, sahîh hadislere göre bab

⁹¹ Sezgin, *a.g.e.* s. 66, 68

⁹² Toksarı, "*a.g.m.*" s. 112.

⁹³ el-Bâcî Ebû'l velid, *a.g.e.* c. 1, s. 286; Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, c. 7, s. 123

⁹⁴ Nevevî, *Tehzibu'l-esmai ve'l-luğât*, c. 1, s. 74.

⁹⁵ Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdât*, c. 2, s. 333; Özpınar, *a.g.e.* s. 372.

⁹⁶ Özpınar, *a.g.e.* s. 373.

⁹⁷ Özpınar, *a.g.e.* s. 373.

⁹⁸ Sezgin, *a.g.e.* s. 66, 68.

⁹⁹ Özpınar, *a.g.e.* s. 373.

¹⁰⁰ Özpınar, *a.g.e.* s. 372

başlığı koyma yerine oluşturduğu bab başlıkları altına sahîh hadis koymuş olabilir. Nitekim *Sahîh*'teki hadislerin sıhhat bakımından âlimlerce kabul görmesi bu niyetin sonucudur. Öbür taraftan boş bırakılmış bab başlıkları, Buhârî'nin zamanında tartışılan konulara cevap mahiyetindeki tercemeler, önceki musannafatta olmayan kitab ve başlıklar, Buhârî'nin önceden bab başlıklarını tasarladığına işaret kabul edilebilir.

Sahîh'te altında hadis olmayan terceme sayısı 76'dır. Bunlardan altısından sonra hemen diğer baba geçilmiş, yetmişinden sonra âyet veya muallak bir rivâyette bulunulmuştur.

1.3.5. Uzun ve Birleşik Muhtevada Olan Bab Başlıkları

Buhârî bazı tercemelerde âyet, muallak, mevkûf ve maktû gibi birden çok malzemeyi bir arada kullanmıştır.¹⁰¹ En az üç malzemedenden oluşan bu tercemelerin sayısı 52'dir.

1.3.6. Âyetlerden Oluşturulan Bab Başlıkları

Buhârî bab başlıklarından bir bölümünü âyetlerle oluşturmuştur; bunu yaparken bazen âyeti doğrudan bab başlığı yapmış,¹⁰² bazen bir terceme verdikten sonra لقول الله تعالى diyerek tercemedeki ifâdesini âyetle delillendirmiştir.¹⁰³ Bazı bab başlıklarında hem âyet hem hadis, mevkûf ve maktû rivâyetleri beraber vermiştir.¹⁰⁴ Tespitimize göre bab başlığında âyet olan terceme sayısı 816'dır. Buhârî sadece bir bab başlığında âyet olduğunu söylemeden âyet lafızlarını kullanmıştır.¹⁰⁵

1.3.7. Hadislerden Oluşturulan Bab Başlıkları

Buhârî bazı bab başlıklarını doğrudan hadislerle oluşturmuş bunu yaparken باب قول النبي ﷺ diyerek hadis zikretmiştir.¹⁰⁶ Bazen de tercemeden sonra muallak olarak hadis vermiştir.¹⁰⁷ Bu iki şekilde oluşturulan terceme sayısı 296'dır; Buhârî'nin hadisleri terceme olarak kullanma yöntemlerinden biri de tercemenin hadis olduğunu söylemeden, bir işaret vermeden kendi sözüymüş gibi hadisin bir kısmını veya

¹⁰¹ Buhârî, Bedu'l-halk, 8.

¹⁰² Buhârî, Ehâdisü'l-Enbiyâ, 6, 40, 48.

¹⁰³ Buhârî, Rikâk, 5.

¹⁰⁴ Buhârî, Savm, 40.

¹⁰⁵ Buhârî, Kader, 14.

¹⁰⁶ Buhârî, İlim, 9.

¹⁰⁷ Buhârî, İlim, 30.

tamamını bab başlığı yapmasıdır.¹⁰⁸ Bu şekilde oluşturulan bab sayısı 119'dur. Dolayısıyla hadislerle oluşturulan bab sayısı 415'tir.

Mevkûf hadislerle oluşturulan bab başlıkları: Buhârî, tercemelerde 279 mevkûf, rivâyete yer vermiştir. Mevkûf rivâyetler, Bazen bir âyetle, bazen maktû veya tebeu't-tabîîn sözüyle birlikte verilmiştir. Bu sayıya âyet ve maktû rivâyetlerle birlikte verilen mevkûf rivâyetler de dâhildir; ancak bir tercemede birden fazla mevkûf rivâyet varsa bunu tek rivâyet olarak saydık. Aynı durum maktû rivâyet ve tebeu't-tabîîn sözleri içinde geçerlidir.

Maktû rivâyetlerle oluşturulan bab başlıkları: Buhârî bab başlıklarında tabîîn'den nakillerde bulunmuştur. Genellikle fetva olarak verilen bu maktû rivâyetlerin sayısı 185'dir.

Muallak hadisler: Buhârî, *Sahîh*'in bazı bab başlıklarını hadisin bir kısmı veya tamamı ile oluşturmuştur. Oluşturulan bu bab başlıklarının tamamı muallak rivâyetlerdir. İbn Hacer'e göre Buhârî'nin bab başlıklarında 1341 muallak rivâyet vardır.¹⁰⁹ Bab başlıklarındaki hadisler, ister tamamı olsun ister hadisin bir bölümü olsun, muallak olarak verilmiştir. Buhârî verdiği bu muallak hadislerin bazılarını hemen bab başlığı altında mevsul olarak vermiştir. Mesela Kitabu'l-küsuf, 6. babın tercemesini: (باب قول النبي صلعم يخوف الله عباده بالكسف) olarak vermiş ve hemen altında hadisin tamamını mevsul olarak zikretmiştir.¹¹⁰

Buhârî bazen de tercemede muallak olarak verdiği hadisi, *Sahîh*'in başka bir yerinde mevsul olarak verir; Mesela Kitabu'l-ilm, 9. babın tercemesi, (باب قول النبي صلعم) (رب مبلغ أوعى من سامع) dır.¹¹¹ Buhârî bu hadisin tam metnini mevsul olarak Kitabu'l-hacc'ın 132. bab başlığı altında vermiştir.¹¹²

Müellif, bazen de şartlarına uygun olmayan bir hadisi muallak olarak terceme yapar ki tezimizin esas konusu bab başlıklarında muallak olarak verilip *Sahîh*'te yer verilmeyen bu rivâyetlerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Sahîh*'te mevsul olarak yer verilmeyen muallak rivâyetlerin sayısı kırk altıdır.

¹⁰⁸ Buhârî, Salât, 60

¹⁰⁹ Aydın, "Buhârî'nin Tercemelerde Yer Verdiği Muallak Rivayetlerin Hadis Usulü ve Musannifin Yöntemi Açısından Değeri", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi 3. Bildiriler Kitabı*, 12-15 Mayıs 2016, Isparta, İstanbul, 2016, s. 27.

¹¹⁰ Buhârî, Kûsuf, 6. (hadis no:1048).

¹¹¹ Hz. Peygamber'in, *Nice ulaştırılan dinleyenden daha iyi korur* sözü ile ilgili bab.

¹¹² Buhârî, Hac, 132. (hadis no: 1741).

1.4. Sahîh-i Buhârî'nin Bab Başlıkları Konusunda Yazılan Eserler

el-Câmiu's-sahîh'in bab başlıklarında Buhârî kendi tercihlerini yansıttığı için âlimler arasında *Buhârî'nin fanlayışı bab başlıklarındadır.* (فقه البخاري في تراجمه) sözü meşhur olmuştur. Bu sebeple sair hadis eserleri üzerine yapılan çalışmalarda görülmeyen tarzda, Buhârî'nin *Sahîh'i* bab başlıkları noktasından da incelenmiştir. Hadisçiler, Buhârî'nin bab başlıkları unvanlarının belirlenmesinde uzman olduğunu kabul etmişlerdir. Bazı âlimler ise *Sahîh'in* sair eserlerden üstün yönünün bab başlıklarının mükemmel tanzimi olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹³

Bu itibarla Buhârî'nin *Sahîh'i* üzerine birçok âlim tarafından şerh, ihtisar, cem, mustahreç, etrâf ve ricâl bilgileri gibi konularda birçok eser yazılmış ve hâlen yazılmaya devam edilmektedir.¹¹⁴

Çalışmamızın bu bölümünde *Sahîh'in* bab başlıkları konusunda yazılan eserleri tanıtmaya çalışacağız. Araştırmacılara göre bu konuda ilk eser h. 442. yıllarda vefat eden Ahmed b. Raşîk'e ait olup¹¹⁵ o günden beri bu ameliye devam etmektedir.

1.4.1. Klasik Dönemde Yazılan Eserler

1.4.1.1. Ahmed b. Raşîk (v. 442) ve *Kitâbün alâ terâcim'i*

Eserin tam adı: *Kitâbün alâ terâcimi kitâbi Sahîhi'l-Buhârî ve me'âni mâ eşkele minhu*'dur. Yazarı Ebû'l Ahmed b. Reşîk el-Endelûsî'dir (v. 442). Tam adı Ebû'l-Abbas Ahmed b. Reşîk el-Endelûsî olan müellif, Mursiye'de yetişmiş daha sonra Kurtuba'ya gitmiştir. Pek çok alanda kendisini yetiştirmekle beraber daha çok edebiyat, hadis ve fıkıhta temayüz etmiştir. Tevazu ve yumuşak huylu birisi olarak hafızalarda yer edinmiş olan müellif 442 senesinde Kurtuba'da vefat etmiştir. Geride Buhârî'nin bab başlıklarıyla alakalı yazmış olduğu eserinin yanı sıra *Resâilün mecmu'atün mütedâvile* isimli bir kitabı bulunmaktadır.¹¹⁶ Eser ve müellif hakkında fazla bilgiye ulaşamamıştır.

¹¹³ İbn Hacer, *Fethu'l Bârî*, c. 1, s. 293; Kastâllânî, *İrşâdu's-sârî*, c. 1, s. 24; Toksarı, "a.g.m".s. 110.

¹¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Kemal Sandıkçı, *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB Yayınları, İstanbul, 1991.

¹¹⁵ Sandıkçı, "a.g.m".s. 61.

¹¹⁶ Kehhâle Ömer b. Rıza Muhammed Rağib b. Abdulgânî, *Mu'cemü'l-müellifin*, Mektebetü'l musennâ, Beyrut, 1408, c. 1, s. 222.

1.4.1.2. İbnü'l-Müneyyir (v. 683) ve *el-Mütevârî'si*

Eserin tam adı: *el-Mütevârî alâ ebvâbi'l-Buhârî'dir*. Müellifi Ebû'l-Abbas Nâsiruddin Ahmed b. Muhammed b. Mansûr b. Ebî'l-Kâsım b. Muhtar b. Ebî Bekîr İbn Ali el-Cerevî el-Cüzâmî el-İskenderî'dir (v. 683). Daha çok İbnü'l-Müneyyir ismi ile bilinir. Arap dili başta olmak üzere tefsir, hadis ve özellikle de fıkıh alanında önemli bir mevkiye sahip olan müellif yaşadığı dönemde *İmâm*¹¹⁷ payesini almaya hak kazanmıştır.

İlim dünyasına Buhârî'nin (v. 256) bab başlıklarıyla alakalı yazmış olduğu kitabının yanı sıra *el-Muktefâ fî fedâili'l-Mustafâ, el-İntisâf mine'l-keşşâf, et-Teyssîru'l-'acîb fî tefsîri'l-ğarîb* gibi eserler bırakmıştır.¹¹⁸ 683 senesinde Rebûlevvel ayının başlarında İskenderiye'de vefat eden müellif, el-Câmiu'l-ğarbî yanındaki babasının türbesine defnedilmiştir.¹¹⁹ Müellifin, diğer bir eseri de Buhârî'nin bab başlıkları hakkında yazdığı *el-Mütevârî alâ ebvâbi'l-Buhârî* adlı eseridir. Toplamda 457 sayfadan meydana gelen eserin giriş kısmında muhakkik, 28 sayfada *el-Câmiu's-sahîh*'i ve Buhârî'nin fıkıh anlayışını, hayatını, bab başlıklarının özelliklerini, İbnü'l Müneyyir'in hayatını kısaca anlatmıştır. Kitabın İbnü'l Müneyyir'in yazdığı bölümde ise, Kitabu'l vahiy'den başlayarak 372 bab başlığını incelemiş, bab başlığıyla hadis arasındaki münasebeti ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Müellifin diğer bir gayreti de Buhârî'nin bab başlığındaki fıkını ortaya çıkarmaya çalışmak olmuştur. Eser, 2008 yılında Ali Hasan Ali Abdulhamîd tarafından *el-Mütevârî alâ ebvâbi'l-Buhârî* ismiyle neşredilmiştir.

1.4.1.3. Ali b. el-Müneyyir (v. 699) ve *el-Mütevârî'si*

Eserin tam adı: *el-Mütevârî an terâcimi'l-Buhârî'dir*. Müellifi Ebû'l-Hasen Zeynüddîn Ali b. Muhammed b. Mansûr el-Cüzâmî el-İskenderî el-Cerevî'dir (v. 699). Muhaddis ve fakîh kimliğiyle temayüz etmiştir. Buhârî'nin bab başlıkları üzerine *el-Mütevârî alâ ebvâbi'l-Buhârî* isimli bir eseri bulunan İbnü'l-Müneyyir'in (v. 683) kardeşidir. Kendisinin de Buhârî'nin bab başlıkları üzerine yazmış olduğu bu eseri dışında ayrıca *Şerhu'l-Câmi 'i's-sahîh li'l-Buhârî* isimli önemli bir şerhi bulunmaktadır. Müellif, 699 senesinde vefat etmiştir.

¹¹⁷ İbnü'l-Müneyyir, *a.g.e.* (Naşirin ön sözü), s. 10-12.

¹¹⁸ İbnü'l-Müneyyir, *a.g.e.* s. 13-14; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 138-440; Süleyman Mollaibrâhîmoğlu, "İbnü'l-Müneyyir", *DİA*, c. 21, s. 156-157.

¹¹⁹ Mollaibrâhîmoğlu, "a.g.m". *DİA*, c. 21, s. 156-157.

İbn Hacer, Ali b. el-Müneyyir'in bab başlıklarıyla ilgili açıklamalarının *Sahîh* üzerine yazdığı şerhinde bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak başka kaynaklarda müellifin böyle bir eserin varlığından bahsedilmemektedir. Bundan dolayı kitabın içeriği hakkında bilgiye ulaşamamıştır.¹²⁰

1.4.1.4. İbn Rüseyd (v. 721) ve *Tercümânü't-terâcim*'i

Eserin tam adı: *Tercümânü't-terâcim alâ ebvâbi'l-Buhârî'dir*. Daha çok İbn Rüseyd diye tanınan müellifin tam ismi, Ebû Abdullah Muhibbuddîn Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Hatîb el-Fihrî es-Sebtî'dir. (v. 721) Hadis ilminde otorite kabul edilen İbn Rüseyd, başlıca *Mil'ü'l 'aybe, es-Sirâtü's-seviyyi fî'ttisâli Cami'i't-Tirmizî*, gibi eserler bırakmıştır.¹²¹ Müellifin eserlerinden biride Buhârî'nin bab başlıkları hakkında yazdığı *Tercümânü't-terâcim alâ ebvâbi'l-Buhârî* adlı eseridir. Eser, 2008 yılında, Muhammed b. Zeynel Abidin tahkikiyle Dâru'l-kitabi'l-ilmiyye tarafından yayımlanmıştır. Ancak kitaba ulaşamadığımız için içeriği hakkında bilgi veremiyoruz.

1.4.1.5. İbnü'l Cemâ'a (v. 733) ve *Münâsebâtü terâcim*'i

Eserin tam adı: *Münâsebâtü terâcimi'l-Buhârî'dir*. Müellif, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâ'a el-Kinânî el-Hamevî, (v.733), 639 senesinde Hama'da doğdu. İlk öğrenimine babasının yanında başladı. İlerleyen zamanlarda Mekke, Dimaşk ve Mısır gibi önemli ilim merkezlerine seyahat ederek pek çok âlimden istifade etti. Hadis, fıkıh, usul ve tefsîr gibi muhtelif alanlarda kendisini yetiştirdi. Başlıca eserleri arasında *el-Menhelü'r-r-evî fî ulûmi'l-hadisi'n-nebevî, et-Tibyân fî mübhemâti'l-Kur'ân, Tezkiretü's-sâmî*, vardır.

Ayrıca *el-Câmiu's-sahîh*'in bab başlıkları ile hadisler arasındaki münasebeti konu edinen *Muhtasar fî münâsebâtü terâcimi'l-Buhârî* isimli bir kitabı bulunmaktadır.¹²² 162 sayfadan oluşan eserin, ilk 20 sayfası naşirin ön sözü ve müellifin hayatı anlatılmıştır. Kitabın İbnü'l Cemâ'a'ya ait olan kısmında 255 bab başlığı

¹²⁰ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 16; Enes Kaynar, *Buhârî'nin Bab Başlıklarıyla İlgili Çalışmalar ve Bab Başlıklarındaki Kendi İfadelerinin Değerlendirilmesi*, 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, İstanbul, s. 39.

¹²¹ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 16; Kehhâle, a.g.e. c. 3, s. 567.

¹²² İbn Hacer, bu kitabın Ahmed b. el-Müneyyir'in *el-Mütevârî 'alâ ebvâbi'l-Buhârî* isimli eserinin bir özeti olmasıyla beraber, kendisine birtakım ilavelerin yapıldığını söylemektedir. Bkz. İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 16.

hakkında bilgi vermiş, bunu yaparken bab başlığıyla hadis arasındaki münasebet ve Buhârî'nin bab başlığındaki fıkhnı ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Eser, Ali b. Abdullah ez-Zeyn tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiş (Riyâd 1404), Muhammed İshâk İbrâhîm es-Selefi de çeşitli notlar ekleyerek *Münâsebâtü terâcimi'l-Buhârî* adıyla yayınlamıştır (Bombay 1404).¹²³

1.4.1.6. Bulkînî (v. 742) ve *Münâsebâtü ebvâbi'si*

Eserin tam adı: *Münâsebâtü ebvâbi Sahîhi'l-Buhârî li-ba'ziha ba'zan*'dır. Müellif, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Raslan b. Nasir b. Sâlih el-Bulkînî el Kinânî, 724 senesinde Kahire'de bulunan Bulkîne'de doğdu. Dönemin ünlü âlimleri arasında bulunan Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî (v. 742) ve Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (v. 748) gibi pek çok âlimden icazet aldı. Öğrencileri arasında büyük bir hadis otoritesi kabul edilen İbn Hacer, ez-Zerkeşî (v. 794) ve aynî gibi zatlar bulunmaktadır. 805 senesinde Kahire'de vefat eden Bulkînî *Mehâsinü'l-İstılâh fî tazmîni kitabi İbni's-Salâh, el-Feyzü'l-cârî 'ale'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî ve et-Tedrîb fî'l-fürû'* başta olmak üzere bazı eserler bırakmıştır.¹²⁴ Bab başlıklarıyla ilgili yazmış olduğu *Münasebâtü ebvâbi Sahîhi'l-Buhârî li-ba'ziha ba'zan* isimli kitabı 2010 senesinde Riyâd'da Ahmet b. Fâris es-Sellum'un tahkikiyle yapılan baskısı bulunmaktadır.¹²⁵ Eser Mısır ve Mekke'de bulunan iki farklı nüsha esas alınmak suretiyle hazırlanmıştır.¹²⁶ Cüz niteliğinde kısa bir eser olan kitap, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh'in* tertip ve düzeninden bahsetmektedir. *el-Câmiu's-sahîh*'teki kitab başlıklarıyla bab başlıklarının birbirleriyle olan münasebetine dikkat çeken müellif, ayrıca bab başlıklarının birbiriyle olan münasebetlerine temas etmektedir.¹²⁷

¹²³ Cemil Akpınar, "İbn Cemâ'a", *DİA*, c. 19, s. 390.

¹²⁴ Bulkînî, Ömer b. Raslân, *Münasebâtü ebvâbi Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü'l-mâârif, Riyâd, 1431, s. 63-69; İbn Kadî Şuhbe, Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Tabakâtü's-şâfi'îyye*, Matbaâtü'l Osmaniye, Haydarâbâd, 1400, c. 4, s. 44-52; Ebû'l Mehâsin, Yûsuf b. Atabek Cemaleddîn, *el-Menhelu's-sâfi*, el-Heyetu'l-misriyye, Kahire, 1405, c. 5, s. 351; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 541; Ziriklî, *A'lâm*, Dâru'l ilm, Beyrut, 2002, c. 3, s. 320; Uzunpostalıcı, Mustafa, "Bulkînî, Ömer b. Raslan", *DİA*, c. 6, s. 410-411.

¹²⁵ Bulkînî, *a.g.e.* Riyâd, 1431.

¹²⁶ Mısır'da bulunan nüshaya göre kitabın ismi *Münasebâtü ebvâbi Sahîhi'l-Buhârî li-ba'ziha ba'zen*, Mekke'deki nüshaya göre ise *Kitabu terâcimi'l-Buhârî* şeklindedir. (Bulkînî, *a.g.e.* s. 70.)

¹²⁷ Kaynar, *a.g.e.* s. 19.

1.4.1.7. ed-Demâmînî (v. 827) ve *Ta'liku'l-mesâbih*'i

Eserin tam adı: *Ta'liku'l-mesâbih alâ ebvâbi'l-Câmi'i's-Sahîh*'dir. Müellifi Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekir b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî ed-Demâmînî'dir (v. 827). Daha çok İbnü'd-Demâmînî veya Demâmînî ismi ile tanınmaktadır. 763 senesinde İskenderiye'de doğmuş, 827 senesinde ise Hindistan'ın Gülberge şehrinde vefat etmiştir. Geride *el-'Uyunü'l-gâmize alâ habâya'r-râmize*, *Tuhfetü'l-garîb bi-şerhi Muğni'l-lebîb* ve *'Aynü'l-hayat* gibi eserler bırakmıştır.¹²⁸ Müellifin diğer bir eseri Buhârî'nin bab başlıkları hakkında yazdığı *Ta'liku'l-mesâbih alâ ebvâbi'l-Câmi'i's-sahîh* adlı eseridir. Ancak söz konusu eser, yalnız bab başlıkları hakkında yazılan bir eser olmayıp *el-Câmiu's-sahîh*'in şerhidir. Bununla beraber müellif şerhte bab başlıklarıyla ilgili Buhârî'nin maksadına yönelik açıklamaları dikkat çekmektedir.¹²⁹ Nitekim Kâtib çelebi de söz konusu kitabı Sahîh'in şerhi olarak vermiştir.¹³⁰

1.4.1.8. İbn Nâsiruddîn (v. 842) ve *Tuhfetü'l-ahbâri'si*

Eserin tam adı: *Tuhfetü'l-ahbâri bi tercimetü'l-Buhârî'dir*. Müellifi Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ahmet ed-Dimeşkî, 777'de Dımaşk'te doğdu. Burada hafızlığını tamamladıktan sonra Ba'lebek ve Halep'te zamanın önde gelen âlimlerden tefsîr hadis tarih ve dil okudu.¹³¹ Hocalarından bazıları İbrâhîm b. Ahmet Abdulhâdî el-makdîsî, Ahmed b. Süleyman b. Mervan eş-Şeybânî ve Abdurrahman b. Ahmed b. el-Mikdâd el-Kîsî'dir (v. 842). Dımaşk'ın bir köyü olan Kasmem'de vefat etmiş ve Ukaybe mezarlığında babasının mezarı yanına defnedilmiştir. Müellifin *İftitâhu'l kârî li Sahîhi'l-Buhârî*, *Bedû'l beyan an mevtî'l a'yan*, *Ukudu'd-dürer fî ulûmi'l eser* adlı kitaplarından başka otuzun üzerinde eseri bulunmaktadır.¹³²

Müellif, Buhârî'nin bab başlıklarına dair yazdığı *Tuhfetü'l-ahbâri bi tercimetü'l-Buhârî* adlı eseri 1413 Beyrut'ta Muhammed b. Nâsir el A'cemî'nin tahkîki ile Dâru'l beşâiri'l-İslamiyye yayınevi tarafından neşredilmiştir.¹³³ Ancak esere ulaşamadığımız için içeriği hakkında bilgi veremiyoruz.

¹²⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. 5, s. 57; M. Reşit Özbalıkcı, "İbnü'd-Demâmînî", *DİA*, c. 21, s. 10, 11.

¹²⁹ Demâmînî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekir, *Mesâbihü'l-Cami'*, thk. Nureddîn Talib, Evkaf bakanlığı, Katar, tarih yok, c. 1, s. 198.

¹³⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c. 1, s. 541.

¹³¹ Ebû'l Mehâsin, *a.g.e.* c. 6, s. 214; Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman Ebû Bekir, *Tabakâtu'l huffâz*, Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut, 1403, s. 550; İbn İmad el Hanbeli, *Şuzurâti'z-zeheb*, c. 9, s. 354.

¹³² Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru'd-dâli'*, Dâru'l kütübü'l İslam, Kahire, 1348, c. 2, s. 198.

¹³³ www.dorer.net. E. T. 2019.

1.4.1.9. İbn Hacer (v. 852) ve *et-Ta'liku't-ta'lik'i*

Müellifi, fakîh, tarihçi ve muhaddis olarak haklı bir şöhrete sahip bulunan İbn Hacer, Şemsüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî'dir. 773'te Mısır'da doğan Askalânî, Kur'ân'ı hıfz etmekle başladığı öğrenim hayatının ileri yıllarında hadis ile iştigâli yeğlemiştir. Mısır, Suriye, Hicaz ve Yemen'e defalarca seyahat etmiş olan müellif, 10 yıl süreyle Zeynüddîn el-İrakî'den (v. 806) hadis okumuştur. Askalânî, muhtelif cami ve medreselerde büyük rağbet gören tefsîr, hadis ve fıkıh dersleri vermiştir. 852 tarihinde vefat etmiştir¹³⁴.

Müellif, *et-Ta'lik'i Sahîh*'in bab başlıklarındaki merfû ve mevkûf muallak rivâyetleri vasletme amacı ile yazmış ve bab başlıklarındaki muallak rivâyetlerin tamamı hakkında söz söylemiştir. Eser, Sa'îd Abdurrahman Mûsâ tahkîki ile 1405'te Beyrut'ta beş cilt halinde yayınlanmıştır.

1.4.1.10. Molla Lutfi (v. 900) ve *Ta'likât*'ı

Eserin tam adı: *Ta'likât alâ evâili Sahîhi'l-Buhârî'dir*. Müellifi, Molla Lutfi'dir. Esas adı Lütfullah olan, Molla Lutfi'nin 15. yüzyılın ilk çeyreğinde doğduğu tahmin edilmektedir. Ancak doğum tarihi konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılabilmemiş değildir. Doğum yeri ise Tokat'tır öğrenimini İstanbul Sahn-ı Semân medreselerinde yapan müellifin hocaları arasında Sinân Paşa (v.891), Ali Kuşçu (v. 879), Molla Hüsrev (v. 885) gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır. Osmanlı Devletindeki ilk Hâfız-ı kütüb¹³⁵ olan müellif, geriye, *Risâle fî'l-mantık*, *Risâle fî-mâ yete'allaku bi-hurûfî't-teheccî*, *Risâle fî ulûmi's-şer'yye ve'l-Arabiyye*, *Hâşiye alâ evâili Şerhi'l-mevâkıf*, *risâle (kelimât) müte'allika bi âyeti'l-hacc*, *Zübdetü'l-belâğa* ve benzeri, felsefe, edebiyat, matematik ve şerî ilimlerde birçok eser bırakmıştır.¹³⁶

Mizahî bir karaktere sahip olan Molla Lutfi' eserleri arasında *Sahîh*'in bab başlıklarına yönelik, *Ta'likât alâ evâili Sahîhi'l-Buhârî*¹³⁷ isimli eseri de vardır. Eser

¹³⁴ Çakan, a.e.g. s.195; Kandemir, "İbn Hacer", *DİA*, c. 19, s. 514-531.

¹³⁵ Hafız-ı Kütüb: Bir Kütüphanede bulunan kitapların bakım ve korunmasını sağlamakla görevli olan kişi.

¹³⁶ M. Yakup Kepenek, *Molla Lutfi'nin Talikat Alâ Evâili Sahîhi'l-Buhârî Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 5, 35.

¹³⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 554; Gökyay, O. Şaik ve Özen, Şükrü, "Molla Lutfi", *DİA*, c. 30, s. 255-258.

İman bölümü 36. bâba kadar olan 49 hadisin şerhinin yapıldığı, toplam 70 sahifeden meydana gelmektedir.¹³⁸

1.4.1.11. Sa‘dî el-Hadramî (v. 903) ve *Şerhu terâcimi’l-Buhârî’si*

Müellifin tam ismi Ebû Abdullah Cemaleddîn Muhammed b. Ahmet b. Abdullah b. Muhammed es-Sa‘dî el-Hadramî el-Adenî’dir. 840 senesinde Hadramut bölgesinde bulunan Terim şehrinde doğmuş, 903’te Aden’de vefat etmiştir. Fakîh, usulcû ve muhaddis olarak bilinen müellifin *el-Câmiu’s-sahîh*’in bab başlıklarıyla ilgili yazmış olduğu kitabının yanı sıra¹³⁹ *Muhtasar kava’idi’z-Zerkeşî, Şerhü’l-medhâl, el-‘Udde ve’s-selâh li-mütevelli ‘ukudi’n-nikâh* gibi eserleri bulunmaktadır.¹⁴⁰ Eser hakkında başka bilgiye ulaşılamamıştır.

1.4.1.12. el-Mağrâvî (v. ?) ve *Hallü eğrâzi’l-Buhârî*

Eserin tam adı, *Hallü (fekkü) eğrâzi’l-Buhârî’l-mübhemâti fî’l-cem’i beyne’l-hadis ve’t-terceme*’dir.¹⁴¹ Müellifin ismi, Ebû Abdullah Muhammed b. Mansûr b. Hamame el-Mağrâvî es-Sicilmâsî’dir. Biyografisiyle alakalı pek bilgi bulunmamakla beraber İbn Hacer *Hedyü’s-sârî* isimli mukaddimesinde bu eseri ona isnad etmiş ve içerisinde yaklaşık 100 bab başlığının incelendiğini haber vermiştir.¹⁴² Bab başlıklarıyla alakalı yazmış olduğu kitabından başka *Tahrîrû’l-makâle fî şerhi garîbi’r-risâle* isimli bir eseri de bulunmaktadır. Eserle ilgili başka bilgiye ulaşılamamıştır.

1.4.1.13. Bedrüddîn el-Karâfî (v. 939) ve *ed-Derârî’si*

Eserin tam adı: *ed-Derârî fî tertîbi ebvâbi’l Buhârî’dir*. Müellifi Bedrüddîn Muhammed b. Yahyâ b. Ömer el-Karâfî el-Mısırî, 939’de Kahire’nin Karâre semtinde doğdu. Anne ve baba tarafından birçok âlimin yetiştiği bir aileye mensuptur Tahsil hayatını tamamlamasının ardından elli yıl süren Mısır kadılığı görevine getirildi

¹³⁸ Kepenek, *a.g.e.* s. 40.

¹³⁹ Toksarı, “*a.g.m.*” s. 111.

¹⁴⁰ Zirikî, *A‘lâm*, c. 5, s. 335-336; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifin*, c. 8, s. 238.

¹⁴¹ İbn Hacer, bu eserin ismini “*Fekkü eğrâzi’l-Buhârî’l-mübhemâti fî’l-cem’i beyne’l-hadis ve’t-terceme*” şeklinde verirken (İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, s. 14), Kâtip Çelebi ise, “*Hallü eğrâzi’l-Buhârî’l-mübhemâti fî’l-cem’i beyne’l-hadis ve’t-terceme*” olarak tespit etmiştir. (Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, c. 1, s. 541); Toksarı, “*a.g.m.*” s. 111.

¹⁴² Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, c. 1, s. 541; Toksarı, “*a.g.m.*” s. 111. Bab başlıklarıyla alakalı yazılan eserlerden birisi olan ve tanıtımı daha önce geçen *el-Mütevârî ‘alâ ebvâbi’l-Buhârî* isimli kitabı yayına hazırlayan Ali Hasan Ali Abdulhamid bu esere ve müellifinin biyografisine vâkıf olmadığını belirtmiştir. İbnü’l-Müneyyir, *el-Mütevârî ‘alâ ebvâbi’l-Buhârî*, s. 8 (naşirin dipnotu).

Mısır'ın en meşhur kadılarından biri olan Karâfî, (v.1008)'de Kahire'de vefat etti. Müellif, *Tevşîhu'd-dibâc ve Hilyetü'l-ibtihâc, el-Kavlü'l-me'nus bi-tahrîri mâ fi'l-kâmûs, Mecmu'atü resâil* ve başkaca eserler bırakmıştır.¹⁴³

Müellifin, Sahîh'in bab başlıklarını sıraladığı *ed-Derârî fî tertîbi ebvâbi'l-Buhârî* isimi eseri bulunmaktadır. Müellif, eserde sadece *Sahîh*'in kitap başlıkları ve o kitabın/bölümün altındaki bab başlıklarını sıralamış, herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Eser bu haliyle bir fihrist özelliği taşımaktadır. Eser internet ortamında yazılı(Mahdûd) nüsha olarak mevcut olup¹⁴⁴ matbu olup olmadığı tespit edilememiştir.

1.4.1.14. Mustafa Kastamûnî (v. 981) ve *Şerhu evâil'i*

Eserin Tam adı: *Şerhu evâili Sahîhi'l-Buhârî'dir*. Müellifi Mustafa b. Muhammed el-Kastamûnî'dir. 981 senesinde vefat etmiştir.¹⁴⁵ Müellif ve eser hakkında fazla malumat bulunmamaktadır.

1.4.1.15. Aliyyü'l Kârî (v. 1014) ve *İ'rabü'l-kârî'si*

Eserin tam adı: *İ'rabü'l-kârî 'alâ evveli bâbi'l-Buhârî'dir*. Müellifin tam ismi Ebû'l-Hasen Nureddîn Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî'dir (v.1014). el-Kârî, Herat'ta doğmuş ilk bilgilerini burada aldıktan sonra Mekke'ye gitmiştir. Mekke'de kaldığı zaman içerisinde devrin önemli âlimlerinden olan İbn Hacer el-Heytemî'den (v. 974) ve Ali el-Müttakî el-Hindî'den (v. 975) ders alarak hadis, tefsir, fıkıh ve kelam gibi pek çok alanda kendisini yetiştirdi. Özellikle ilmi kiraatte temayüz ettiğinden dolayı *el-Kârî* ismiyle meşhur olmuştur. 1014 senesinde Mekke-i Mükerreme'de vefat eden müellif, muhtelif alanlarda olmak üzere 180'e yakın eser vermiştir. Geride bıraktığı eserler arasında *Mirkâtü'l-mefâtih, el-Esrârü'l-merfû'a fî'l-ahbâri'l-mevzû'a, el-Masnu'fî-ma'rifeti'l-hadis'l-mevzû', Fethu babi'l-'inaye, Menâkıbü'l-İmami'l-A'zam* en meşhur olanlarıdır.¹⁴⁶

¹⁴³ Ziriklî, *A'lâm*, c. 8, s. 298; Ferhat Koca, "Karâfî, Bedreddîn", *DİA*, c. 24, s. 394.

¹⁴⁴ www.al-mostafa.info/data; makhtota.ksu.sa, E. T. 2019.

¹⁴⁵ Sandıkçı, *a.g.e.* s. 136; Toksarı'nın belirttiğine göre, Fuat Sezgin, Mustafa b. Muhammed Kastamûnî'nin "*Şerhu evâili Sahîhi'l-Buhârî*" adlı bab başlığı ile alakalı bir eserinin bulunduğu bahsetmekte. Ancak mezkûr eser bab başlığı ile alakalı olmayıp, Buhârî'nin baştan K. îmanın sonuna kadar şerhidir. Bkz. Toksarı, "*a.g.m*", s. 126, (21. Dipnot).

¹⁴⁶ Aliyyü'l Kârî, *el-Masnu'fî ma'rifeti'l-hadisi'l-mevzu'*, Ebû Gudde, Matbuatü'l İslamiyye, Haleb, 1389, s. 9, 10; Şevkânî, *el-Bedru'd-dalî*, c. 1, s. 445, 446; Özel, Ahmed, "Ali el-Kârî", *DİA*, c. 2, s. 403- 405.

Ayrıca Buhârî'nin bab başlıklarıyla alakalı *İ'rabü'l-kârî 'alâ evveli babi'l-Buhârî* isimli bir eseri vardır.¹⁴⁷

Eser Dâru'l kemali'l-muttehida yayınevi tarafından yayınlanmış olup sekiz sayfadan ibarettir. Müellif eserde kitap, bab ve ebvâb kelimelerini nahiv açısından incelemektedir; eserde, Buhârî'nin başlıklarıyla ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır.

1.4.1.16. Sindî (v. 1138) ve *el-Fevâid*'i

Eserin tam adı: *el-Fevâidü'l-müte'allika bi- Sahîhi'l-Buhârî* dir. Müellifi, Ebû'l-Hasen Nureddîn Muhammed b. Abdulhâdî es-Sindî, Sind148 bölgesinin Tette beldesinde dünyaya geldi. Doğduğu yere nisbetle daha çok Sindî ismiyle bilinmektedir. Önemli bir ilim merkezi olan Tette'de yetişti. Daha sonraları Tüster ve Medine'ye ilmî yolculuklar düzenleyerek bu bölgelerde karşılaştığı Seyyid Muhammed el-Berzencî ve Molla İbrâhîm b. Hasan gibi zatlardan ders aldı. Kendisini fıkıh, tefsîr, hadis, usul, mantık gibi ilim dallarında yetiştirdi. Üstün zekâsı, züht ve takvasıyla devrinin velûd bir âlimi olan Sindî, 1138 Medine'de vefat etmiş ve Cennetü'l-bakî mezarlığına defnedilmiştir. Geride bıraktığı önemli eserleri arasında Kütüb-i sitte'nin tamamı ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i üzerine yazdığı haşiyeleri, Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ı üzerine yazdığı şerhi ve *el-Bedrü'l-münîr fî'l-keşf 'an mebâhisi Fethi'l-kadîr*'i bulunmaktadır.¹⁴⁹

Bir diğer çalışması da *el-Câmiu's-sahîh*'in bab başlıkları üzerine kaleme aldığı *el-Fevâidü'l-müte'allika bi-Sahîhi'l-Buhârî* isimli eseridir. Eser Kahire'de bulunmakla beraber Matbu olmadığından içeriği hakkında bilgi edinilememiştir.

1.4.1.17. Sindî (v. 1138) ve *Hâşiyetu's-Sindî'si*

Eserin tam adı: *Hâşiyetu's-Sindî alâ terâcimi'l-Buhârî* dir. Bu eserde *el-Fevâidü'l-müte'allika bi-Sahîhi'l-Buhârî* nin yazarına aittir eser Dâru'l fikr yayınevi tarafından 2011 yılında dört cilt halinde yayınlanmıştır.¹⁵⁰ Ancak kitaba ulaşamadığımız için içeriği hakkında bilgi veremiyoruz.

¹⁴⁷ Uğur, *Hadîs Edebiyatı*, TDV Yayınları, Ankara, 1996, s. 256.

¹⁴⁸ Hindistan alt kıtasında târihî bir bölge ve günümüzde Pakistan'da bir eyalet, (Özcan, "Sind", *DİA*, c. 37, s. 242).

¹⁴⁹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *a.g.e.* c. 2, s. 318- 319; Kehlâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, c. 10, s. 262; Özşenel, Mehmet, "Sindi, Muhammed b. Abdulhâdî", *DİA*, c. 37, s. 245-246.

¹⁵⁰ Shamela. ws/rep/book. E.T. 2019.

1.4.1.18. el-Aclûnî (v. 1162) ve el-Fevâidu'd-derârî'si

Eserin tam adı: *el-Fevâidu'd-derârî fî tercemeti'l-İmami'l-Buhârî'dir*. Müellif, Ebû'l-Fida İsmâîl b. Muhammed b. Abdulhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, 1087'de Aclun'da doğdu. Soyu meşhur sahabi Ebu Ubeyde b. Cerrah'a ulaştığı için cerrahi nisbesiyle anılmıştır. İlk tahsilini memleketi Aclun'da aldıktan sonra henüz çocuk yaşta iken zamanın ilim merkezlerinden Şam'a giderek devrin meşhur hocalarından ilim tahsil etti. 1707 yılında hilâfet merkezi olan İstanbul'a gitti. 1708 de payıtaht tarafından Şam Emevi Camiî müderrisliğine atandı. Kırbeş yıl bu görevi yürüten Acluni Arap dili Şiir ve Şafii fihkına vukufiyeti vardı. Aclûnî 1162'de Şam'da vefat etti.¹⁵¹

Müellifin başlıca eserleri şunlardır: *Keşfü'l-hâfa*, *el-Feyzü'l- cârî*, *Hilyetü ehli'l-fâzil*. Aclûnî'nin eserlerinden biride *el-Fevâidü'd-derârî fî tercemeti'l-İmam el-Buhârî'dir*. Dört bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde, Buhârî'nin doğumu, nesebi, ikinci bölümde hocaları, öğrencileri, ilmî yolculuğu, üçüncü bölümde hadis ilmi ve önemi, son bölümde *el-Câmiu's-sahîh*'in ismi, hadis sayısı, bab başlıkları konusu işlenmiştir. Eser Dâru'n-nevâdir yayınevi tarafından 1411'de 227 sayfa olarak yayımlanmıştır.¹⁵²

1.4.1.19. Şah Veliyyullah (v. 1176) ve Şerhu terâcim'i

Eserin tam adı: *Şerhu terâcimi ebvâbi Sahîhi'l-Buhârî'dir*. Müellifi, Daha çok *Şah Veliyyullah*¹⁵³ adıyla meşhur olan Ebû Abdulaziz Kutbüddîn Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahim b. Vecihiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî, 14 Şevval 1114 senesinde Delhi şehrine bağlı Muzaffernagar'da doğdu.¹⁵⁴ Devrinin meşhur âlimlerinden usul-i fıkıh, furui fıkıh, hadis, mantık, kelam, tasavvuf ve tıp gibi muhtelif alanlarda pek çok kitabı okuma imkânı buldu. Özellikle hadis sahasında Şeyh Muhammed Efdal es-Siyalkûtî'den çok istifâde etti. 1143 senesinde hac vazifesini yerine getirmek için Mekke ve Medine'ye giderek yaklaşık 2 sene kaldı.¹⁵⁵ Bu süre içerisinde Buhârî ve

¹⁵¹ Bağdatlı İsmâîl paşa, *İzâhi'l-meknûn*, c. 3, s. 28; Kettânî, Muhammed Abdu'l-hay, *Fihrisu'l-fehâris*, Dâru'l garbi'l İslam, Beyrut, 1402, s. 98; Ziriklî, *A'lâm*, c. 1, s. 325; Yardım, Ali, "Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed", *DİA*, c. 1, s. 327-328.

¹⁵² Daralnewader.com. E. T. 2019.

¹⁵³ Şah kelimesi Farsçada, yönetici, hâkim, padişah ve hükümdar mânasına gelmekte olup tarikat uluları ve büyük mutasavvıflar için de kullanılır. (Gündüz, "Şah", *DİA*, c. 38, s. 248-250).

¹⁵⁴ Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah", *DİA*, c. 38, s. 260.

¹⁵⁵ Ziriklî, *A'lâm*, c. 1, s. 149.

Müslim'in Sahîhlerini, İmam Mâlik'in *el-Muvatta'ını*, Ebû Dâvûd'un *Sünen'ini*, Dârimî'nin *Müsned'ini* ve diğer hadis kitaplarını sema veya kıraat yoluyla alma imkânı bularak hocalarının takdirini kazanmış ve kendisine icâzet verilmiştir.

Özellikle hadis ilmine olan katkıları sebebiyle takdirle karşılanan Şah Veliyyullah, 1176 senesinde vefat ederek Menhedîler isimli mahallede bulunan babasının mezarı yanına defnedilmiştir.

Başlıca eserleri; *el-Musevva min ehâdis'l-Muvatta'*, *el-Musaffa şerhu'l-Muvatta'*, *el-Fevzu'l-kebîr fî usuli't-tefsîr*, *Hüsnu'l-'akîde*, *'İkdu'l-cîd fî ahkâmi'l-ictihad* ve *t-taklîd*, isimli kitaplardır.

Şah Veliyyullah'ın ayrıca Buhârî'nin bab başlıklarıyla alakalı kaleme aldığı *Şerhu terâcimi ebvâbi'l-Buhârî* isimli kitabı bulunmaktadır. Eserin 1323'de Haydarâbât'ta¹⁵⁶ ve 1420 senesinde Kahire'de İzzet Muhammed Fergalı'nın tahkîkiyle hazırlanan iki farklı baskısı mevcuttur. Eserde, 367'bab başlığını *Fethu'l Bârî*'den nakille kısaca açıklaya çalışmıştır.

1.4.1.20. Bânekûsî (v. 1199) ve *Ta'likât'ı*

Eserin tam adı: *Ta'likât 'alâ evâili'l-Câmi'i's-sahîhi'l-Buhârî'dir*. Müellifin tam adı Abdulkadir b. Sâlih b. Abdurrahman el-Hanefî el-Halebî el-Bânekûsî'dir. 1142 senesinde Halep'te doğdu. Pek çok ilim dalında söz sahibi olmakla beraber daha çok fıkıh, edebiyatçı ve şair kimliğiyle temayüz etti. İlmî gayretlerinden dolayı babası Seyyid Ali Efendi'nin övgüsüne mazhar olan müellif, ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetti. 1199 senesinde vefat ederek Haccâc kabristanına defnedilmiştir.¹⁵⁷ İlim dünyasına Buhârî'nin bab başlıkları üzerine kaleme aldığı kitabının yanı sıra *Silkü'n-naddâr fî şerhi Dürri'l-muhtâr*, *Nazmu merakı'l-felâh*, *Şerhu mu'addili's-salât* ve *et-Ta'likât'alâevâili'l-Cami'i's-Sahîhi'l-Buhârî* isimli eserleri bırakmıştır.¹⁵⁸ Eser Matbu olmadığından içeriği hakkında bilgiye ulaşamadık.

1.4.1.21. Abdulğânî el-Hibrâvî (v. 1224) ve *et-Takrîr'i*

Eserin tam adı: *et-Takrîr alâ evâili'l-Buhârî'dir*. Müellifin tam ismi Ahmed b. Muhammed b. Yasin b. Abdulğânî el-Hibrâvî eş-Şâfiî'dir. Kendisinin aklî ve naklî

¹⁵⁶ Dihlevî, *Şerhu terâcimi ebvâbi'l-Buhârî*, Haydarâbâd, Dâiretü'l-meâârifî'n-nizâmiyye, 1321.

¹⁵⁷ Muradi Muhammed Halîl, *Silku'd-dürer*, Matbaa miriyye, Bulak, 1301, c. 3, s. 49-56.

¹⁵⁸ Muradî, *Silkü'd-dürer*, c. 3, s. 49; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, c. 5, s. 289; Ziriklî, *A'lâm*, c. 4, s. 39.

ilimlerde âlim bir zat olduğu ifade edilmektedir. 1224 senesinde ise vefat etmiştir. *el-Câmiu's-sahîh*'in bab başlıkları üzerine kaleme aldığı bu kitabının yanı sıra *Şerh 'alâ manzûmeti Safveti's-safve*, *Şerh 'alâ manzûmeti'l-bikâi fî'l-mecaz* gibi eserleri bulunmaktadır.¹⁵⁹ Eser Matbu değildir.

1.4.1.22. Ali el-Behkelî (v. 1182) ve *el-Efâvîk'ı*

Eserin tam adı: *el-Efâvîku bi-terâcimi'l-Buhârî ve't-te'âlîk'tir*. Müellifin tam ismi Abdurrahman b. Ahmed b. el-Hasan b. Ali el-Behkelî el-Yemânî'dir. Muhaddis, tarihçi ve şair kimliğiyle bilinir. 1182 senesinde doğup 1248'de vefat etmiştir. *el-Câmiu's-sahîh*'in bab başlıkları üzerine yapmış olduğu bu çalışmasının¹⁶⁰ yanı sıra *Teyşîrû'l-yüsra bi-şerhi'l-Mücteba mine's-süneni'l-kübra* ve *es-Sikât bi-ma'rifeti tabakâti ricali'l-ümmehât* gibi eserleri bulunmaktadır.¹⁶¹ Eser Matbu değildir.

1.4.1.23. Abdulkadir el-Kûhenî (v.1254) ve *Daffû'l-misk'i*

Eserin tam adı *Daffû'l-miski'd-dârî fî şerhi tercemeti'l-Buhârî'dir*. Müellifi Ebû Muhammed Abdulkadir b. Ahmed b. Ebû Cîde Ali b. Abdulkadir el-Kûhînî el-Hindî'dir. 1254 senesinde Medine'de vefat etmiş, geride *el-Câmiu's-sahîh*'in bab başlıkları üzerine kaleme aldığı bu kitabının yanı sıra *İmdâdü zevi'l-isti'dad ilâ me'alimi'r-rivâyeti ve'l-isnâd* ve *Münyetü'l-fakîri'l-mutecerred* isimli eserleri bırakmıştır.¹⁶² Eser Matbu değildir.

1.4.1.24. Muhammed en-Naccâr (v. 1331) ve *Tahrîr'i*

Eserin tam adı *Tahrîr alâ kitâbi'l-ilm min Sahîhi'l-İmâmî'l-Buhârî'dir*. Müellif Tunus Müftüsü olarak da görev yapmış olan Abdüsseyyid Muhammed b. Osman b. Muhammed en-Naccâr'dır. Müfessir, muhaddis, usulcû ve fıkıhçı olarak bilinir. 1255 senesinde doğmuş, 1331'de vefat etmiştir. Eser, 1325 senesinde Tunus'ta basılmıştır.¹⁶³ Eser bazı kaynaklarda *el-Câmius-sahîh'in* şerhi olarak gösterilirken¹⁶⁴ bazı yerlerde ise

¹⁵⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 2, s. 168; Toksarı, "a.g.m". s. 111; Sandıkçı, a.g.e. s. 137.

¹⁶⁰ Toksarı, "a.g.m". s. 111.

¹⁶¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 5, s. 117; Ziriklî, *A'lâm*, c. 3, s. 298.

¹⁶² Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzhi'l meknûn*, c. 4, s. 596; Ziriklî, *A'lâm*, c. 4, s. 37; Kehhâle, *Mu'cemü'l müellifîn*, c. 5, s. 282; Toksarı, "a.g.m". s. 111.

¹⁶³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c. 10, s. 286-287; Ziriklî, *A'lâm*, c. 6, s. 263; Toksarı, "a.g.m". s. 111.

¹⁶⁴ Sandıkçı, a.g.e. s. 84.

bab başlığı üzerine yapılan bir çalışma¹⁶⁵ olarak yer almaktadır. Esere ulaşamadığı için içeriği hakkında bilgi verilmemiştir.

1.4.1.25. Ubeyd en-Nablusî (v. 1331) ve *Hediyetü'z-zamân'i*

Eserin tam adı: *Hediyetü'z-zamân fî tertîbi ebvâbi'l-Buhârî*'dir. Müellif, Abdullah b. Âde b. Abdillâh b. Âsâ b. Selame b. Ubeyd el-Kaddûmî en-Nablusî'dir. 1246 senesinde Filistin'de doğmuş 1331'de Nablus'ta vefat etmiştir. Kendisi Hanbelî fâkihlerinden olup ayrıca kalamcı ve muhaddis olarak da bilinmektedir. *Sahîh*'in bab başlıklarıyla alakalı yazmış olduğu eserinin¹⁶⁶ yanısıra *Buğyetu'n-nisâk*, *Hidayetü'r-râğib*, *el-Menhecü'l-Ahmed* isimli kitapları bulunmaktadır.¹⁶⁷ Eser Matbu değildir.

1.4.1.26. Hasan Diyûbendî (v. 1339) ve *el-Ebvâb ve't-terâcim'i*

Eserin müellifi Pakistan ulemasından Diyûbend ekolüne mensub Mahmud Hasan Diyûbendî'dir. 1268'de Bireli'de dünyaya gelmiştir. Uzun yıllar Diyûbendî medresesinde eğitim görmüş, buradan mezun olduktan sonra da aynı medresede müderrislik yapmıştır. Pek çok çalışması bulunmakla beraber *Hâşiye alâ sünen-i Ebî Dâvûd*, *et-Takrîr li't-Tirmizî* ve *Edillei kâmile*¹⁶⁸ gibi eserleri en önemlilerindendir. 1339 senesinde ise vefat etmiştir.¹⁶⁹ Eser Matbu değildir.

1.4.1.27. Abdurrahim b. Anber (v. 13365) ve *Hediyetu'l-Bârî'si*

Eserin tam adı, *Hediyetu'l-Bârî ila tertîbi ehâdisi'l-Buhârî*'dir. Müellifi Abdurrahim b. Anber et-Tahtâvî el-Mısırî'dir. Mısır'ın Tahta şehrinde doğdu. Kaynaklarda hakkında fazla bilgi olmayan müellif (1365)'te vefat etmiştir.

Müfessir ve muhaddis olan müellifin *Tefsîru'l-kitab bi'l kitab* isminde eseri vardır. Müellifin bir diğer eseri de *el-Câmiu's-sahîh*'in bab başlıkları üzerine kaleme aldığı *Hediyetu'l-bârî ilâ tertîbi ehâdis'l-Buhârî* isimli eserdir. Eser, 1340'ta Kahire'de iki cilt halinde basılmıştır.¹⁷⁰ Esere ulaşamadığı için içeriği hakkında bilgi verilememiştir.

¹⁶⁵ Toksarı, "a.g.m". s. 111.

¹⁶⁶ Toksarı, "a.g.m". s. 111.

¹⁶⁷ Leknevî, *Fihrisu'l-fehâris*, c. 2, s. 939; Ziriklî, *A'lâm*, c. 4, s. 111; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, c. 6, s. 98-99; Ziriklî kitabın adını; *Muretteb tertîbi ebvâbi'l-Buhârî* olarak vermiştir.

¹⁶⁸ Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2014, s. 103; Ahmed Yücel, *Hadis Târîhi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 207.

¹⁶⁹ Abdulhamit Birişik, "Mahmud Hasan Diyûbendî", *DİA*, c. 27, s. 366-367.

¹⁷⁰ Ziriklî, *A'lâm*, c. 5, s. 91; Toksarı, "a.g.m". s. 111; Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirin*, Muessesetu'n-nuveyhid, Beyrut, 1409, c. 2, s. 850.

1.4.1.28. Hâşimî (v. 1392) ve *Lübbü'l-lübâb*'i

Eserin tam adı, *Lübbü'l-lübâb fî't-terâcim ve'l-ebvâb fî şerhi terâcimi ve ebvâbi sahîhi'l-Buhârî*'dir. Ebû Muhammed Abdulhak b. Abdülvâhid b. Muhammed el-Hâşimî el-Ömerî el-Hindî el-Mekkî olan müellif, 1302 senesinde ailenin son çocuğu olarak dünyaya geldi. Babasından Kur'ân-ı Kerîm öğrenmekle ilme başlayan müellif, özellikle sarf, nahiv, meânî, beyan, belâgat, edebiyat, şiir, fıkıh, akâid, usul-i fıkıh, hadis ve tefsîr gibi muhtelif alanlarda kendini yetiştirdi.¹⁷¹

Geride *es-Simaru'd-dâniye şerhu i'tikadi'l-fırkati'n-nâciye, Nasrü'l-Bârî fî şerhi terâcimi'l-Buhârî, Meşâriku'l-envâr fî şerhi mâ fî'l-Muvatta' ve's-sahîheyn*¹⁷² gibi eserler bırakan müellif 1392 senesinde ise vefat etmiştir.¹⁷³

Müellifin *el-Câmiu's-sahîh*'in bab başlıklarıyla ilgili *Lübbü'l-lübâb fî't-terâcim ve'l-ebvâb fî şerhi terâcimi ve ebvâbi's-Sahîhi'l-Buhârî*¹⁷⁴ isimli hacimli bir eseri bulunmaktadır. Eser 1432 senesinde Nureddîn Talib'in başkanlığında bir heyet tarafından Beyrut'ta beş cilt halinde matbu hale getirilmiştir.

Eserde bab başlıkları ve altında zikredilen hadisler arasındaki münasebet gösterilmeye çalışılırken meşhur şerhlerden istifâde edilerek gerekli yerlerde şerhlerden alıntı yapılmaktadır. Faydalanılan kaynaklar arasında çoğunlukla İbn Hacer'in *Fethü'l-Bârî*'si olmak üzere Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî*'si, Zekerîya Ensârî'nin (v. 926) *Tuhfetü'l-Bârî*'si, Sindî'nin (v. 1138) *Hâşiyetü'l-Buhârî*'si, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (v. 1176) *Şerhu terâcimi ebvâbi'l-Buhârî*'si bulunur. Kitapta Buhârî'nin tercih etmiş olduğu kitab başlıklarının ve onların altında yer alan alt başlıkların birbirleriyle olan münasebetinin yanı sıra hadislerin bab başlığıyla olan uyumu inceleme konusu yapılmıştır. Bununla beraber müellif bu çalışmada Buhârî'nin eserinde tahrîc etmiş olduğu hadislerden hareketle kendi dirâyetiyle bab başlıklarında görüşlerini ifâde etmeye çalıştığı meramını, maksadını ortaya çıkarmaya çalıştığı görülmektedir.¹⁷⁵

¹⁷¹ Abdulhak Hâşimî, *Lübbü'l-lübâb*, thk. Nureddîn Talib, Dârü'n -nevâdir, Beyrut, 1432, s. 12, (thk. Ön sözü).

¹⁷² Ziriklî, *A'lâm*, c. 3, s. 281.

¹⁷³ Hâşimî, *Lübbü'l-lübâb*, s. 18-23; Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirîn*, c. 1, s. 257.

¹⁷⁴ Müellife ayrıca *Nâsru'l-Bârî fî şerhi terâcimi'l-Buhârî* isimli bir eser nisbet edilmektedir. Kitabın isminden Sahîh-i Buhârî'nin bab başlıklarıyla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce bu kitapla yukarıda bahsedilen *Lübbü'l-lübâb* her ne kadar isimleri farklı olsa da içerik olarak aynıdır. (Ziriklî, *A'lâm*, c. 3, s. 281).

¹⁷⁵ Kaynar, *a.g.e.* s. 27.

1.4.1.29. Zekerıyyâ Kandehlevî (v. 1402) ve *el-Ebvâb ve't-terâcim*'i

Eserin tam adı: *el-Ebvâb ve't-terâcim li-Sahîhi'l-Buhârî'dir*. Müellifi Muhammed Zekerıyyâ Kandehlevî'dir. 1315 senesinde Hindistan'ın Muzaffernagar şehrinin Kandehle kasabasında doğdu. İlk bilgilerini babası ve Cemâat-i Teblîğ'in kurucusu olan amcasından öğrendi. Hocası Halil Ahmed Sehârenpûrî'den (v.1346) Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin *Sahîh* 'leri ile *Muvatta'*ın Şeybânî rivâyetini okudu. 1402 senesinde Medine'de vefat eden Kandehlevî Cennetü'l-bakî mezarlığına defnedilmiştir. Geride bıraktığı *Evzecü'l-mesâlik ilâ Muvatta'ı Mâlik, Hasâ'il-i Nebevî şerhi Şemâili't-Tirmizî ve Târîhü'l-mezâhir* gibi önemli eserleri bulunmaktadır.¹⁷⁶

Ayrıca Müellifin *el-Ebvâb ve't-terâcim li-Sahîhi'l-Buhârî* isimli bir kitabı bulunmaktadır.¹⁷⁷ Bu eser 2012 senesinde Beyrut'ta Veliyyüddîn b. Takıyyüddîn en-Nedvî'nin tahkikiyle altı cilt halinde Dârü'l-beşâiri'l-İslamiyye yayınevi tarafından basılmıştır.¹⁷⁸

Kandehlevî, bu eserinde bab başlıklarının tamamına özet olarak temas etmiştir. Böylesine hacimli bir eserde yer alan bilgilerin çoğu İbn Hacer'in *Fethü'l-Bârî*'si, Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'si, Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî*'si, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin *Şerhu terâcimi'l-Buhârî*'si ve Şeyh Hasan Diyûbendî'nin (v. 1338) *el-Ebvâb ve't-terâcim*'inden iktibas etmiştir.¹⁷⁹

1.4.1.30. Ebû Fâris ve *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî*'si

Eserin müellifi Muhammed Abdulkadir Ebû Fâris'tir. Kendisi Ürdün Üniversitesinde görev yapmıştır. Pek çok çalışması bulunmakla beraber *Ahkamü'z-zebâih fi'l-İslam, Fî zılâli's-sîreti'n-Nebeviyye, el-Kaza fi'l-İslam* önemli eserleri arasında bulunmaktadır.

Buhârî'nin bab başlıklarıyla alakalı te'lif etmiş olduğu *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî* adlı eseri, 1989 senesinde Amman'da Dârü'l-Furkân yayınevi tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir.¹⁸⁰

Müellifin kitabında kullandığı yöntemi diğer eserlere göre farklılık gösterir. Kendisi ilk olarak *el-Câmiu's-sahîh*'te bulunan ve Buhârî'nin yorumunun yer aldığı

¹⁷⁶ Özşenel, "Kandehlevî", *DİA*, c. 24, s. 298-299.

¹⁷⁷ Özşenel, "a.g.m". *DİA*, c. 24, s. 298.

¹⁷⁸ Muhammed Zekerıyyâ Kandehlevî, *el-Ebvâb ve't-terâcim li-Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Veliyyüddîn b. Takıyyüddîn en-Nedvî, Dârü'l-beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 2012.

¹⁷⁹ Kaynar, a.g.e. s. 25.

¹⁸⁰ Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, c. 7, s. 123.

fikhî meseleleri çıkartıp bunları *mesele* (المسألة) şeklinde özel bir başlık kullanarak tasnîf etmiş, sonrasında Buhârî'nin bab başlığını zikredip onun hangi rivâyetten hareketle istidâlde bulunduğu işaret ederek verdiği sonucu göstermiştir. Eğer Buhârî'nin kullandığı bab başlığı okuyucu tarafından kolaylıkla anlaşılabilen bir özelliğe sahip ise müellif bunu olduğu gibi aktarmaktadır. Ancak ilk bakışta mefhumu tam olarak anlaşılamıyor ise müellif bunu kolaylaştırmak maksadıyla daha basit bir başlık tercih eder. Sonrasında ise bab başlığının kendisi tarafından oluşturulan şekliyle beraber *el-Câmiu's-sahîh*'teki orijinal halini zikrederek okuyucuya bab başlığında ifâde edilen mânâyı daha iyi kavraması için yardımcı olur.¹⁸¹

1.4.2. Modern Dönemde Yapılan Akademik Çalışmalar

Bu bölümde Türk ve Arap dünyasında Buhârî'nin bab başlıkları esas alınarak yapılmış olan çalışmaların tanıtılması hedeflenmektedir.

1.4.2.1. Arap Dünyasında Yapılan Doktora Çalışmaları

1.4.2.1.1. Nizâr b. Abdülkerim ve *Fikhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-hac ve's-sıyâm*

Eserin tam adı, *Fikhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-hac ve's-sıyâm min Cami'ihî's-sahîh*'tir.

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi öğrencilerinden Nizâr b. Abdülkerim b. Sultan el-Hamedânî tarafından 1985 senesinde kaleme alınan çalışma iki cilt ve dokuz yüz yetmiş altı sayfa tutmaktadır. Mukaddime, giriş, iki ana başlıktan oluşan kısım ve sonuç olmak üzere toplam dört bölümden meydana gelmektedir.

Tezde *el-Câmiu's-sahîh*'in sadece hac ve oruç bölümlerinde yer alan bab başlıkları esas alınarak Buhârî'nin görüşlerine yer vermektedir.

Araştırmacı, 124 sayfa tutan giriş bölümünde Buhârî'nin biyografisine yer vermekte, *el-Câmiu's-sahîh*'i farklı açılardan tanıtmakta ve son olarak da Buhârî'nin fâkihliği meselesine değinmektedir.

Çalışmada genel itibariyle Buhârî'nin görüşleri ve delil olarak kullandığı rivâyetlerin hangi kısımlarından istidâlde bulunduğu gösterilmeye çalışılmaktadır.

¹⁸¹ Kaynar, a.g.e. s. 36.

Sonuç kısmında Buhârî'ye ait olarak tespit ettiği görüşleri maddeler halinde sıralamış, Bunu yaparken onun hac ve oruç konusunda Cumhura aykırı olan görüşlerini müstakil başlıklar içerisinde göstermiştir.¹⁸²

1.4.2.1.2. Abdulhalîm Kârût ve *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-vudû ve'l-gusl*

Eserin tam adı, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-vudû ve'l-gusl mukârenen bi-fikhi eşhuri'l-muhaddisîne*'dir.

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi öğrencilerinden Nur Hasan Abdulhalim Kârût tarafından 1991 senesinde hazırlanan çalışma, iki cilt halinde sekiz yüz doksan sekiz sayfa tutmaktadır. Mukaddime, giriş, iki ana başlıktan oluşan kısım ve sonuç olmak üzere toplam dört bölümden meydana gelmektedir.

Tezin *el-Câmiu's-sahîh*'in sadece abdest ve gusul bölümlerindeki bab başlıkları esas alınarak Buhârî'nin fıkhi üzerinde durulmaktadır.

Giriş bölümünde iki ana başlık kullanılarak fıkıh ve hadis kavramları ele alınmış, tarih ve kaynakları hakkında da bilgiler verilmiştir. Bunun ardından çalışmanın asıl kısmı olan birinci bölüme geçilmektedir.

Birinci bölümde ilk olarak muhaddis imamlar dönemindeki siyasi, içtimai ve ilmî duruma temas edilmektedir. Bu bilgilerden sonra da abdest ve gusul bölümleri çerçevesinde Buhârî'nin görüşlerinin ele alındığı kısma geçilmektedir.

Müellif, bab başlıklarını zikrettikten sonra *Fıkhü't-terceme* başlığı altında bab başlığı hakkında Buhârî'nin görüşlerini açıklamıştır.

Mesela *yıkamayı bir kere yapmak* bab başlığından sonra İbn Abbas'tan gelen Meymüne hadisini zikretmiş, bu hadiste Hz. Peygamberin ellerini iki-üç kere yıkadığı, bedenine su dökerek ovaladığı ifade edilmektedir. Araştırmacı: "Bundan Buhârî'nin maksadı bir kere yıkanma ile iktifa edilebileceğidir. Çünkü Buhârî'ye göre yıkamayı üçlemek müstehaptır diyerek kendi yorumunu yazmıştır. Hadisin terceme ile ilgili münasebetini Sindî ve Aynî'den nakille veren müellif, daha sonra yıkamayı üç kere yapmanın hükmünü ve fukaha arasındaki ihtilâfı genişçe açıklamıştır."¹⁸³

¹⁸² Hamedânî, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-hac ve's-sıyâm min Cami'ihî's-sahîh*, Mektebetü'l-merkeziye, Mekke, 1405, c. 2, s. 911-913.

¹⁸³ Nur Hasan Abdulhalim Kârût, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-vudû ve'l-gusl mukârenen bi-fikhi eşhuri'l-muhaddisîne*, Ümmül Kurâ Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Mekke, 1414, c. 2, s. 645.

Son bölümde genel araştırma neticelerini otuz madde halinde Buhârî'nin fukaha ve diğer muhaddislere muvafakatını ve muhalefet'ini yüz yirmi maddede halinde özetlemiştir.¹⁸⁴

1.4.2.1.3. Setr b. Seva b. Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-büyük ve's-selem

Eserin tam adı, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-büyük ve's-selem min Câmi'ihî's-sahîh* 'tır. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi öğrencilerinden Setr b. Seva el-Ca'îd tarafından 1993 senesinde doktora tezi olarak hazırlanan çalışma iki cilt ve bin yirmi altı sayfa tutmaktadır. Mukaddime, giriş, iki ana başlıktan oluşan kısım ve sonuç olmak üzere toplam dört bölümden meydana gelmektedir.

Tezde *el-Câmiu's-sahîh*'in sadece "alışveriş ve selem akdi" bölümlerindeki bab başlıkları esas alınmaktadır.

Giriş bölümünde dört müstakil başlık altında Buhârî'nin biyografisi verilmekte ve *el-Câmiu's-sahîh* farklı açılardan tanıtılmaktadır. Ayrıca Buhârî'nin fıkhına, bab başlıklarının özelliklerine ve oluşturulurken takip edilen yöntemde de temas edilmektedir. Sonrasında ise çalışmanın asıl bölümünü oluşturan Buhârî'nin görüşlerinin incelendiği kısma geçilmektedir

Bab başlığını olduğu gibi alan müellif başlık altında verilen hadisleri önce sırasıyla verip sonra Buhârî'nin hangi hadisten neyi kastettiğini, hadislere verdiği rakamlarla göstermiştir.¹⁸⁵

1.4.2.2. Arap Dünyasında Yapılan Yüksek Lisans Çalışmaları

1.4.2.2.1. Ahmet Muhtar ve Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-imâreti ve'l-kazâ

Abdülkâhir Muhammed Ahmet Muhtar Kamer tarafından 1995 senesinde Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde kaleme alınan çalışma dört yüz seksen sayfa tutmaktadır. Mukaddime ve giriş ilaveten toplam kırk yedi bölüm olarak tertip edilmiştir.

Çalışmanın giriş kısmında, Buhârî'nin hayatı, Akaid'e dâir görüşleri ve fıkıh usulü şeklinde muhtelif başlıklar kullanılarak bazı bilgiler verilmektedir. Buhârî'nin yönetim ve yargı alanlarındaki görüşlerini ortaya çıkarmak çalışmanın temel hedefidir.

¹⁸⁴ Kârû, a.g.e. c. 2, s. 766-780.

¹⁸⁵ Setr b. Seva el-Ca'îd, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-büyük ve's-selem min Câmi'ihî's-sahîh*, Ümmü'l Kurâ Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Mekke, 1413, c. 1, s. 177-190.

Bu yapılırken *el-Câmiu's-sahîh*'in ahkâm bölümündeki bab başlıkları temel referans olarak kabul edilmiştir.

Genel itibarıyla çalışma içerisinde bab başlıklarından ve altlarında yer alan rivâyetlerden hareketle Buhârî'nin görüşleri ortaya çıkartılmakta ve delil olarak kullanılan rivâyetlerde hangi açıdan istidâlde bulunduğu gösterilmektedir.

Gerekli görülen bazı yerlerde ise Buhârî'nin kanaati zikredildikten sonra diğer fâkihlerin konu hakkındaki görüşleri verilmektedir.¹⁸⁶

Üçüncü olarak Hanefîlere göre had cezaları dışında davalara hanım kadılar bakabilir. Daha sonra müellif delileri ihtalâfları *Munakaşa* başlığı altında genişçe derlemiştir.¹⁸⁷

Tezin sonuç kısmında araştırmacı, Buhârî'nin yönetim ve yargı sahasındaki elde ettiği toplam kırk beş görüşünü maddeler halinde sıralamaktadır.¹⁸⁸

1.4.2.2.2. Ahmet el-Gâmîdî ve *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'z-zekât*

Eserin tam adı, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'z-zekât dirâseten ve mukâreneten*'dir. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi öğrencilerinden İbtisam bint. Muhammed b. Ahmet el-Gâmîdî tarafından 1996 senesinde hazırlanan çalışma iki yüz doksan üç sayfa tutmaktadır. Mukaddimededen sonra tercih edilen iki ana başlık içerisinde çalışma tamamlanmıştır.¹⁸⁹

1.4.2.2.3. Hamîd el-Gassâmî ve *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'n-nikâh*

Eserin tam adı, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'n-nikâh mine'l-Câmi'i's-sahîh mukârenen bi'l-mezâhibi'l-erba'ati*'dir. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi öğrencilerinden Muhsin b. Ahmed b. Hamîd el-Gassâmî tarafından 1996 senesinde hazırlanan çalışma beş yüz yetmiş altı sayfa tutmaktadır. Mukaddime ve giriş bölümlerinden sonra tercih edilen tek ana başlık altında çalışma tamamlanmıştır.

¹⁸⁶ Abdülkâhir Muhammed Ahmed Muhtar, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-imareti ve'l-kaza min Câmi'ihî's-sahîh*, Ümmül Kura Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1410, s. 79-80.

¹⁸⁷ Ahmed Muhtar, *a.g.e.* s. 200-208.

¹⁸⁸ Ahmed Muhtar, *a.g.e.* s. 400-407; Kaynar, *a.g.e.* s. 49.

¹⁸⁹ İbtisam bint. Muhammed b. Ahmed Gamîdî, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'z-zekât dirâseten ve mukâreneten*, Ümmül Kura Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1416, s. 22-252; Kaynar, *a.g.e.* s. 49.

Çalışmanın isminden de anlaşılacağı üzere *el-Câmiu's-sahîh*'in sadece *nikâh* bölümünde yer verilen bab başlıklarından hareketle Buhârî'nin fikhî görüşleri inceleme konusu yapılmaktadır.

Genel itibariyle çalışmada Buhârî'nin fikhî görüşleri, delil olarak kullandığı rivâyetlere yaklaşımı ve nasıl istidâlde bulunduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Gerekli görülen bazı yerlerde de diğer fakihlerin meseleler hakkındaki görüşleri ve delilleri aktarılmıştır. Son olarak da araştırmacı farklı görüşler arasında bir mukayese yaparak şahsî tercihini belirtmektedir.

1.4.2.2.4. Sedran el-Gâmîdî ve *Fikhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-hudûd*

Eserin tam adı, *Fikhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-hudûd min kitâbihi'l-Câmi'i's-sahîh*'tir. Abdullah Gurmullah Ali Âl-ü Sedran el-Gâmîdî tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde 1997 senesinde yapılan çalışma toplam dört yüz elli dokuz sayfadır.

Mukaddime ve girişin dışında yedi ana başlık esas alınarak tasarlanmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde Buhârî'nin biyografisine yer verilmiş ve *el-Câmiu's-sahîh*'in farklı açılardan tanıtımı yapılmıştır.

Çalışmada *el-Câmiu's-sahîh*'in sadece hadler (cezalar) bölümündeki bab başlıkları çerçevesinde Buhârî'nin görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Hadler içerisinde değerlendirilen hırsızlık, zina, iftira vb. konular genel başlık kabul edilerek Buhârî'nin hudud bölümündeki görüşleri bu başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Çalışma içerisinde hadler konusuyla alakalı Buhârî'nin görüşleri gösterilmiş ve eserinde yer verdiği rivâyetleri hangi açıdan ve nasıl değerlendirip sonuca ulaştığı hakkında bilgi verilmiştir. Gerekli görülen yerlerde de diğer mezheplerin görüşleri ve delil olarak kullandıkları rivâyetlere temas dilmiş, sonunda da mezhepler arasında bir mukayese yapılarak doğru olarak kabul edilen görüş tercih edilmiştir¹⁹⁰

1.4.2.2.5. Abdurrahman el-'Ureynî ve *Fikhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-cenâiz*

Eserin tam adı, *Fikhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-cenâiz min Câmi'ihî's-sahîh*'tir. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi öğrencilerinden Fahd b. Abdullah b. Abdurrahman el-'Ureynî tarafından 1998 senesinde hazırlanan çalışma toplam dört yüz otuz sayfa

¹⁹⁰ Abdullah Gurmullah Ali Âl-ü Sedrân Gassâmî, *Fikhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-hudûd min kitâbihi Câmiu's-sahîh*, Ümmül Kura Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1417, s. 102-106.

tutmaktadır. Çalışmada *el-Câmiu's-sahîh*'in sadece Cenâiz bölümündeki bab başlıkları esas alınmaktadır.

Bu bilgilerden sonra *el-Câmiu's-sahîh*'in cenâiz bölümündeki bab başlıklarını esas alarak Buhârî'nin görüşlerini tespit etmeye çalışmış, nasıl istidâlde bulunduğunu göstermiş ve konu hakkındaki diğer fakihlerin kanaatlerini de paylaşmıştır. Araştırmacı, insanların sosyal hayatlarında şiddetle ihtiyaç duydukları önemli bir konu olarak gördüğünden dolayı cenâiz bölümünü tercih ettiğini söylemektedir.¹⁹¹

1.4.2.2.6. Abdullah el-Uteybî ve *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî kitâbi'l-ezân*

Eserin tam adı, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî kitâbi'l-ezân min evveli'l-kitâp ilâ bâbi salâti'l-leyl min Câmi'ihî's-sahîh*'tır. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi öğrencilerinden Müheyya Gazza Abdullah el-Uteybî tarafından 2002 senesinde hazırlanan çalışma beş yüz yetmiş altı sayfadır. Mukaddime, iki ana bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir.

Tezin isminden de anlaşılacağı üzere *el-Câmiu's-sahîh*'in ezan bölümünün gece namazı şeklindeki bab başlığına kadar olan kısmındaki Buhârî'ye ait fikhî görüşler inceleme konusu yapılmaktadır.

Çalışmada genel itibariyle Buhârî'nin fikhî görüşlerine, delil olarak kullandığı rivâyetlere ve ne şekilde istidâlde bulunulduğuna temas edilmektedir. Ayrıca gerekli görülen yerlerde diğer fakihlerin görüşlerine ve delillerine temas edilmekte, delil olarak kullandıkları rivâyetlere hangi açılardan yaklaştıkları ve ihtilâfın sebepleri de gösterilmektedir. Son olarak da konu ile alakalı farklı görüşleri mukayese ve tenkit eden araştırmacı şahsî tercihini belirtmektedir.

Araştırma neticesinde tespit edilen Buhârî'ye ait fikhî görüşler sonuç kısmında maddeler halinde gösterilmiştir. Bu yapılırken Buhârî'nin fakihlerin tamamıyla aynı veya farklı olan görüşlerine müstakil başlıklar altında yer verilmiş, ayrıca Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî gibi farklı mezheplere ait görüşlerle mutabakat halinde olan kanaatleri de aynı şekilde gösterilmiştir.¹⁹²

¹⁹¹ Fahd b. Abdillâh b. Abdurrahman, *Ureyînî, Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî l-cenâiz min Câmi'ihî's-sahîh*, Matbaâ'tü camia Ümmül-kurâ, Mekke, 1418, s. 3; Kaynar, *a.g.e.* s. 52.

¹⁹² Abdullah el-Uteybî, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî kitâbi'l-ezân min evveli'l-kitâp ilâ bâbi salâti'l-leyl min Câmi'ihî's-sahîh*, Matbaâ'tü camî'a Ümmül-kurâ, Mekke, 1423, s. s. 496-497; Kaynar, *a.g.e.* s. 53.

1.4.2.2.7. Abduh Muhammed ve *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî kitâbi'l-cumu'ati, el-havfi, el-'îdeyni, el-vitr*

Eserin tam adı, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî kitâbi'l-cumu'ati, el-havfi, el-'îdeyni, el-vitrî min Câmi'ihî's-sahîh'tır*. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi öğrencilerinden Zühur Muhammed Abduh Muhammed tarafından 2002 senesinde kaleme alınan çalışma dört yüz üç sayfa tutmaktadır. Mukaddime, giriş, dört fasıldan oluşan ana kısım ve sonuç olmak üzere toplam dört bölümden meydana gelmektedir.

Genel itibariyle çalışma içerisinde Buhârî'nin görüşleri, kullandığı delillere yaklaşımı ve ne açıdan istidâlde bulunduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Gerekli görülen bazı yerlerde de diğer fakihlerin konu hakkındaki görüşleri ele alınıp tenkit edilmekte ve sonunda da tercih edilen görüşe yer verilmektedir.

1.4.2.2.8. Abdullah el-Mezrû' ve *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî kitâbi's-salâti*

Eserin tam adı, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî kitâbi's-salâti min Câmi'ihî's-sahîh dirâseten ve mukâreneten'tır*. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi öğrencilerinden Müna Sâlih Abdullah el-Mezru' tarafından 2002 senesinde kaleme alınan çalışma beş yüz elli bir sayfa tutmaktadır. Mukaddime, iki ana başlıktan oluşan kısım ve sonuç olmak üzere toplam üç ana bölümden meydana gelmektedir.

Tezin isminden her ne kadar namaz bölümünün içerisinde yer alan bab başlıklarının tamamının incelendiği anlaşılrsa da bu durum gerçeği yansıtmamaktadır. Çalışma içerisinde sadece “Namaz” bölümünün başından (بَابُ الْمَسَاجِدِ الَّتِي عَلَى طُرُقِ الْمَدِينَةِ) kadar olan yaklaşık 89 bab başlığı incelenmektedir.¹⁹³

Çalışma içerisinde genel itibariyle Buhârî'nin görüşleri tespit edilmekte, ayrıca delillere yaklaşımına ve hadislerin başlıkla olan münasebetine de temas edilmektedir. Gerekli görülen bazı yerlerde ise konu hakkındaki farklı görüşlere yer verilip tenkit edilmekte, neticesinde ise bir tercihte bulunmaktadır. Ayrıca bab başlığı ve altında yer alan rivâyetler incelendikten sonra ortaya çıkan genel usul kuralları aktarılmaktadır.

¹⁹³ Müna Salih Abdullah Mezru', *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî kitâbi's-salâti min Câmi'ihî's-sahîh -dirâseten ve mukâreneten*, Ümmül Kura Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1423, s. 3.

1.4.2.2.9. Şeref el-Halvânî ve *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî*

Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi öğrencilerinden İn'âm bnt. Muhammed Şeref el-Halvânî tarafından 2003 senesinde kaleme alınan çalışma üç yüz altmış yedi sayfa tutmaktadır. Mukaddime, iki ana başlıktan oluşan kısım ve sonuç olmak üzere toplam üç bölümden meydana gelmektedir.

Çalışmada *el-Câmiu's-sahîh*'in Ezan bölümü içerisinde bulunan (بَابُ إِجَابِ التَّكْبِيرِ (وافتتاح الصلاة) şeklindeki bab başlığından bölüm sonuna kadar olan kısmın incelemesi yapılmaktadır.

Çalışmada genel itibariyle Buhârî'nin görüşleri ve delil olarak kullandığı rivâyetlerin hangi kısımlarından hareketle istidâlde bulunduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca konu hakkında diğer fakihlerin kanaatlerine ve delillerine yer verilerek en nihayetinde tercihte bulunmaktadır. Son olarak da tespit edilen Buhârî'ye ait görüşün hangi mezhep ile aynı veya farklı olduğuna dikkat çekilmektedir.

1.4.2.3. Türkiye'de Yapılan Yüksek Lisans Çalışmaları

1.4.2.3.1. Osman Aydın ve *Sahîh-i Buhârî'nin Bâb Başlıklarındaki Merfû Rivâyetlerin Kütüb-i Semaniye Çerçevesinde Değerlendirilmesi*

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden Osman Aydın'ın, Prof. Dr. Ahmet Kavaklıoğlu danışmanlığında hazırladığı tez, 2015 yılında tamamlanmış, bir giriş ve üç bölümden oluşan eser toplam 209 sayfadır.

Giriş bölümünde ta'lik, muallak hadis, bab ve terceme konularını değerlendiren yazar, tezin birinci bölümünde Buhârî'nin hayatı, ilmî kişiliği, seyahatleri, hocaları, talebeleri ve eserlerine yer verilmiştir. Daha sonra *el-Câmiu's-sahîh*'in özellikleri, bab başlıkları, Buhârî'nin hadis kabul şartları ele alınarak bölüm tamamlanmıştır.

İkinci bölümde, Ta'lik uygulamaları açısından rivâyet dönemi başlığı altında Buhârî öncesi t'lik uygulamaları, Buhârî'nin ta'lik uygulaması, ta'lik, mutâbaât ve şevâhit, bab başlıklarında verilen muallak rivâyetler konusunu genişçe incelenmiştir.

Araştırmanın esasını teşkil eden üçüncü bölümde yazar 43 muallak hadisi incelemiştir.

Yazar incelemeye aldığı muallak hadisi önce sened açısından ele almış; râvilerin durumunu, hadisin diğer tarikleri tariklerini, Kütüb'i-semaniye'de hangi kitapta geçtiğini, tarikler arasındaki lafız farklılıklarını, rivâyet ve râvi hakkında söylenenleri

incelemiştir. İncelemede İbn Hacer ve Aynî'den sıkça istifâde etmiş, diğer şerhlere atıfta bulunmuş, sonrada da kendi görüş ve düşüncesini açıklamıştır.

1.4.2.3.2. Ramazan Yıldırım ve *Sahîh-i Buhârî'nin Bâb Başlıklarındaki Mevkûf Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden Ramazan Yıldırım'ın, Prof. Dr. Ramazan Ayvalı danışmanlığında hazırladığı tez, 1995 yılında tamamlanmış, bir giriş ve iki bölümden oluşan eser toplam 132 sayfadır.

Yazar giriş kısmında Buhârî'ye kadar yapılan hadis çalışmalarını özetler, sonra tasnif çeşitlerini açıklar, alel ebvab ve aler-ricâl çalışmalar hakkında bilgi verir. Birinci bölümde sahabe, sahabenin adâleti, sahabe kavlinin değeri, sahabeye ait sahifeler, mevkûf hadis, çeşitleri ve hükmü, merfû hadis konularını inceler.

İkinci bölümde Buhârî'nin hayatı, ilmî kişiliği, seyahatleri, hocaları, talebeleri ve eserlerine yer vermiştir. Ayrıca *el-Câmiu's-sahîh'in* bab başlıkları, özellikleri, takip edilen yöntem ve bab başlıkları üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

Daha sonra *Kitabu'l-îman*'dan başlayarak her kitabın bab başlıklarında olan mevkûf rivâyetleri vermiş, kitab/bölüm sonunda değerlendirme başlığı altında o kitabta kaç tane bab başlığı ve mevkûf rivâyetin olduğunu, kimlerden rivâyet edildiğini ayrıca açıklamış ve üç yüz seksen üç mevkûf hadis vermiştir.¹⁹⁴

Yazar bab başlıklarında veya bab da geçen mevkûf rivâyetleri sadece terceme etmiş konuyla ilgili her hangi bir nakil veya yorum yapmamıştır. Bu durum sanki yazar mevkûf rivâyetleri saymış gibi bir izlenim bırakmaktadır.

Kitabın sonuç değerlendirmesinde Buhârî'ye ait on fikhî görüşü veren yazar, Buhârî'nin en çok mevkûf hadisine yer verdiği sahabelerin isimlerini sıralayarak zikretmiştir.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Ramazan Yıldırım, *Buhârî'nin Bab Başlıklarındaki Mevkûf Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*, Marmara İlahiyat Fak. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 125.

¹⁹⁵ Yıldırım, *a.g.e.* s. 126.

1.4.2.3.3. Enes Kaynar ve Buhârî'nin Bab Başlıklarıyla İlgili Çalışmalar ve Bab Başlıklarındaki Kendi İfadelerinin Değerlendirilmesi

29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden Enes Kaynar'ın Prof. Dr. Ahmet Yücel danışmanlığında hazırladığı tez, 2016 yılında tamamlanmış, bir giriş ve üç bölümden oluşan eser toplam 273 sayfadır.

Tezin giriş bölümünde konunun seçimi ve takib edilecek yöntemi anlatan yazar, birinci bölümde, Buhârî'nin bab başlıkları konusunda yazılan eserleri tanıtmıştır. Burada matbu olan sekiz, kaynaklarda adı geçen, on altı, akademik olarak yapılan, dokuzu yüksek lisans ve üçü doktora olmak üzere toplam otuz altı eseri tanıtmıştır.

İkinci bölümde terceme/bab başlığının lügat ve ıstılahı anlamları, bab başlıklarının genel özelliğini anlattıktan sonra Buhârî'nin bab başlıklarını oluştururken kullandığı malzemeleri yirmi iki madde halinde sıralamıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise *Sahîh*'ten seçtiği sekiz kitab/ bölümde Buhârî'nin kendine ait sözlerden oluşan bab başlıklarını, görüşünü açık bir şekilde yansıttığı ifâdeler ve dolaylı olarak yansıttığı ifâdeler şeklinde iki başlık altında toplam yüz seksen üç bab başlığını incelemiştir.

Bab başlıklarını incelerken başlık altında verilen hadisleri dikkate alan yazar, Buhârî'ye ait ifâdeleri başlık altında verilen hadislerle anlama gayreti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. İman kitabı 24. Bab başlığında geçen (بَابُ عَلَامَةِ الْمُنَافِقِ) ifâdesini: “Buhârî, bab başlığındaki münafığın alâmeti ifâdesiyle ve altında yer verdiği rivâyetlerle nifakın sadece iman ile sınırlı olmadığını, amelî konularda da nifakın bulunabileceğini ifâde etmektedir”, şeklinde yorumlamış ve bazen kısa bazen uzun yorumlara yer vermiştir.¹⁹⁶

1.4.2.3.4. Ayşegül Toprak ve Sahîh-i Buhârî'de Temrîz Sigasıyla Aktarılan Mu'allak Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

R. Tayyib Erdoğan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden Ayşegül Toprak tarafından hazırlanan ve 148 sayfa tutarındaki yüksek lisans tezi 2017 yılında tamamlanmıştır.

Tez bir giriş ve iki bölüm olarak hazırlanmıştır. Yazar giriş bölümünde araştırmanın amacı, konusu, yöntemi ve kaynakları üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

¹⁹⁶ Kaynar, *a.g.e.* s. 177.

Birinci bölümde, muallak kavramı, hadis usulüne girişi, Buhârî öncesi ve *Sahîh*’te muallak hadis rivâyeti konusunu incelemiştir.

Tezin esas konusunu teşkil eden ikinci bölümde, *Sahîh*’te yer alan temrîz sigası ile verilmiş muallak rivâyetleri incelemiştir. Yazar, bunu yaparken temrîz sigası ile verilen merfû rivâyetlerin yanında, mevkûf ve maktû rivâyetleri de inceleme konusu yapmıştır.

Tezle ilgili dikkat çeken diğer bir husus *Sahîh*’in başka yerlerinde müsned olarak geçen muallak rivâyetleri de incelemeye tabî tutmasıdır. Yazar konuyu hem hadis usulü açısından senedi inceleyerek râvileri adâlet ve zabt açısından değerlendirmeye tabî tutmuş, hem de Buhârî’nin fıkıh anlayışı bakımından yaklaşarak konuyu toparlamaya çalışmıştır.¹⁹⁷

Genel Değerlendirme

Sahîh’in bab başlıkları ile ilgili yazılan eserler ciddi bir yekûn teşkil etmektedir. Bununla beraber dikkat çeken husus hem klasik eserler hem de akademik çalışmalar *Sahîh*’in başlıklarından bir kısmına yöneliktir. Bu konuda tek istisna Muhammed Zekeriyâ Kandehlevî’ye ait olan *el-Ebvab ve’t-terâcim li-Sahîhi’l-Buhârî* isimli eserdir. Zira müellif bu eserinde *Sahîh*’in bab başlıklarının tamamını incelemektedir. Ayrıca klasik eserlerin çoğunun kaybolması veya orta çıkarılamamış olması bu konuda önemli bir eksik ve kayıptır.

Akademik çalışmalar ise hem belli kitab/bölüm üzerine yapılmış hem de fakültelerin fıkıh şubelerince yapılmış olması, başlıkları sadece fıkıh açısından değerlendirip, hadis açısından değerlendirmeyi ihmal ettikleri görülmektedir.

Türkiye’de yapılan akademik çalışmalar henüz yüksek lisans düzeyinde olduğu görülmektedir. Bununla beraber bu konuda yapılan her çalışmanın değerli olduğu ve bir eksikliği giderdiği, gelecekte yapılacak daha hacimli çalışmalar için bir zemin oluşturduğu şüphesizdir.

¹⁹⁷ Ayşegül Toprak, *Sahîh-i Buhârî’de Temrîz Sigasıyla Aktarılan Mu‘allak Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, R. Tayyib Erdoğan İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2017, s. 35-104.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Sahîh-i Buhari'nin Bab Başlıklarında Yer Alan Muallak Rivâyetler

2.1. Muallak Hadis Hakkında Özet Bilgi

Muallak sözcüğü türetildiği kök olan علق fiilinden sülasi olarak kullanıldığında tutunmak, bağlı olmak, asılı olmak, bir şeyi yüksek bir yere asmak mânalarına gelmektedir. Bu kökün tef'îl babına sokulmasıyla elde edilen علق fiili ise sülasi olarak taşıdığı mânalara benzer biçimde asmak ve sallantıda bırakmak anlamlarını taşımanın yanı sıra; şart koşturmak, bağımlı kılmak, not düşmek, yorum yapmak gibi muhtelif mânalara da gelmektedir.¹⁹⁸

Konumuzla alakalı olarak bakıldığında gerek تعليق masdarının gerekse bu masdarın ism-i mef'ûlû olarak معلق kelimesi bir şeyi bir yere asmak, sallantıda bırakmak, durumu belirsiz olmak şeklinde sıralamak mümkündür. Hadis usulünde ise muallak terimi, kelimenin lugavî mânasına da uygun biçimde, askıda veya sallantıda bırakılmış, kaynağı ile bağlantısı kopmuş rivâyetleri ifâde etmek üzere kullanılmaktadır.¹⁹⁹

Hadis usulü ıstılahı olarak ta'lik, senedin başından bir veya daha fazla sayıda râvinin hazfedilmesi anlamında kullanılmıştır. Tafsîlâta yer vermeksizin bu ifâde ile iktifa eden âlimlere göre muallak kavramı, senedinin baş tarafından bir veya birkaç râvi düşürülerek ta'lik yoluyla nakledilen rivâyetlere verilen isimdir.

İstisnalar göz ardı edilerek küllî bir değerlendirme yapıldığında, hadis usulü konularının ele alındığı müellefât arasında erken döneme ait eserlerde yer aldığı anlaşılan bu tanım, muallak hadis mefhumunun en yalın izahı olma niteliğini taşımaktadır.

Müteahhir ulemanın ekserisi ise ta'lik olgusuna dair açıklamalara çeşitli yönlerden ziyade de bulunarak muallak hadisin tanımına birtakım kayıtlar eklemişlerdir. Dolayısıyla muallak lafzı, hadis usulü müelliflerinin mesele üzerindeki düşünceleri

¹⁹⁸ Cârullah Mahmud b. Ömer, b. Ahmed Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil, Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut, 1419, c. 1, s. 674; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü mekayisi'l-lüga*, Dâru'l fikr, Mısır, 1969, c. 4, s. 125; Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut, 1424, c. 3, s. 216.

¹⁹⁹ Tâhir b. Salih el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usulî'l-eser*, Gudde, Matbuatü'l-İslamiye, Halep, tarih yok, s. 554.

sonucu ve tarihî süreç içerisinde müttekâmil anlamda bir hadis terimi olma vasfını kazanmıştır.²⁰⁰

Hadis usûlünde muallak rivâyetler zayıf hadis olarak değerlendirilir. Bu za‘fiyetin sebebi, adı verilmeyen râvinin cerh ve ta‘diline dair bir bilginin olmayışındandır. Bununla beraber muallak rivâyetler incelenirken rivâyetin ta‘lik olarak verilme sebebine bakarak hüküm vermek daha doğru bir davranış olacaktır. Zira ta‘likan verilen rivâyetin; kitabın bir başka yerinde mevsul olması, yazarın bu ta‘liki senedin tamamında değil de kendi hocasından itibaren yapması, hadisın diğer muteber kaynaklarda mevsul olarak yer alması gibi rivâyetle ilgili sebepler, ta‘likle ilgili verilecek hükme doğrudan tesir eder. Bunların yanı sıra yazarın hadis ilmindeki otoritesi, manayla rivayet, ihtisar amacı güdülerek senedin hazfedilmesi gibi yazarla ilgili hususlar da önemli etkilidir.²⁰¹

2.2. Sahîh’teki Muallak Hadisler Hakkında Yapılan Değerlendirmelerin Özeti

İsnadın başının hazfedilmesi sebebiyle sahîh hadis şartlarını taşımayan muallakların yalnızca sahîh hadislerin toplanması amacıyla yazılmış bir eserde çok sayıda yer alması, o kitapta yer alan rivâyetlerin sıhhatinin sorgulanması gerektiğini gündeme getirmiş, müellifin böyle bir eserde neden ta‘lik kullandığına dair muhaddisler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür.²⁰²

Sahîh’in muallakları konusunda görüş beyan eden muhaddisler, kanaatlerini Buhârî’nin cezm ve temrîz sigası kullandığı rivâyetlerin birbirinden ayırt edilmesi çerçevesinde şekillendiği görülmektedir.

İbn Salâh (v. 643) söz konusu sigaların sıhhatleri bakımından farklılık arz etmeleri dolayısıyla onları ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu doğrultuda Buhârî’nin cezm sigasıyla aktardığı rivâyetlerin sıhhatine hükmedileceğini söylerken temrîz sigasının ise sahihliğe delâlet etmeyeceğini, çünkü bu siganın zayıf nakiller için kullanıldığını ifâde eder. Bununla birlikte temrîz sigası ile verilen muallakların sahîh bir

²⁰⁰ Bakınız. Ayşe Nur Yamanus, *Hadîs Usulünde Muallak Kavramı*, Yalova İlahiyat Fak. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 8-9.

²⁰¹ Aydın, s. 4.

²⁰² Toprak, s. 24.

asla dayandığını ve Buhârî'ye olan güvenin bunu gerektirdiğini söyleyerek onun, neden zayıflığa işaret eden bir siga ile aktardığı hususuna açıklık getirir.²⁰³

İbn Salâh'ın cezm sigasının rivâyetin sıhhatine, temrîz sigasının ise za'fiyetine delâlet erder görüşü, Nevevî (v. 676),²⁰⁴ İbn Cemâ'a (v. 733),²⁰⁵ ve Irakî²⁰⁶ tarafından benimsenmiştir.

İbn Salâh ve diğer âlimlerin bu değerlendirmelerine Moğultay b. Kılıç (v. 762) ve başkaları itiraz etmiştir. Moğultay b. Kılıç, İbn Salâh'ın söylediğinin aksine cezm sigasının Buhârî tarafından bazen zayıf rivâyetler için, temrîz sigasının da kimi zaman sahîh hadisler için kullanıldığını dile getirir. İddiasını, Buhârî'nin Sahîh'inden verdiği örnekler üzerinden hareketle, Buhârî'nin temrîz sigası kullanımında herhangi bir ölçütü esas almadığını kanıtlamaya çalışır. Zira Buhârî, zayıf, hasen veya sahîh olarak gördüğü birçok rivâyet için temrîz sigası kullanmaktadır.

Moğultay, *Sahîh*'te, Husumat kitabı ikinci babda Câbir b. Abdullah'tan muallak olarak temrîz sigası ile verilen rivâyetin, hemen akabinde üçüncü babda müsned olarak vermesini²⁰⁷ iddiasına mesned kullanmıştır.²⁰⁸

İbn Salâh'ın cezm sigasının rivâyetin sıhhatine, temrîz sigasının za'fiyetine delâlet erder görüşüne, Zerkeşî (v. 794): "Eğer temrîz sigası İbn Salâh'ın ifâde ettiği gibi zayıflığa işaret etseydi bazı rivâyetlerin ardından zikredilen (لم يصح) veya (في اسنده) gibi taz'if ifâdelerinin tekrarlanmasına gerek yoktu." diyerek karşı çıkmıştır. Zerkeşî'nin kanaatine göre bu ifâdelerin tekrarlanmasına ihtiyaç duyuluyorsa temrîz sigası zayıflığa delâlet etmek için yeterli görülmemektedir.²⁰⁹

Zerkeşî muallaklarla ilgili görüşünü Buhârî'nin, Sahîh'inde cezm ve temrîz sigasıyla aktarıp başka bir bölümde muttasıl isnadına yer verdiği hadisler onun sıhhat şartlarına uymaktadır. Muttasıl isnadına başka bir bölümde yer vermiyorsa ve (لم يصح) şeklinde ifâdeler kullanılıyorsa bu rivâyetler ona göre zayıftır. Eğer bu tür lafızlar kullanılmıyorsa *Sahîh*'in dışındaki kitaplarına müracaat edilir. Eğer *et-Târîhü'l-*

²⁰³ İbn Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman Şehrezûrî, *Ulumu'l-hadis*. thk. Nureddîn İtr. Dâru'l-fikr, Beyrut, 1406, s. 42-25.

²⁰⁴ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, thk. Muhammed Osman, Dâru'l kitabü'l Arabî, Beyrut, 1405, s. 27-28.

²⁰⁵ İbnü'l-Cemâ'a, Bedreddîn Muhammed b. İbrâhîm, *el-Menhelu'r-revî*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman, Dâru'l fikr, Beyrut, 1411, s. 49-50.

²⁰⁶ Irakî, Zeynüddîn Abdurrahman b. Huseyn, *et-Takyîd ve'l îzâh*. thk. Muhammed Ragîb et-Tabbâh. Matbaâtü'l-ilmîyye, Halep, 1350, s. 23.

²⁰⁷ Buhârî, Husumat, 3.

²⁰⁸ Alâeddîn Moğultay b. Kılıç, *Islâhu kitâbi İbn Salâh*, thk. Muhyiddîn b. Cemal, Mektebetü'l islamiyye, Kahire, 1428, s. 85-88.

²⁰⁹ Muhammed b. Cemaleddîn Abdullah b. Bahadır Zerkeşî, *en-Nüket*, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed, Edvâu's-selef, Riyâd, 1419, c. 1, s. 237-238.

kebîr'inde veya Tirmizî'nin ondan dinlediği hadisler arasında söz konusu rivâyetlerin tashîhi veya taz'îfi yer alıyorsa bu hükümler dikkate alınır. Eğer bu kitaplarda da herhangi bir değerlendirmeye rastlanmazsa bu rivâyetlerin Buhârî'ye göre hasen mertebesinde olduğuna hükmedilir, demiştir.²¹⁰

Diğer taraftan İbn Teymiyye (v. 728) temrîz sigaları ile ilgili görüşünde İbn Salâh'a karşı çıktığını dile getirmektedir. İbn Teymiyye'nin bu husustaki görüşü, söz konusu muallak hadislerin zayıf veya metrûk olmadığı, bilakis Buhârî'nin onları hasen mertebesinde gördüğü ve sahîh rivâyetlere muhalefet etmemeleri kaydıyla ihticâc ve istişhâd amacıyla nakledilebilecekleri yönündedir.²¹¹

İbn Hacer ise muallak rivâyet ve temrîz sigası ile ilgili kanaatini Buhârî'deki ta'likleri kategorize ederek değerlendirmeye tabi tutar. İlk olarak *Sahîh*'te muttasıl olarak yer alan ve almayan muallakların bulunduğunu, birinci kategoridekilerin tekrara düşmemek adına ta'likan aktarıldığını, ikinci kategoridekilerin ise *Sahîh*'te cezm ve temrîz sigasıyla olmak üzere iki şekilde nakledildiğini ifâde eder.²¹² Söz konusu sigaların kullanımı ile ilgili değerlendirmeleri de şu şekildedir. "Buhârî'nin ta'likan aktardığı rivâyetlerde cezm sigası kullanması bu hadislerin kendisine sema yoluyla değil de müzakere ve icâzet yoluyla ulaşmış olması, *Sahîh*'i için belirlediği yüksek sıhhat şartlarını taşımaması, inkıta bakımından zayıf olması gibi sebeplerle açıklanabilir." Bunun yanı sıra bir rivâyetin isnadında müdellis olduğu bilinen bir râvi varsa o râvinin hocası ile aralarında semaın belirtildiği isnadı da cezm sigası ile nakletmektedir. Temrîz sigası ile aktarılan rivâyetlerden sıhhat şartlarına uyanlar az sayıdadır ve semaen rivâyet edilmiştir. Bununla birlikte temrîz sigası kullanılan hadisler arasında sahîh olanlar da vardır, ancak onlar Buhârî'nin sıhhat şartlarına uymamaktadır.²¹³

Yine bu sigayla aktarılan hasen ve zayıf mertebesinde olan hadisler bulunmaktadır. Bunlardan zayıf olanlardan bazıları desteklenip hasen ligayrihi seviyesine çıkabilirken bazıları da zayıf rütbesinden yukarıya çıkamamaktadır. Zayıf olarak kalan bu hadisler için Buhârî (لم يصح) veya (فيه نظر) şeklinde ifâdeler kullanmaktadır.

²¹⁰ Zerkeşî, *Nüket*, c. 1, s. 247; Toprak, s. 27.

²¹¹ Zerkeşî, *Nüket*, c. 1, s. 240.

²¹² Zerkeşî, *Nüket*, c. 1, s. 324; Toprak, s. 28.

²¹³ İbn Hacer, *Ta'lik*, c. 2, s. 8.

Bütün bu kaidelerin merfû hadisler için geçerli olduğunu söyleyen İbn Hacer, mevkûf rivâyetlerden cezm sigasıyla aktarılanların sahîh olduğunu veya kendi sıhhat şartlarına ulaşamayıp başkalarına göre sahîh olduğunu, temrîz sigası kullanılanların ise zayıflık barındırdığını ifâde eder.²¹⁴

Konu ile ilgili Aynî ise *Sahîh*'te aynı râvilerden gelen ve biri cezm sigası ile diğeri temrîz sigası ile verilen iki muallak rivâyeti²¹⁵ gerekçe göstererek: “cezm sigası sıhhatte, temrîz sigası za‘fiyete işaret olmadığı, eğer böyle olsaydı senedi aynı olan bu iki rivâyetin ikisinin de ya cezm sigası ile yâda temrîz sigası ile verilmesi gerekirdi.” diyerek İbn Salâh ve İbn Hacer’in görüşüne katılmadığını ifâde etmektedir.²¹⁶

Buhârî’nin *Sahih*’indeki muallak hadislerle ilgili önemli bir husus da, rivâyet aldığı hocalarından (قال) lafzıyla aktardığı, ta‘liklerdir. İbn Salâh, Buhârî’nin bu tür rivâyetlerinde kullandığı (قال) lafzının, (عن) hükmünde olduğunu yani ittisal ifâde ettiğini söylemektedir. Diğer taraftan kitabının başka bir bölümünde ise muallak hadisler için verdiği örnekler arasında Buhârî’nin, hocası el-Ka‘nebi’den (v. 221) (قال) lafzıyla aktardığı bir hadis zikreder.²¹⁷ İbn Hacer, Buhârî’nin hocalarından yaptığı ta‘likler hususunda İbn Salâh’ın bu tenakuzuna değinerek bu tür rivâyetlerin de diğer ta‘likler kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Bu doğrultuda onlara cezm sigasıyla aktarılmış olmaları sebebiyle sahîh hükmü verilemeyeceğini, zira hocalarından bu hadisleri sema etmemiş olma ihtimalinin bulunduğunu dile getirir. Nitekim Buhârî hocasından ta‘likan aktardığı bir hadis farklı bir yerde muttasıl olarak naklettiğinde hocası ile arasında başka birini zikretmektedir. Bu durum, hocasından ta‘likan aktardığı bir önceki hadisin ittisal ifâde etmediğini gösterir. Dolayısıyla İbn Hacer’in bu ifâdelerine göre Buhârî’nin hocalarından yaptığı ta‘liklerin hükmü de tıpkı diğerleri gibidir.²¹⁸

Son devrin önemli araştırmacısı Fuad Sezgin, bir bakıma ta‘likan aktarımlardaki ana etkenin Buhârî’nin sıhhat kaideleri ekseninde değil bu tür rivâyetlerin Buhârî’ye ulaştığı kanallar çerçevesinde incelenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir

Buhârî’den önce zengin bir yazılı hadis edebiyatının bulunduğunu, bu malzeme içerisinde rivâyet hakkı alınamamış kitapların sadece vicâde türünde cevazına

²¹⁴ Zerkeşî, *Nüket*, c. 1, s. 324; Toprak, s. 28.

²¹⁵ Buhârî, *Gusûl*, 20. Bab başlığı ve *Nikâh*, 93. Bab başlığı.

²¹⁶ Aynî, *Umdetu’l kârî*, c. 3, s. 239.

²¹⁷ İbn Salâh, *Ulûmü’l-hadis*, s. 25.

²¹⁸ İbn Hacer, *et-Ta‘lik*, c. 2, s. 8; Toprak, s. 29.

hükmedilmiş olan (قال) lafzıyla aktarılabileceğini, buradan hareketle Buhârî'nin de bu lafızlarla naklettiği hadislerin, rivâyet hakkını alamadığı ve vicâde yoluyla aldığı nakiller olduğunu ifâde etmektedir.²¹⁹

Sahîh'teki muallak hadisler üzerinden verdiği birkaç örnekle bu iddiasını temellendirmeye çalışan Sezgin, günümüz araştırmacılarından Ahmet Tahir Dayhan tarafından ciddi bir biçimde eleştiriye tabi tutulmuştur. Dayhan, onun, ifâdelerinde yer yer çelişkiye düşmesi, bazı klasik kaynakları dayanak olarak kullanırken yine orada bulunan ve kendi görüşüne aykırı görünecek türden söylemlere yer vermekten kaçınması, vicâde türünü muallak hadisin farklı türlerine uyarlamaya çalışırken başarısız olması ve daha birçok yönden bu iddiasında hatalı olduğunu iddia etmiştir.²²⁰

Sezgin'e bu konuda yönelttiği eleştirilerinin ardından onun yanlısının, hadislerin toplandığı kitapları farklı tür eserlerle aynı kategoride değerlendirmesinden kaynaklandığına dikkat çekmektedir. Bu paralelde Buhârî'nin rivâyet hakkını bizâtihi alamadığı bir hocanın râvisini görmüş olmasının, o hakkı elde etmesi için yeterli olduğunu, zira rivâyetin tek bir şahısta takılıp kalmayacağını dile getirir.²²¹

Sonuç olarak âlimler genel anlamda muallakların senedinin inkıtaından dolayı zayıf olduğu noktasında her hangi bir şüphe duymamalarına karşın, ta'lik yoluyla rivâyet edilen hadislerin sıhhat durumlarının belirlenmesinde bu tür rivâyetleri ihtiva eden kitapların musanniflerinin niteliklerini dikkate aldıkları görülmektedir.²²²

Bu sebebledir ki birçok âlim *Sahîh*'in muallaklarını cezm sığası ile verilen, temrîz sığası ile verilen, (قال) lafzı ile başlayan vb. şekilde kategorize ederek Buhârî'nin hadiste otoritesine binâen muallaklarının sahîh olduğunu vehm ettirecek bir çaba içerisinde olmuşlardır.

Bununla birlikte bu konuda bir ittifaktan bahsetmek imkânsızdır. Zira *Sahîh*'teki muallaklar bir bütün olarak incelendiğinde, Buhârî'nin, ister cezm ve temrîz sığası olsun isterse (قال) lafzı olsun, bunları kullanırken sıhhat açısından belli bir kural ve ölçüt gözetmediği görülmektedir.²²³ Bunun için *Sahîh*'teki muallaklar hakkında varılacak kanaatler, tek bir rivâyet hakkında geçerli olmakla beraber, bütünü hakkında genel geçer bir kanaat çoğu zaman doğru netice vermeyebilir.

²¹⁹ Sezgin, *a.g.e.* s. 94.

²²⁰ A. Tahir Dayhan, *Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1995, s. 206-214.

²²¹ Dayhan, s. 213.

²²² Yamanus, s. 87.

²²³ Toprak, s. 26.

Bütün bunlardan sonra Buhârî'nin: "Sadece sahîh hadisleri eserime aldım." sözüyle muallak rivâyetleri dışarıda bıraktığı anlaşılmaktadır.²²⁴ Bunu Buhârî'yi, ciddi manada eleştiren ilk kişi olması hasebiyle Dârekutnî'nin, *el-İlzamât ve't-tetebbu'* isimli eserinde tenkit ettiği rivâyetler arasında muallak rivâyetlerin yer almaması destekleyici niteliktedir.²²⁵

2.3. Buhârî'nin Bab Başlıklarında Yer Alan Muallak Rivâyetlerin Değerlendirmesi

Bu başlık altında değerlendireceğimiz muallak rivâyetler, *Sahîh*'te müsned olarak yer almayıp bab başlıklarında muallak olarak zikredilen rivayetlerdir. Bab başlıklarındaki muallak rivayetler incelenirken, *Sahîh*'teki sıra takip edilmiştir. İlk muallak hadis İman, 29'da bulunmaktadır.

2.3.1. İman Kitabı, Yirmi Dokuzuncu Bab: "Din Kolaylıktır..."

(باب: الدين يسر.. " أحب الدين الى الله الحنيفية السمحة ")

Bu babın tam başlığı şöyledir: Bab: Dinin Kolaylıktır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah katında en sevgili din, kolaylık üzerine kurulu hanîf dinidir".

Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde müsned olarak geçmeyen bu hadis, *Sahîh*'in dışındaki diğer hadis eserlerinde mevcuttur.²²⁶

Buhârî'nin *el-Edebü'l-mufred*'inde tahrîc ettiği İbn Abbas rivâyetinin senedi şöyledir:²²⁷ Sadaka b. el-Fadl (v. 226) - Yezîd b. Hârûn (v. 206) - Muhammed b. İshâk (v. 150) - Dâvûd b. Husayn (v. 135) - İkrime (v. 115) - İbn Abbas (v. 68). Senedde geçen râvilerden İkrime, Dâvûd b. Husayn, Yezîd b. Hârûn, Sadaka b. el-Fadl'dan Buhârî *Sahîh*'te rivâyette bulunmuş; Muhammed b. İshâk'tan ise muallak olarak hadis nakletmiştir.

²²⁴ Nevevî, *Mâ temessu ileyhi hâcetu'l kârî*, s. 91; İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 20.

²²⁵ Aydın, *a.g.e.* 85.

²²⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-mufred*, s. 105. (hadis no: 290); İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muessestu'r-risâle, Beyrut, 1417, c. 4, s. 17, c. 53, s. 130-132, (hadis no: 2107- 21202-21203); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mektebe Mustafa el-Bâbî, ikinci baskı, 1392, yer yok, Menâkıb 33, 65, (hadis no: 3793-3898); Ebû'l-Kâsim Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l - evsât*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415, c. 7, s. 229, (hadis no 7351); *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecit, Mektebe İbn Teymiyye, Kahire, Tarih yok, c. 8, s. 257, (hadis no: 7868).

²²⁷ Buhârî, *el-Edebü'l-mufred*, s. 104, (hadis no: 289).

İbn Abbas'tan gelen ve Taberânî'nin (v. 360) *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde²²⁸ aynı tarikle rivâyet edilen hadiste: Yezîd b. Hârûn'dan sonra İbn Ebî Şeybe (v. 235) ve Ubeyd b. Ğannâm (v. 297) senedin râvileridir. Buhârî Sahîh'inde İbn Ebî Şeybe'den rivâyette bulunmuştur. Ubeyd b. Ğannâm ise sika bir râvidir.²²⁹

Kanaatimizce Buhârî'nin hadisi bab başlığına çekme sebebi, râvilerden Dâvûd b. Husayn'dır. Bazı cerh ve ta'dil âlimeri söz konusu râviyi tevsik etmekle birlikte²³⁰ İbn Ebî Hâtim (v. 327): "eğer İmam Mâlik ondan rivâyette bulunmasaydı onun rivâyet ettiği hadis alınmazdı." demiştir.²³¹

Sufyân b. Uyeyne (v. 198): "Biz Dâvûd b. Husayn'ın hadislerini almaktan sakınırdık derken" Ebû Zur'a er-Râzî (v. 264) ise râvinin *leyyin* olduğunu söylemiştir.

Ali b. Medînî ve Ebû Dâvûd ise, Dâvûd b. Husayn'ın İkrime'den rivâyet ettiği hadislerin münker olduğunu söylemişlerdir.²³² Ayrıca Ali b. Medînî, Sufyân es-Servî'nin mursalalarının dahi, Dâvûd – İkrime - İbn Abbas kanalıyla gelen rivâyetlerden daha evla olduğunu ifâde etmiştir.²³³

Nitekim Buhârî'nin *Sahîh*'inde Dâvûd b. Husayn'dan bir rivâyette bulunmakla birlikte²³⁴ hadisin tariki, Dâvûd b. Husayn - Ebû Sufyân Mevla b. Ebî Ahmed - Ebû Sa'îd el-Hudrî şeklinde olması, Buhârî'nin de, Dâvûd b. Husayn'ın İkrime den gelen rivâyetlerine olumlu bakmadığı ihtimalini güçlendirmektedir.²³⁵

Tirmizî'nin tahrîc ettiği Ubey b. Ka'b rivâyetinin senedi şöyledir:²³⁶ Mahmut b. Geylân (v. 239) - Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (v. 204) - Şu'be b. Haccâc (v. 160) - Âsım b. Behdele (v. 128) - Zir b. Hubeyş (v. 83) - Ubey b. Ka'b (v. 30). Buhârî *Sahîh*'te Zir b. Hubeyş, Şu'be b. Haccâc ve Mahmut b. Ğaylân ve Âsım b. Behdele'den rivâyette bulunmuştur. Ancak Âsım'dan alınan rivâyet, aynı anda diğer bir râviden de alınmıştır.²³⁷ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'den ise muallak olarak hadis almıştır.²³⁸ Bu tarikle

²²⁸ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, c. 11, s. 227, (hadis no:11572).

²²⁹ Zehebî, *Siyer*, c. 10, s. 535.

²³⁰ İbn Adî Ebû Muhammet b. Abdullah el-Curcânî. *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcut, Dâr'l kütübü'l-ilmiye, Beyrut, 1418, c. 3, s. 561; Zehebî, *Siyer*, c. 6, s. 261; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, Dâru'l-maârif, Beyrut, 1382, c. 2, s. 5.

²³¹ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, thk. Nurettin İtr, Dâru'l ihyâi turasi'l-İslam, Katar, 1407, c. 1, s. 217.

²³² Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, c. 2, s. 5; *Siyer*, c. 6, s. 261; Mizzî, Cemaleddîn İbnü'z-Zekî Ebû Muhammet el-Kuzâî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1400, c. 8, s. 380.

²³³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, Fârûku'l-hadîsiyye, Kahire, 1422, c. 4, s. 244-245.

²³⁴ Buhârî, Buyû', 82, (hadis no: 2186).

²³⁵ Aydın, *a.g.e.* s. 93.

²³⁶ Tirmizî, Menâkıb, 33-65, (hadis no: 3793-3898).

²³⁷ Buhârî, Tefsîr, 113, (Hadîs no:4976).

²³⁸ Buhârî, Meğâzi, 36, (Hadîs no: 4153).

gelen rivâyet, Tirmizî'ye göre *hasen-sahîh* dir.²³⁹ Çağdaş muhakkiklerden Şuayb Arnavut da ilgili rivâyetin, *hasen* olduğunu ifâde etmiştir.²⁴⁰

Hadisin bu tarikinin Sahîh'de yer almamasının sebebi, râvilerden Âsım b. Behdele olduğu düşünülmektedir.²⁴¹ Tabîîn neslinden olan Âsım meşhur yedi kıraat imamından biridir. Bugün Müslümanların yaklaşık yüzde doksanı onun kıraatını tercih etmektedir.²⁴² Ancak Âsım b. Behdele'nin kıraattaki tartışmasız güvenilirliğine mukabil hadis ilmindeki konumu hakkında değişik değerlendirmeler mevcuttur. Ebû Zur'a ve Ahmed b. Hanbel onu sika bir ravi kabul ederken Ebû Hâtim sadûk olarak değerlendirmiş, hadislerle ilgili ezberlerinin yetersizliğine ve ayrıca sika olmasına rağmen hadiste fazla hata yaptığına işaret edenler olmuştur. Dârekutnî, Âsım'ın hadiste ezber sıkıntısının olduğunu açıkladıktan sonra: "bu her zaman böyledir bir ilim dalında uzman olan kimse diğer ilim dalında eksik olmaktadır." diyerek Âsım'ın kıraattaki üstünlüğüne ancak hadisteki tercih edilmeyişine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Âsım'ın rivâyetleri Kütüb-i sitte'de yer almıştır. Ancak Buhârî Âsım b. Behdele'nin rivâyetlerine muallak olarak yer vermiştir.²⁴³

İbn Hanbel'in tahrîc ettiği Ebû Umâme rivâyetinin senedi şöyledir:²⁴⁴ Ahmed b. Abdulvahhâb (v. 281) - Ebû'l-Muğîre (v. 212) – Mu'an b. Rifâ'a (v. 151) - Ali b. Yezîd el-Elhanî (v. 120 ?) - Abdurrahman b. Kâsım (v. 126) - Ebû Umâme (v. 86).

Buhârî Sahîh'ine seneddeki râvilerden, Abdurrahman b. Kâsım, Ebû'l-Muğîre ve Ahmed b. Abdulvahhâb'dan hadis almıştır. Senedde sorunlu râviler Ali b. Yezîd el-Elhanî ve Mu'an b. Rifâ'a'dır. Hadis otoriteleri râvilerden Mu'an b. Rifâ'a için *leyyinü'l-hadis* olduğunu, rivâyetlerinde vehmettiğini, hadisnin hüccet kabul edilmeyeceği gibi olumsuz görüş bildirmişlerdir.²⁴⁵ Diğer râvi Ali b. Yezîd el-Elhanî de genel anlamda zayıf ve metrûk nitelendirilmektedir.²⁴⁶ Hadisin senedinde iki râvinin

²³⁹ Tirmizî, Menâkıb, 33, 65 (hno: 3793, 3898)

²⁴⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 132.

²⁴¹ Aydın, *a.g.e.* s. 94.

²⁵⁷ Sarı, "Asım," *DİA*, c.3. s. 475-476.

²⁴³ Ebû Abdullah Muhammet b. Sa'd İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru'l kütübü'l-ilmiye, Beyrut, 1410, c. 6, s. 316-317; Ebû'l Velid Süleyman b. Halef, *et-Ta'dîl ve t-tecrîh*, Dâru'l-livâ, Riyâd, 1406, c. 3, s. 994; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 13, s. 474-476; Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 276; *Mîzanu'l-i'tidâl*, c. 2, s. 357.

²⁴⁴ İbn Hanbel, c. 36, s. 624, (hadis no:22291).

²⁴⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ*, c. 8, s. 37; Moğultay, *İkmâlu Tehzîbu'l-kemâl*, c. 11. s. 257; Zehebî, *Mîzanu'l-i'tidâl*, c. 4, s. 134; İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, Dâiretu'l-Mâarif, Hindistan, 1326, c. 10, s. 201.

²⁴⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-avsât*, c. 1, s. 310; *et-Târîhu'l-kebîr*, c. 6, s. 301; İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru'l Kitabi'l İlmiye, Beyrut, 1371, c. 6, s. 209; İbn Hibbân el-Bustî, Ebû Hâtim Muhammed, *el-Mecrûhîn*, Dâru's-semi'î, Riyâd, 1420, c. 2, s. 85; İbn Adî, *el-Kâmil* c. 6, s. 305.

leyyin, zayıf ve metrûk kabul edilmesinden dolayı bu tarikten gelen hadis genel anlamda zayıf kabul edilmiştir.²⁴⁷

Taberânî'nin tahrîc ettiği Abdullah b. Ömer rivâyetinin senedi şöyledir:²⁴⁸ Ahmed b. Yahyâ (v.296) - Muhriz b. 'Avn (v. 238) - Hassân b. İbrâhîm (v. 186) - Abdulazîz b. Revvâd (v. 159) – Nafi' (v. 117) - İbn Ömer (v. 74). Buhârî Sahîh'de Hassân b. İbrâhîm'den mevsul olarak rivâyette bulunmuştur; Abdulazîz b. Revvâd'dan ise muallak olarak hadis almıştır. Diğer râvilerin Sahîh'te hadisleri olmamakla beraber gerek Muhriz b. 'Avn²⁴⁹ gerekse Ahmed b. Yahyâ'nın²⁵⁰ sika râviler olduğu otoritelerce kabul edilmektedir. Abdulazîz b. Revvâd hakkında sika olduğunu söyleyenler olmakla beraber ondan bahseden her müellif onun Mürcî' olduğuna ilişkin rivâyetlere yer vermiştir. Ayrıca Hassân b. İbrâhîm rivâyeti Abdulazîz b. Revvâd'dan almada teferrüd etmiştir.²⁵¹ Buhârî onun Murcî' olduğunu açıkça ifâde ederken,²⁵² Ebû Hatim, duyduğu mevzû bir hadisi vehminden dolayı sahihmiş gibi rivâyet ettiğinden bahseder.²⁵³ Mürcî' olduğu gerekçesiyle Süfyan es-Sevrî'nin onun cenazesine katılmadığı,²⁵⁴ hadislerinin münker olduğu ve vehme düştüğü, bundan dolayı hadisinin alınmayacağı kaynaklarda zikredilmiştir.²⁵⁵

Taberânî'nin tahrîc ettiği Ebû Hüreyre rivâyetinin senedi şöyledir:²⁵⁶ Muhammed b. Ebân (v. 245) - Seleme b. Şebîb (v. 224) - Abdullah b. İbrâhîm el-Ğifârî (v. 205) - Hür b. Abdullah (v.?) - Safvân b. Sulem (v. 132) – Atâ (v. 114) - Ebû Hüreyre (v. 58). Hadisin senedindeki râvilerden Abdullah b. İbrâhîm otoritelerce cerh edilmiş rivâyetlerinin münker olduğu, kendisinin vezza' olduğu ve rivâyetlerinin kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.²⁵⁷ Diğer râvi Hür b. Abdullah ise tanınmayan, tabakat eserlerinde kendinden bahsedilmeyen bir râvidir. Bu iki râvinin dışındaki râvilerin *Sahîh*'te rivâyetleri bulunmaktadır. Öte yandan hadise kitabında yer veren Taberânî (v.

²⁴⁷ Aydın, *a.g.e.* 92.

²⁴⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-avsât*, c. 1, s. 242, (hadis no: 7351).

²⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, c. 7, s. 257; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 27, s. 279; Moğultay, *İkmâlu Tehzîbu'l-kemâl*, c. 11, s. 94; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. 10, s. 57.

²⁵⁰ Hatip Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, c. 6, s. 475; Ebû Amr, Ahmed b. Atıyye, *Neslu'n-nebâl*, Dâru'l muhaddisîn, Kahire, 1428, c. 1, s. 201.

²⁵¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-avsât*, c.1, s. 242.

²⁵² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, c. 6, s. 22.

²⁵³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. 2, s. 119.

²⁵⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. 2, s. 120.

²⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, c. 5, s. 493; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, c. 6, s. 22; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. 2, s. 136; Cemalettin Ebû'l-Ferec el-Cevzî, *ed-Du'afâ*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîye, Beyrut, 1406, c. 2, s. 109; İbn Adî, *el-Kâmil fî'du'afâ*, c. 6, s. 305.

²⁵⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-avsât*, c. 7, s. 229, (hadis no: 7351).

²⁵⁷ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, c. 2, s. 388-389; *Dîvânü'd-du'afâ* ve'l-metrûkîn, s. 211; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. 5, s. 313.

360), hadisin râvilerinden Hur b. Abdullah ve Abdullah b. İbrâhîm'in teferrüd ettiğini ifâde ederek, tarikin zayıf olduğuna işaret etmiştir.²⁵⁸

Rivâyetlerde lafız farklılığına bakıldığında; İbn Abbas'tan gelen rivâyette Hz. Peygamber'e, Allah katında hangi dinin daha değerli olduğu sorusu üzerine Allah Resulü: *"Kolaylık üzerine kurulu Hanîf dinidir."* diye cevap vermektedir.

Ubey b. Ka'b rivâyetinde ise Hz. Peygamber, Ubey b. Ka'b'a: *"Allah bana Kur'an okumanı emretti"* demesi üzerine Ubey b. Ka'b, Beyyine süresini okudu. Bunun üzerine Allah Resulü: *"İşte Allah katında hanîf olan din budur. Ne şirk ne Yahûdilik ve ne de Hristiyanlık değildir bu dinde kim bir hayır yaparsa o görmezden gelinmez buyurdu."*

İbn Ömer rivâyetinde: *"ben Allah Resulüne, içinde içki içilmiş yeni bir testiden mi abdest almak istersin yoksa bir ibrikten mi, diye sordum."* Rasulullah, ibrikten almak isterim çünkü: *"Allah'ın dini kolaylık üzerine kurulu hanîf dinidir."* buyurdu.

Ebû Hüreyre rivâyetinde Hz. Peygamber'in: *"Allah katında en sevgili din, kolaylık üzerine kurulu hanîf dinidir."* buyurduğu nakledilmektedir.

Ebû Umâme rivâyetinde seriyye yolculuğu esnasında bir kişi mağarada inzivâya çekilen birisi ile karşılaşır. İnzivâda bulunan kişi kendisine yiyecek ikram eder ve onunda inzivâya çekilmesini teklif eder, sahâbî durumu Rasulullah'a arz edince Allah Resulü: *"Ben Yahudilik veya Hristiyanlıkla değil bilakis kolaylık üzerine kurulu hanîf dini ile gönderildim. Allaha yemin olsun ki cihad etmek üzere yolculuğa çıkmak dünya ve içindekilerden daha değerlidir..."* buyurdu.

Dolayısıyla rivâyetlerde ortak olan (الحنيفية السمحة) ifâdesi olduğunu görmekteyiz, İslam'ın Hanîf bir din olduğu Kur'an'ı Kerim'de yer yer vurgulanan bir konudur.²⁵⁹ Bu rivâyetle ilgili İbn Müneyyir'in: *"Mâna bakımından sahihtir."*²⁶⁰ ifâdesi bu lafza matuf olduğu düşünülebilir.

Aynî de bu rivâyetlerden İbn Abbas tarikiyle alakalı olarak, hasen değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁶¹ Son devrin çağdaş araştırmacılarından Elbânî de Aynî'nin belirttiği bahse konu hadisi, *hasen ligayrihi* şeklinde nitelendirmiştir.²⁶² Şuayb

²⁵⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-avsât*, c. 7, s. 229, (hadis no: 7351).

²⁵⁹ Bakara, 135; Al-i İmran, 67, 95; Nisa, 125; En'am, 79, 161; en-Nahl, 121.

²⁶⁰ İbnü'l Müneyyir, s. 49-50.

²⁶¹ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 1, s. 368.

²⁶² Elbânî Muhammet Nasıruddin *Sahîhu'l-Edebil müfred*, Dâru's-sadîk, Suudi Arabistan, 1418, s. 122.

Arnavut ise İbn Abbas tarikini *sahîh liğayrihi* olarak vermiştir.²⁶³ O, bu rivâyetin mâna itibariyle doğru olması yanında, *mütabeât* ve *şevâhid* ile sahîhlik derecesine yükseleceğine işaret etmektedir.

Netice olarak bu rivâyetin *el-Câmiu's-sahîh*'te yer almamasının sebebi, Buhârî'nin eseri için belirlediği şartları taşıyor olmasıdır.²⁶⁴

2.3.2. İman Kitabı, Kırkinci Bab: “Din Nasihattir...”

بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الدِّينُ النَّصِيحَةُ: لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْأَيِّمَةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ"

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Din ancak Allah, Resulü, Müslümanların imamları ve bütün halk için nasihattir.”

Bab başlığında muallak olarak yer alan bu hadis, Buhârî'nin, *Sahîh*'i dışındaki bazı eserlerinde müsned olarak zikrettiği rivâyetlerden biridir.²⁶⁵ Bunun dışında; Müslim'in *Sahîh*'i, Tirmizî, Nesâî, Ebû Dâvûd ve Dârimî'nin *Sünen* 'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve başkaca hadis kaynaklarında yer almaktadır.²⁶⁶ Senedin sahâbî râvileri: Ebû Hüreyre (v. 58), Temîm ed-Dârî (v. 40), Abdullah b. Abbas (v. 68) Abdullah b. Ömer (v. 73) ve Sevbân b. Bücdüd (v. 54) olarak gözükmektedir.

İmam Nevevi'nin İslami özet olarak anlatan hadis olarak tarif ettiği²⁶⁷ bu rivâyetin *Sahîh*'te mevsul olarak yer almamasının sebebini anlamak için tarikleri tek tek inceleyelim.

Tirmizî'nin tahrîc ettiği Ebû Hüreyre rivâyetinin senedi şöyledir:²⁶⁸ Muhammed b. Beşşâr (v. 252) - Safvân b. Îsâ (v. 198) - Muhammed b. 'Aclân (v. 148) – Ka'ka' b. Hekîm (v. 110) - Ebû Sâlih (v. 101) - Ebû Hüreyre (v. 58). Seneddeki râvilerden Ebû Sâlih, Muhammed b. Beşşâr'ın *Sahîh*'te rivâyeti bulunmaktadır. Safvân b. Îsâ'nın ise muallak olarak rivâyeti vardır. Buhârî, diğer ravilerin hadisini *Sahîh*'e almamıştır. Râvilerden Ka'ka' b. Hekîm'i, Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medînî ve Yahyâ b. Maîn

²⁶³ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 17, (1. Dipnot).

²⁶⁴ Aydın, *a.g.e.* s. 96.

²⁶⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l kebîr*, c. 1, s. 10, c. 6, s. 460.

²⁶⁶ Müslim, Ebû'l Hüseyin b. Müslim el-Kuşeyrî en-Neysabûrî, *Sahîh'u Muslim*, thk. M. Fuat Abdulbâkî, Dâru's-selam, Riyâd, 1421, İman, 95; Tirmizî, *Birr* 17, (hadis no: 1926); Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas el-Ezdî, *Sünen*, thk. Arnavud, Dâru'r-risâle, Beyrut, 1430, Edeb, 66, (hadis no: 4944); Nesâî, Ahmed, b. Şuayb Ali b. Sinan, *Sünen*, Dâru'l hadâre, Riyâd, 1436, Bey'a, 31, (hadis no: 4214, 4215, 4216, 4217); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 351, c. 2, s. 297, c. 4, s. 102; Dârimî, Ebû Muhammet Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen*, thk. Hüseyin Selim, Dâru'l muğni, Riyâd, 1420, Rikak, 41, (hadis no: 2796); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, c. 2, s. 42, (hadis no: 1184), c. 4, s. 122, (hadis no: 3769) *el-Mu 'cemu'l-kebîr*, c. 2, s. 52- 53-54-110, (hadis no: 1260-1265-1268-11198).

²⁶⁷ Nevevî, *el-Minhâc Şerh'u sahîh'u Muslim b. Haccâc*, Muessesetu Kurtuba, 1414, yer ismi yok, c. 2, s. 37.

²⁶⁸ Tirmizî, *Birr*, 17, (hadis no: 1926).

tevsîk etmişlerdir.²⁶⁹ Muhammed b. ‘Aclân’i tevsîk edenler olmakla beraber hafızasının teğayyûr ettiği, sahâbî râvisi Ebû Hüreyre olan hadislerinin sıkıntılı olduğu, Nafi‘ (v. 117) den aldığı hadislerde çelişkili olduğu ifâde edilmiştir. Ayrıca Malik’in onun hakkında: “O, hadis ilminden bir şey bilmez de değildir.” dediği rivâyet edilmiştir.²⁷⁰ Bununla beraber Tirmizî, söz konusu rivâyet için *hasen* hükmünü vermiştir.²⁷¹ Ayrıca Buhârî Sahîh’inde rivâyetlerini almadığı Ka’ka’ b. Hekîm ve Muhammed b. ‘Aclân’dan *el-Edebûl müfred*’te rivâyette bulunmuştur.²⁷²

İbn Hanbel’in tahrîc ettiği Abdullah b. Abbas rivâyetinin senedi şöyledir:²⁷³ Zeyd b. el-Hubâb (v. 203) - Abdurrahman b. Sevbân (v. 165) - Amr b. Dinâr (v. 126) - Meçhul râvi- İbn Abbas (v. 68). Seneddeki râvilerden sadece Amr b. Dinâr’ın *Sahîh*’te rivâyeti vardır. Diğer râvilerden Abdurrahman b. Sevbân genellikle Kaderî olmakla itham edilerek hadis otoritelerince zayıf ve metrûk görülmüştür.²⁷⁴ Zeyd b. el-Hubâb ise tevsîk olunmakla beraber hadisleri ve senedleri değiştirmekle itham edilmiştir.²⁷⁵ Ancak Buhârî’nin bu senedi tercih etmemesinin asıl nedeni, muhtemelen İbn Abbas’tan rivayet eden râvinin meçhul olmasıdır. Nitekim muhakkik Şuayb Arnavut, hadisi İbn Abbas’tan dinleyen râvinin müphem olduğundan bu senedin zayıf olduğunu not düşmüştür.²⁷⁶

Muslim’in tahrîc ettiği Temîm ed-Dârî rivâyetinin senedi şöyledir:²⁷⁷ Muhammed b. Abbâd (v. 234) - Sufyân b. Uyeyne (v. 198) - Süheyl b. Ebî Sâlih (v. 138) - Atâ b. Yezîd (v.1 07) - Temîm ed-Dârî (v. 40). Râvilerden Atâb. Yezîd, Sufyân b. Uyeyne ve Muhammed b. Abbâd’ın rivâyetleri *Sahîh*’te mevcuttur. Sahâbî râvi Temîm ed-Dârî ise *Sahîh*’te sadece muallak olarak yer almaktadır.²⁷⁸

Senedde sorunlu olan râvi Süheyl b. Ebî Sâlih olarak görünmektedir. Kaynaklarda onun hakkında: “Kuvvetli değil, hüccet değil, ömrünün sonlarına doğru sühîfz oldu, çok hata yapıyordu.” ve benzeri ifâdeler yer almaktadır. Ayrıca başına gelen bir olay sebebiyle (bu olayın hastalık veya kardeşinin ya da oğlunun ölümü

²⁶⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, c. 1, s. 88; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 7, s. 136;

Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, c. 23, s. 623; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 8, s. 383.

²⁷⁰ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, c. 1, s. 197; Zehebî, *Dîvânü’l-du’afâ*, c. 2, s. 613; Zehebî, *Mîzânu’l-i’tidâl*, c. 3, s. 644; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 9, s. 342.

²⁷¹ Tirmizî, *Birr*, 17, (hadis no: 1926).

²⁷² Buhârî, *el-Edebû’l-müfred*, s. 101-416, (hadis no: 275-1245).

²⁷³ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 317, (hadis no: 3281).

²⁷⁴ Hâtib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, c. 10, s. 222; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, c. 17, s. 16; Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 18; *Mîzânu’l-i’tidâl*, c. 2, s. 551.

²⁷⁵ Seyfettin Ahmed b. Abdullah b. Ebi’l-Hayr b. Abdulalim el- Hazrecî, *Hulasât’i Tezhîbu’l-kemâl fî esmâir-ricâl*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Matba’atu’l-islamiye, Halep, 1416, s. 127.

²⁷⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 317, (2. dipnot).

²⁷⁷ Muslim, *İman*, 95.

²⁷⁸ Buhârî, *Ferâiz*, 22.

olduğu konusunda farklı ifadeler vardır.) çok üzüldüğünden hafızasının bozulduğu yönünde bilgiler mevcuttur.²⁷⁹ Dârekutnî'ye, "Buhârî neden Süheyl'den hadis rivâyet etmedi" diye sorulduğunda: "bilmiyorum Buhârî'ye göre Süheyl'in bir hatası vardır." demesi, râvi hakkındaki şüpheyi göstermesi bakımından önemlidir.²⁸⁰

Buhârî bu rivayeti, şartlarına uymadığı için *Sahîh*'ine müsned olarak almamıştır. Musannif *Sahîh*'inde ta'likan zikrettiği bu rivâyeti *Sahîh*'i dışında bazı eserlerinde senedli bir şekilde yer vermiş²⁸¹ ve hadisin sahîh denebilecek tek tarikinin Temîm tariki olduğunu söylemiştir. Bu da rivâyetin çok zayıf olmadığını gösterir.²⁸²

Dârimî'nin tahrîc ettiği Abdullah b. Ömer rivâyetinin senedi şöyledir:²⁸³ Ca'fer b. 'Avn (v. 207) - Hişâm b. Sa'd (v. 160) - Zeyd b. Eslem (v. 136) ve Nafi' (v. 117) - Abdullah b. Ömer (v. 73). Seneddeki râvilerden Hişâm b. Sa'd'ın dışındaki bütün râvilerin Sahîh'te rivâyeti bulunmaktadır. Hişâm b. Sa'd'i, Ebû Dâvûd tevsîk etmekle birlikte; Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn, onun hâfız olmadığını, rivâyetlerinin zayıf olduğunu söylemektedir.²⁸⁴ Yine kaynaklarda onun hakkında Şîi olduğu, vehme düştüğü, senedleri değiştirdiği, mevkûf rivâyetleri vaslettiği, bilmediği senedleri naklettiği, bundan dolayı hadisiyle ihticâc olunmayacağını, bundan öte kendisinden hadis rivâyet edilmeyeceği ifâde edilmiştir.²⁸⁵ Sonuç itibari ile Buhârî'nin söz konusu tariki, mevsulen vermemesi, senedde Hişâm b. Sa'd'ın olmasından kaynaklandığı kuvvetle muhtemeldir. Zira müellif, diğer râvilerden Sahîh'e hadis alırken sadece Hişâm'dan ne mevsul nede muallak hadis almamıştır.

Mervezî'nin tahrîc ettiği Sevbân rivâyetinin senedi şöyledir:²⁸⁶ Yûnus b. Abdila'lâ (v. 331) - Eyyûb b. Suveyd (v. 202) - Umeyye b. Yezîd (v. 132) - Ebû Musabbih el- Himsî (v. ?) - Sevbân b. Bücdüd (v. 54).

²⁷⁹ el-Cevzî, *ed-Du 'afâ' ve'l-metrûkûn*, c. 2, s. 30.

²⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 4, s. 263-264.

²⁸¹ Buhârî, *et-Târihu'l kebîr*, c. 2, s. 35, c. 6, s. 459.

²⁸² İbn Hacer, *et-Ta'lik*, c. 2, s. 61.

²⁸³ Dârimî, *Rikak*, 41, (hadis no: 2796).

²⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 4, s. 61.

²⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, c. 1, s. 445; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 9, s. 61-62; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. 3, s. 89; İbn Adî, *el-Kâmil fî'du'afâ*, c. 8, s. 409; Halil b. Abdullah b. Ahmed b. İbrâhîm b. Halîl el-Kazvînî, *el-İrşâd fî ma'rifeti'l 'ulemai'l-hadis*, thk. Muhammet Sa'id, Mektebetü'r-ruşd, Riyâd, 1409, c. 1, s. 344; Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 445-446 el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 20, s. 204-208; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, c. 4, s. 299.

²⁸⁶ Mervezî, Ebû Abdullah Muhammet b. Nasr b. el-Haccâc, *Ta'zîmu kadri's-salât*, Mektebetü Dâru'l Medîne, Medine, 1406, c. 2, s. 688, (hadis no: 760).

Râvilerden hiç birinin adı *Sahîh*'te geçmemektedir. Ebû Musabbih sika olarak nitelenmekle birlikte, kimliğine dair net bir bilgi yoktur. Umeyye b. Yezîd ile ilgili olarak İbn Hibbân, şahsıyla alakalı bir bilgisinin olmadığını belirtir.²⁸⁷

Nitekim Taberânî hadisin bu tariki için, “bu hadis Sevbân’dan sadece bu tarikla rivâyet edilmiştir.” diyerek senedin zafiyetine dikkat çekmiştir.²⁸⁸ Netice olarak rivâyetin bütün tarikleri göz önünde bulundurulduğunda, hadise sahîh hükmü verilebilecek bir rivâyettir. Nitekim son asrın muhakkiklerinden Şuayb Arnavut (v. 2016) ve Nasiruddin Elbânî (v. 1999), söz konusu hadise sahîh hükmü vermişlerdir.²⁸⁹

Buhârî’nin hadisi müsned olarak vermeme sebebi, *Sahîh* için belirlediği şartlara hâiz olmamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bunu Buhârî’nin hem *Sahîh* dışındaki eserlerinde rivâyete yer vermesi, hem de hadisin Temîm ed-Dârî rivâyeti için tek sahîh olan tarik olduğunu söylemesi teyit eder mahiyettedir.²⁹⁰

2.3.3. Vudû Kitabı, Otuz Dördüncü Bab: “Önden ve Arkadan Bir Şey Çıkmadıkça...”

بَابُ مَنْ لَمْ يَرَ الْوُضُوءَ إِلَّا مِنَ الْمَخْرَجَيْنِ: مِنَ الْقُبْلِ وَالْذُّبْرِ وَقَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: إِذَا ضَحَكَ فِي الصَّلَاةِ أَعَادَ الصَّلَاةَ وَلَمْ يُعِدِ الْوُضُوءَ وَيُذَكِّرُ عَنْ جَابِرٍ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي غُرُورَةِ ذَاتِ الرَّقَاعِ فَرَمِيَ رَجُلٌ بِسَهْمٍ، فَزَفَهُ الدَّمَ، فَكَعَّ، وَسَجَدَ وَمَضَى فِي صَلَاتِهِ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Abdest almayı ancak iki çıkış yeri olan önden ve arkadan çıkan şeylerden dolayı gerekli gören kimse. Câbir dediki: “Hz. Peygamber Zâtü’r-Rıka‘ gazvesindeydi. O sırada bir adam ok ile vuruldu. Kendisinden çok kan aktı ancak o, bu vaziyette rükû‘ ve secdesini yaptı ve namazına devam etti.”

Buhârî’nin temrîz sigası ile verdiği bu muallak hadis, Ebû Dâvûd’un *Sünen*’i ve Ahmed b. Hanbel *Müsned*’inde zikredilmiştir.²⁹¹ Hadis sadece Câbir b. Abdullah yoluyla bize ulaşmıştır.

Ebû Dâvûd’un tahrîc ettiği rivayetin senedi şöyledir: Rabi‘ b. Nafi‘ (v. 213) - Abdullah b. Mübârek (v. 181) - Muhammed b. İshâk (v. 151) - Sadaka b. Yesâr (v. 132) - Akîl b. Câbir (v. ?) - Câbir b. Abdullah (v. 74). Bu hadisin tariklerinin tümü, Câbir b. Abdullah - Akîl b. Câbir - Sadaka b. Yesâr - Muhammed b. İshâk yoluyla gelmiştir.

²⁸⁷ İbn Hacer, *Lisânu’l-mîzân*, c. 2, s. 221; Aydın, *a.g.e.* s. 97.

²⁸⁸ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-avsât*, c. 2, s. 42, (hadis no: 1184).

²⁸⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 317, (hadis no: 3281); Ebû Dâvûd, *Edeb*, 66, (hadis no: 4944).

²⁹⁰ İbn Hacer, *et-Ta‘lîk*, c. 2, s. 61.

²⁹¹ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 79, (hadis no: 198); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 28, s. 51-152, (hadis no: 14704-14865).

Râvilerden, Abdullah b. Mübârek ve Rabi' b. Nafi'in *Sahîh*'te rivâyetleri vardır; Muhammed b. İshâk'ın ise muallak olarak *Sahîh*'te rivâyeti bulunmaktadır. Râvilerden Sadaka b. Yesâr ise önce Hâricî olmakla suçlanmış ve Hâricilikten tevbe ettiği söylenmiştir.²⁹² Sonra da aşırı Şîî olmakla itham edilmiş bir râvidir.²⁹³ Bununla birlikte kendisini tevsîk edenler olmuştur.²⁹⁴

Senedde esas müşkül olan kişi Akîl b. Câbir'dir. Akîl'i tarihinde zikreden Buhârî, söz konusu rivâyeti muallak olarak verir ve Hicazlı olduğu dışında başka herhangi bir yargıda bulunmaz.²⁹⁵ İbn Ebî Hâtim (v. 327) ise, Akîl'in meçhul olduğunu söyler.²⁹⁶ Mizzî, Ebû Dâvûd'un Akîl'den sadece bu hadisi rivâyet ettiğini söylerken, söz konusu râvinin ismini verenler onun meçhul olduğunu ifâde ederek, kendisinden Sadaka b. Yesâr dışında kimsenin rivâyette bulunmadığına dikkat çekmişlerdir.²⁹⁷

Rivâyetin temrîz sigasıyla verilmesine sebebi olarak değişik görüşler ileri sürülmüştür. İbn Hacer'e göre bunun nedeni Âkil b. Cabir olup ondan Sadaka b. Yesâr'dan başkası rivâyet almamıştır.²⁹⁸ Keşmîrî, (v. 1933) ise İbn Hacer'in bu görüşüne katılmaz ve Akîl'in mukâribü'l-hadis²⁹⁹ olduğunu iddia eder. Rivâyetin temrîz sigasıyla verilmesinin nedeni olarak da hadisin kendi içerisinde çelişik olmasını gösterir. Ona göre, yarasından kan akan birisinin abdesti bozulmasa bile kanın necis olmasından dolayı onun namazı sahih olmayacağı için hadisin metni çelişkilidir.³⁰⁰

İbn Hacer, söz konusu hadisin ihtisar edilerek verilmiş olmasına işaret ederek bunun, hadisin temriz sigasıyla verilme sebeplerinden biri olduğunu söyler. Aynî ise bu görüşe karşı çıkar ve hadisin muhtasar olarak verilmesinin temrîz sigasıyla verilmesini gerektirmeyeceğini savunur. Ona göre temrîz sigasıyla verilmesinin nedeni senedde bulunan Muhammed b. İshak hakkındaki ihtilaflardır.³⁰¹

Buhârî'nin rivâyeti temrîz sigasıyla vermesine sebep olarak gösterilen bir diğer neden hadisin temrîz sigasıyla sevkiyle ilgili gösterilen bir başka neden, metnin fıkhi yönden müşkil görülmesidir. Kanın abdesti bozması konusu ihtilaflı olmakla beraber

²⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, c. 6, s. 33.

²⁹³ İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, c. 4, s. 317.

²⁹⁴ İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, c. 4, s. 317.

²⁹⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, c. 7, s. 52.

²⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 6, s. 218.

²⁹⁷ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, c. 2, s. 438; *Mizanu' i'tidâl*, c. 3, s. 88; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 7, s. 253.

²⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 1, s. 337.

²⁹⁹ Râvinin rivayeti sika ravilere yakın olması, şâz ve münker olmaması anlamına gelir. Bu durumda olan bir râvinin rivayeti mutabaat için alınır; Bkz. (Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 207).

³⁰⁰ Muhammed Enver Keşmîrî, *Feyzu'l-bârî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 1426. c. 1, s. 378.

³⁰¹ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 3, s. 74.

necis olduğu konusunda ittifak vardır. Yarasından kan akan birinin namazı, üzeri necis olduğu için sahih olmaz.³⁰² Rivâyette namaz kılarken kendine ok isabet eden kimsenin kanı akarken namaz kılmaya devam ettiği ifâde edilmektedir. Şârihler, bu müşkil durumu izah etmede zorluk çekmişler; bazıları savaş durumunda kanlı elbise ile namaz kılma özre binâen câiz olduğunu savunmuş, bazıları da aşırıya giderek kanın vücuttan tazyikle çıkmış, dolayısıyla vücuda bulaşmamış olabileceğini ileri sürmüştür. Buhârî şârihi Molla Gürânî (v. 893) ve Keşmîrî, bu yorumların tuhaf olduğunu, ilgili rivâyetin bab başlığını delillendiremeyeceğini ifâde etmiştir.³⁰³

Sonuç itibari ile hadisin muallak olarak verimenin, senedde bulunan râvilerden Muhammed b. İshâk ve Akîl'den dolayı olması kuvvetle muhtemeldir.

2.3.4. Gusul Kitabı Yirminci Bab: “Kişinin Çıplak Yıkanması...”

بَابُ مَنْ اغْتَسَلَ عُرْيَانًا وَحَدَهُ فِي الْخُلُوءِ، وَمَنْ تَسَتَّرَ فَالْتَّسَتَّرَ أَفْضَلُ وَقَالَ بِهِزُ بْنُ حَكِيمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ مِنَ النَّاسِ.

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Bir kimsenin yalnız başına çıplak olarak yıkanması. (Avret mahallini) örtünüp yıkanması daha faziletlidir. Behz b. Hekîm babasından, o da (Behz'in) dedesinden rivayet ettiğine göre Resulullah şöyle buyurmuştur: Allah hayâ edilmeye insanlardan daha layıktır.

İncelemeye çalıştığımız bu rivâyet, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen* 'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Beyhakî'nin (v.458) *Sünen-i kübrâ*'sında yer almaktadır.³⁰⁴

Rivayetin bütün tarikleri Behz b. Hekîm'de birleşmektedir. Hadisi Behz, babası Hekîm b. Muaviye'den, o da kendi babası Muaviye b. Hayde'den, o da Hz. Peygamber'den nakletmiştir. Buhârî ile Behz arasındaki raviler zikredilmediği için bab başlığındaki hadis, muallaktır.

³⁰² Salim Ögüt, “Taharet”, *DİA*, c. 39, s. 383.

³⁰³ Molla Gürânî, Şemseddîn Ahmed b. İsmâîl, *el-Kevserü'l-cârî ila riyâzî ehadîsi'l-Buhârî*, Dâru't-turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1428, c. 1, s. 328; Keşmîrî, *Feyzu'l-bârî*, c. 1, s. 378.

³⁰⁴ Ebû Dâvûd, Hamam, 2, (hadis no: 4017); Tirmizî, Edeb, 39, (hadis no: 2794; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammet b. Yezîd, *Sünen*, Dâru ihyâi kütübü'l Arabiyye, yer ve tarih yok, Nikâh, 28, (hadis no: 1920); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 33, s. 235-240 (hadis no: 20034-20040); Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Dâru'l ilmiye, Beyrut, 1424, Salât, 306, (hadis no: 3213).

Tirmizî'nin Sünen'inde geçen rivâyetin senedi şöyledir: Ahmed b. Menî' (v. 244) - Muâz b. Muâz (v. 196) - Yezîd b. Hârûn (v. 206) - Behz b. Hekîm (v. 151) – Hekîm b. Muaviye (v.?) - Muaviye b. Hayde (v.?).

Sahîh'te, sahabî Muaviye b. Hayde'nin iki hadisi bulunmakta olup her ikisi de muallaktır. Hekîm b. Muâviye ve Behz b. Hekîm'den ise bu rivâyet dışında Sahîh'te başka rivayet bulunmamaktadır.

Buhârî, Behz b. Hekîm'den önceki râvilerin tamamından *Sahîh*'e mevsul hadis almıştır. Ayrıca dikkatimizi çeken, Sünen'i Erbaa'daki ilgili rivâyetin tariklerinde, Behz b. Hekîm'den önceki râvilerin tamamının *Sahîh*'te mevsulen hadisleri bulunmasıdır. Bu durumda Buhârî'nin ilgili rivâyeti mevsulen vermemesinin sebebini, Behz b. Hekîm ve ondan sonraki râvilerde aramak gerekir.

Behz b. Hekîm'i Ali b. Medînî, İbn Maîn, Ebû Dâvûd ve Nesâî tevsîk etmekle beraber birçok otorite, hakkında cerhine yönelik ifâdeler kullanmıştır. Buhârî, Behz hakkında ihtilâf ettiler derken, İbn Hibbân, onun çok hata yaptığını ifâde etmiştir. İbn Adî (v. 365): “Ondan sika râviler hadis almış, münker hadisini görmedim *Leyse bihi be's*³⁰⁵ olduğunu umarım.” diyerek râvi hakkındaki şüphesini dile getirmiştir. Hâkim en-Neysabûrî, (v. 405) Behz'in, babası ve dedesi yoluyla naklettiği şazz bir nüshadan bahseder. Ahmed b. Beşîr ise: “Basra'ya kendinden hadis dinlemeye geldim bir de baktım ki Behz, oturmuş insanlarla satranç oynuyor.” diyerek ahlâkî yönüne dikkat çekmiştir.³⁰⁶ Babası Hekîm b. Muâviye hakkında tabîi ve sika olduğu dışında doğum, vefat vb. konularda bilgi bulunamamıştır.³⁰⁷

Netice itibarı ile Buhârî'nin bu hadisi muallak olarak vermesinin nedeni olarak Behz veya babasına işaret edebiliriz. Nitekim İbn Hacer ve Aynî de ilgili bab başlığının şerhinde, Behz ve babasının Buhârî'nin Sahîh için belirlediği sıhhat şartlarını tutmadığı için rivâyeti muallak olarak verdiğine işaret etmiştir.³⁰⁸ Bununla birlikte söz konusu rivayete Hâkim sahih, Tirmizî ise hasen hükmünü vermiştir.³⁰⁹ Ayrıca muâsır muhakkiklerden Şuayb Arnavut ve Nasiruddin Elbânî de rivâyeti *hasen* kabul

³⁰⁵ Rivayet ettiği hadis, araştırmak için yazılan râvi hakkında kullanılan bir ıstılahtır, bkz. **Aydın**, 163.

³⁰⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*; c. 1, s. 194; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 2, s. 431-432; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, c. 2, s. 252-254; İbn Abdi'l-Berr, Ebû Amr Yusuf b. Abdullah, *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1412, c. 3, s. 1416; Zehebî, *el-Muğnî*, c. 1, s. 116; *Mizanu'l-i'tidâl*, c. 1, s. 353-354, *Siyer*, c. 11, s. 360; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 1, s. 499.

³⁰⁷ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâi ve'l-luğat*, Dâru'l-İlmiye, Beyrut, tarih yok, c.1, s. 167; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 2, s. 451; Moğultay, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 4, s. 125.

³⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 1, s. 459; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 1, s. 339.

³⁰⁹ Tirmizî, Edeb, 39, (hadis no: 2794).

etmişlerdir.³¹⁰ Bu durumda rivâyetin muallak olması Behz b. Hekîm ve babasının, Buhârî'nin Sahîh için belirlediği sıhhat şartlarını tutması olarak görmek de mümkündür.

2.3.5. Teyemmüm Kitabı Yedinci Bab: “Cünüp Kimse Hastalanmaktan Korkarsa...”

بَابُ: إِذَا خَافَ الْجُنُبُ عَلَى نَفْسِهِ الْمَرَضَ أَوْ الْمَوْتَ، أَوْ خَافَ الْعَطَشَ، تَيَمَّمُوا يُذَكِّرُ أَنَّ عَمْرُو بْنَ الْعَاصِ: " أَجْنَبَ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ، فَتَيَمَّمَّ وَتَلَا: {وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا} فَذَكَرَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يُعَيِّفْ "

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Cünüp olan kişi (banyo yapması halinde) hastalık, ölüm veya susuz kalmasından korktuğu zaman teyemmüm eder. Zikredildiğine göre Ömer b. el-As soğuk bir gecede cünüp oldu ve (temizlenmek için) teyemmüm ederek şu ayeti okudu: “Kendinizi helak etmeyin Allah size karşı çok merhametlidir.” Sonra bu olayı Hz. Peygamber’e anlattığında buna ses çıkarmadı

Buhârî'nin Sahîh'te müsned olarak yer vermediği bu rivâyet, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i, Dârekutnî'nin *Sünen*'i, Hâkim'in *Müstedrek*'i, Taberânî'nin *Mu'cemu'l-avsât*'ı ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sında geçmektedir.³¹¹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla hadisin sahabe râvileri Amr b. Âs ve Abdullah b. Abbas'tır.

Ebû Dâvûd'un tahrîc ettiği hadisin birinci tariki şöyledir:³¹² Muhammed b. Musennâ (v. 252) - Vehb b. Cerîr (v. 197) - Cerîr b. Hazim (v. 170) - Yahyâ b. Eyyûb (v. 168) - Yezîd b. Ebî Habîb (v. 128) - İmrân b. Ebî Enes (v. 117) - Abdurrahman b. Cübeyr (v. 98) - Amr b. Âs (v. 43). Râvilerden Abdurrahman b. Cübeyr ve İmrân b. Ebî Enes'in Sahîh'te hadis yoktur. Buna mukabil diğer râvilerden, Yezîd b. Ebî Habîb, Cerîr b. Hazim ve Vehb b. Cerîr'in Sahîh'te müsned hadisleri mevcuttur; Yahyâ b. Eyyûb ve Muhammed b. Musannâ'nın ise muallak olarak Sahîh'te yer alırlar.

Taberânî'nin tahrîc ettiği diğer tarik ise şöyledir: Muhammed b. Ali b. Abbas en-Nesâî (v. 301) - Ubeydullah b. Ömer (v. 235) - Yûsuf b. Hâlid (v. 180) - Ziyâd b. Sa'd (v. 150?) - İkrime (v. 117) - İbn Abbas (v. 68). Râvilerden sadece İkrime, Ziyâd b.

³¹⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 33, s. 235-240, (hadis no: 20034-20040); İbn Mâce, Nikâh, 28, (hadis no: 1920).

³¹¹ Ebû Dâvûd, Tahâret, 121 (hadis no: 334); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 39, s. 346 (hadis no: 17812); İbn Hibbân Tahâret, 16, (hadis no: 1512); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, c. 11, s. 234, (hadis no: 11593); Dârekutnî, Ebû Hasan Ali b. Ömer, *Sünen*, thk. Ş. Arnavut, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1424, Tahâret, 61, (hadis no: 681, 682, 876); Hâkim, Ebû Abdullah el-Hâkim b. Muhammet b. Abdullah, en-Neysabûrî, *el-Mustedrek ale's-sahîhayn*, Dâru'l kütübü'l ilmiye, Beyrut, 1422, Tahâret, s. 285, (hadis no: 628); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Tahâret, 236, (hadis no: 1070).

³¹² Ebû Dâvûd, Tahâret, 121 (hadis no: 334).

Sa'd ve Yûsuf b. Hâlid'in Sahîh'te rivâyetleri vardır. Buhârî'nin rivâyeti müsned olarak vermeme sebebinin, Amr b. Âs tarikinde Abdurrahman b. Cübeyr olduğu anlaşılmaktadır. Zira munekkitler kendisini tevsîk etmekle birlikte,³¹³ rivâyetin bazı varyantlarında Amr b. Âs ile Abdurrahman b. Cübeyr arasında Ebû Kays (v. 54) vardır. Bu da İbn Hacer'in de ifâde ettiği gibi, görüntü itibari ile rivâyette inkıta olduğunu gösterir.³¹⁴ Beyhakî ise Abdurrahman b. Cübeyr'in Amr b. Âs'a ulaşmadığını, dolayısıyla Amr'dan gelen rivâyetlerinin munkatı olduğunu ifâde ederek rivâyet hakkında Hâkim'in: "Şeyhaynın şartlarını tutuyor sahihtir." sözlerini: "Buhârî, Abdurrahman b. Cübeyr'den hadis almamıştır. Nasıl olur da onun şartlarını tuttuğunu söyleyebilir." diyerek rivâyetin sahîhlik hükmüne karşı çıkmıştır.³¹⁵

Amr b. Âs, Ebû Kays, Abdurrahman b. Cübeyr tariki ile gelen rivâyetlerin bazılarında Amr b. As'ın (namaz) abdesti aldığı, bazılarında ise hiçbir şey yapmadan namaz kıldırıldığı ifade edilmektedir.³¹⁶ Rivâyetler arasındaki bu çelişkiye dikkat çeken İbn Hacer, rivâyetteki bu farklılıktan dolayı Buhârî'nin hadisi temrîz sıgası ile verdiğini söylemiştir.³¹⁷

Rivâyetin İbn Abbas tarikinde ise seneddeki râvilerden Yûsuf b. Hâlid'in (v. 180) zayıf bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. Buhârî söz konusu râvi hakkında *seketu anh*³¹⁸ derken Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn, onun yalancı kötü bir adam olduğu ve kendisini kimsenin hayırla yâd etmediğini, hiçbir şekilde hadisnin alınmayacağını ifâde etmişlerdir. Biyografisini veren her âlim, Yûsuf b. Hâlid'in *münker ve zayıf* olduğunu söylemekte, onu tevsik eden bir kimseye rastlanmamaktadır.³¹⁹

Sonuç itibarı ile bu hadisin iki tariki bulunmaktadır. Amr b. As'a nispet edilen birinci tarik mürsel olması nedeniyle, İbn Abbas'a nispet edilen ikinci tarik ise Yusuf b. Halid'in mecruh biri olması nedeniyle Buhârî'nin sahih hadis şartlarını taşımamaktadır. Hadis muhtemelen bu nedenlerle müsned biçimde Sahîh'e alınmamıştır.

³¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 5, s. 221; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 5, s. 154.

³¹⁴ İbn Hacer, *et-Ta'lik*, c. 2, s. 190.

³¹⁵ Beyhakî, *el-Hilâfiyat*, Dâru's-samey'i, Riyâd, 1415, c. 2, s. 478, (3. dipnot).

³¹⁶ Hâkim, *el-Mustedrek*, Tahâret, s. 285, (hadis no: 628); İbn Hibbân, Tahâret, 16, (hadis no: 1512).

³¹⁷ İbn Hacer, *et-Ta'lik*, c. 2, s. 190.

³¹⁸ Hadis Üsulünde Buhârî'nin *seketu anh* dediği raviden hiçbir şekilde hadis alınmaz. (Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 273.

³¹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, c. 8, s. 490-496; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 32, s. 422.

Rivâyetin temrîz sığası ile verilmesi konusunda İbn Hacer, iki görüş bildirmiştir. Birinci görüş, hadisin ihtisar edilmiş olması, ikinci görüş ise rivayetler arasında Amr b. el-As'ın abdest alması konusunda ihtilaf edilmiş olmasıdır.³²⁰

2.3.6. Namaz Kitabı İkinci Bab: “ Namazda Tesettürün Vücûbu...”

بَابُ وَجُوبِ الصَّلَاةِ فِي النَّيَّابِ " وَيُذَكِّرُ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَزُرُّهُ وَلَوْ بِشَوْكَةٍ فِي إِسْنَادِهِ نَظَرٌ»

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Namazın (avreti örtecek) giysi ile kılınmasının gereği. Bu konuda Seleme b. Ekva'dan, Hz Peygamber'in: “(Namaz kılan kimse) izarı bir dikenle de olsa düğmeler” buyurduğu zikrolunur. Bunun senedinde problem vardır.

Bu rivâyet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen* 'leri ile Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ'sı*, Hâkim'in *Müstedrek* 'i ve İbn Hibbân'ın *Sahîh* 'inde yer almaktadır.³²¹ Rivâyetin tek sahâbî râvisi Seleme b. Ekva'dır.

Ebû Dâvûd'un tahrîc ettiği sened zinciri şöyledir:³²² el-Ka'nebî (v. 221) - Abdülazîz b. Muhammed (v. 186) - Mûsâ b. İbrâhîm (v. ?) - Seleme b. Akva' (v. 74).

Bütün tariklerde rivâyeti Mûsâ b. İbrâhîm'den alanlar, Abdülazîz b. Muhammed ve Attâf b. Hâlid olduğu görülmektedir.

Buhârî'nin bu rivâyetirivâyeti muallak ve temrîz sığası ile vermesinin nedeni hakkında âlimler farklı görüşler beyan etmişlerdir; Aynî (v. 855), Buhârî'nin senedde geçen Mûsâ b. İbrâhîm el-Mahzûmî ile Muhammed b. İbrâhîm b. Haris et-Teymî'yi karıştırmış olabileceği iddiasında bulunmuştur. Muhammed b. İbrâhîm b. Haris et-Teymî ise münekkitlerce *münkeru'l-hadis* addedilmiştir.³²³ Hâkim de Aynî'nin bu görüşüne katılarak burada kastedilen Mûsâ b. İbrâhîm et-Teymî değil Mûsâ b. İbrâhîm el-Mahzûmî olduğunu, dolayısıyla da hadisin, sahîh kabul edilmesi gerektiğini belirtir³²⁴

Bir diğer iddia ise Şah Velîyullah ed-Dihlevî'ye aittir. Dihlevî: Buhârî, söz konusu rivâyetin senedini *et-Târîhu'l-kebîr* 'inde³²⁵ verirken Seleme ile Mûsâ b. İbrâhîm arasında Mûsâ b. İbrâhîm'in babasını zikrettiğini, dolayısıyla Buhârî, Mûsâ b.

³²⁰ İbn Hacer, *et-Ta'lik*, c. 2, s. 190

³²¹ Ebû Dâvûd, *Salât*, 81, (hadis no: 6329); Hâkim, *Salât*, 240, (hadis no: 913); İbn Hibbân, *Salât*, 15, (hadis no: 2294); Nesâî, *Kible*, 15, (hadis no: 765); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 37, s. 51, (hadis no: 16520); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, *Salât*, 318, (hadis no: 3294).

³²² Ebû Dâvûd, *Salât*, 81, (hadis no: 6329).

³²³ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 4, s. 82.

³²⁴ Hâkim, *Mustedrek*, c. 1, s. 379, (hadis no: 913).

³²⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, c. 1, s. 297.

İbrâhîm'in Seleme'den doğrudan hadis almadığı görüşünde olduğundan rivâyeti muallak ve temrîz sığası ile verdiğini dile getirmiştir.³²⁶

İbn Hacer ise Aynî'nin görüşüne katılmaz. O, Buhârî'nin Mûsâ b. İbrâhîm'in biyografisini verirken el-Mahzûmî diye kabilesine nisbet ederken, Muhammed b. İbrâhîm'i, et-Teymî diye nisbet etmiştir. Bunu yanında, Muhammed b. İbrâhîm'in Seleme b. Akva'dan rivâyetinin olmadığını, sadece babasından rivâyette bulunduğunu Buhârî'nin de bunu tarihinde zikrettiğini, dolayısıyla tarihinde karıştırmadığı râviyi *Sahîh*'de de karıştırmayacağı görüşündedir. İbn Hacer, rivâyetin muallak olarak verilme sebebini Abdulazîz b. Muhammed'in Mûsâ b. İbrâhîm'den Semainin şüpheli olduğunu, Attâf b. Hâlid'in ise zayıf bir râvi olduğundan kaynaklandığını ileri sürer. O Mûsâ b. İbrâhîm'in Seleme'den doğrudan rivâyetinin var olduğu ve bunun sarîh olduğu görüşündedir.³²⁷ İddia ve delillere bakıldığında Buhârî'nin Mûsâ b. İbrâhîm el-Mahzûmî ile Muhammed b. İbrâhîm et-Teymî'yi karıştırdığı iddiası pek isabetli görünmemektedir.

Râvilerden Abdulazîz b. Muhammed'in Mûsâ b. İbrâhîm'den Semainin şüpheli olduğu, Attâf b. Hâlid'in ise zayıf bir râvi olduğu iddiası münekkitler tarafından dile getirilen bir husus olmakla beraber rivâyetin ta'likan ve temrîz sığası ile verilmesinin asıl nedeninin, Buhârî'nin Mûsâ b. İbrâhîm'in Seleme'den doğrudan hadis almadığı görüşünün daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Zira Buhârî Târîh'inde, tespit edebildiğimiz kadarıyla Mûsâ b. İbrâhîm'in adının geçtiği beş rivayet zikretmiş, bunların dördünde de sahâbî ile aralarında râvi olarak babasını zikretmiştir. Doğrudan sahabeden (Seleme b. Akva') verdiği tek rivâyet incelediğimiz hadistir ki onun da altına *bu rivâyetin senedinde za'fiyet vardır* diyerek not düşmüştür.³²⁸ Bununla beraber söz konusu rivâyeti, Hâkim sahîh addederken, muâsır muhakkiklerden Şuayb Arnavut ta *hasen* kabul etmiştir.³²⁹

³²⁶ Şâh Veliyyullah Dihlevî, *Şerhi terâcim'i ebvâbi'l-Buhârî*, s. 145-146.

³²⁷ İbn Hacer, *et-Ta'lik*, c. 2, s. 200-202, *Fethu'l-Bârî*, c. 1, s. 555.

³²⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, c. 1, s. 297, c. 7, s. 297.

³²⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 27, s. 51, (hadis no: 16520); Hâkim, *Mustedrek*, c. 1, s. 379, (hadis no: 913).

2.3.7. Namaz Kitabı On İkinci Bab: “Uyluk Avrettir...”

بَابُ مَا يُذَكَّرُ فِي الْفَحْذِ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَيُرْوَى عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَجَرِّهْدٍ، وَمُحَمَّدِ بْنِ جَحْشٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْفَحْذُ عَوْرَةٌ»

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Uyluk hakkında zikredilenler. Ebu Abdillâh dedi ki: İbn Abbas, Cerhed ve Muhammed b. Cahş Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etti: “Uyluk avrettir.”

Sahîh'te müsned olarak yer almayan bu rivayet, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Dârimî ve Dârekutnî'nin *Sünen*'leri ile Mâlik'in *Muvatta'*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Taberânî'nin *Mu'cemu'l-kebîr*'i Hâkim'in *Müstedrek*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sında yer almaktadır.³³⁰ Buhârî'nin de ifâde ettiği üzere söz konusu rivâyetin üç sahâbî râvisi bulunmaktadır. Bunlar; İbn Abbas, Abdullah b. Cerhed ve Abdullah b. Cahş'tır.

Tirmizî'nin tahrîc ettiği İbn Abbas'tan gelen rivâyetin senedi şöyledir: Vâsıl b. Abdilâ'î (v. 244) - Yahyâ b. Âdem (v. 203) - İsrâîl b. Yûnus (v. 160) - Ebî Yahyâ el-kattât (v. 130) - Mucâhit (v. 103) - İbn Abbas (v. 68). Râvilerden Mucâhit, İsrâîl b. Yûnus ve Yahyâ b. Âdem'in Sahîh'te müsned rivâyetleri mevcuttur. Seneddeki zayıf râvi Ebû Yahyâ el Kattât olduğu söylenebilir zira onu sadece Yahyâ b. Maîn tevsîk etmiş,³³¹ diğer münekkitler, *zayıf, fahiş hata yapan, çok yanlış, âdil râvi özelliği taşımayan* birisi olduğunu zikretmişlerdir. İbn Hacer'in *leyyin* dediği râvi hakkında Ahmed b. Hanbel, rivayetlerinin münker olduğunu, bu nedenle hadisin alınmaz olduğunu ifade etmiştir.³³² Şuayb Arnavut ilgili rivâyetin ta'likinde, bu senedin Ebû Yahyâ sebebi ile zayıf olduğunu, ancak şevâhitle hasen olabileceğini belirtmiştir.³³³

Neticede bu rivâyetin Sahîh'te müsned olarak verilmemesinin Ebû Yahyâ el-Kattât'ın ağır bir şekilde cerh edilmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Ebû Dâvûd'un tahrîc ettiği Abdullah b. Cerhed tariki şöyledir:³³⁴ Abdullah b. Mesleme (v. 221) - Mâlik b. Enes (v. 179) - Ebû'n-Nadr (v. 129) - Zur'a b.

³³⁰ Ebû Dâvûd, Hamam 1, (hadis no: 4014); Tirmizî, Edeb, 40, (hadis no: 2796, 97, 98); Mâlik b. Enes, **Muvatta'**, Muesseset'ur-risâle, Beyrut, 1418, Kitâbu'l-Cem' 78, (hadis no: 2122); İbn Hanbel, **Müsned**, c. 4, s. 259, c. 25, s. 274, (hadis no: 2493, 15926, 22494); Dârimî, İsti'zan, 22, (hadis no: 2692); İbn Hibbân, Salât, 71, (hadis no: 1710); Taberânî, **el-Mu'cemu'l-kebîr**, c. 2, s. 271, 272, 273, (hadis no: 2138); Dârekutnî, Hayz, 4, (hadis no: 872); Hâkim, **Mustedrek**, Ma'rifet'is-Sahâbe, c. 3, s. 738, (hadis no: 6684); Beyhakî, **Sünen-i kübrâ**, Salât, 309, (hadis no: 3228).

³³¹ Zehebî, **Mizanu'l-i'tidâl**, c. 4, s. 586.

³³² İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, c. 2, s. 17; Zehebî, **Mizanu'l-i'tidâl**, c. 4, s. 586; İbn Hacer, **Tehzîb**, Dâru'l Kitâb' İlmiye, Kahire, 1414, c. 12, s. 277.

³³³ İbn Hanbel, **Müsned**, c. 4, s. 259, (1. dipnot).

³³⁴ Ebû Dâvûd, Hamam, 1, (hadis no: 4014).

Abdurrahman (v. ?) - Abdurrahman b. Cerhed (v. ?) - Abdullah b. Cerhed (v. 61?). Rivâyetin bütün tarikleri, aynı nesepten torun, baba, dede olmak üzere Zur'a b. Abdurrahman'dan gelmektedir ve her üçünde Sahîh'te müsned rivâyeti yoktur. Senedde geçen râvilerden Ebû'n-Nadr, Mâlik b. Enes ve Abdullah b. Mesleme'nin Sahîh'te rivâyeti bulunmaktadır.

Bu durumda seneddeki problemi ilk üç râvide aramak gerekir. Râvilerden Zur'a b. Abdurrahman, Nesâî tarafından tevsîk dılmıştır. İbn Hibbân onun adını Sikat'ında zikretmiş olmasına rağmen baba ve dedesi yoluyla gelen hadisleri sahîh kabul edilmediğini belirtmiştir.³³⁵ Babası Abdurrahman b. Cerhed hakkında cerh ve ta'dil kitaplarında bir bilgiye rastlamadık. Çağdaş muhakkik Arnavut, onun *Meçhulül hal* olduğunu söyleyerek bu sened muzdarib olduğu için zayıftır hükmünde bulunmuştur.³³⁶

Netice itibari ile Buhârî'nin bu tariki müsned olarak vermemesinin sebebi, Zur'a b. Abdurrahman ile babası Abdurrahman b. Cerhed'in tevsîk sorunu olduğu düşünülebilir.

İbn Hanbel'in tahrîc ettiği Muhammed b. Cahş tariki şöyledir:³³⁷ Huşeym b. Beşîr (v. 183), - Hafs b. Meysere (v. 181) - el-'Âlâ b. Abdurrahman (v. 132) - Ebû Kesîr (v. ?) - Muhammed b. Cahş (v. ?). Seneddeki râvilerden Hafs b. Meysere ve Huşeym b. Beşîr'in Sahîh'te rivâyetleri bulunmaktadır. Geriye kalan râvilerden el-'Âlâ b. Abdurrahman münekkitler tarafından taz'if dılmıştır. Yahyâ b. Maîn, onun hakkında hadisnin hüccet olamayacağı, zayıf olduğu, muzdaribul-hadis olduğu ve insanların onun hadisinden sakındığını gibi değerlendirmelere yer vermiştir. Ebû Hâtim, ise sika kimselerin ondan hadis aldığını, bununla birlikte onun bazı hadislerinin muzdarib olduğunu söylemiştir. Söz konusu râviyi tevsîk edenler, onun hakkında ancak *Sâlih, leyse bihi be's* gibi ta'dil derecesi düşük kavramlarla tevsîk etmişlerdir. Bununla beraber Buhârî, *el-Kıraât halfe'l-imâm* isimli eserinde el-'Âlâ b. Abdurrahman'dan rivâyette bulunmuştur.³³⁸

Senedde diğer bir ihtilâflı râvi ise Ebû Kesîr'dir. Muhammed b. Cahş'ın mevâlîsi olan râvi hakkında sahâbî olduğunu söyleyenler olmuşsa da İbn Mende (v. 511), onun sahâbî değil tabîi olduğunu söylemiştir. Onun belirttiğine göre sened aynı zamanda

³³⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 9, s. 349; Moğultay, *İkmalu't-Tehzîb*, c. 5, s. 58; Suyuti, *el-İsâfu'l-Mubetta' bi ricâli Muvatta'*, Mektebetu't-ticâriyye, Mısır, Tarih yok, s. 10.

³³⁶ Ebû Dâvûd, Hamam, 1, (hadis no: 4014) 2. Dipnot.

³³⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 37, s. 165, (hadis no: 22494).

³³⁸ el-Cevzi, *ed-Du 'afâ' ve'l-metrûkûn*, c. 2, s. 187; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ* c. 6, s. 372-373; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 22, s. 520-524.

munkatı'dır. Çünkü söz konusu senedde el-'Âlâ b. Abdurrahman ile Ebû Kesîr arasında el-'Âlâ'nın babası olduğu halde zikredilmemiştir. İbn Hacer, "Ebû Kesîr'i ta'dil eden açık bir ifâde bulamadım." diyerek senedi za'fa düşüren râvinin Ebû Kesîr olduğuna işaret etmiştir.³³⁹

Bununla beraber rivâyet için Tirmizî *hasen* hükmünde bulunurken Elbânî sahîh, Arnavut da *hasen li ğayrihi* tespitinde bulunmuştur.³⁴⁰ Ayrıca dikkatimizi çeken husus bu muallak hadisin ifâde ettiği *uyluk avrettir* hükmü dört mezhebin ortak götüşü olup bu konuda bir ihtilâf yoktur.³⁴¹ Buhârî de aynı görüşte olup ilgili rivâyet için "Cerhed'in rivâyeti ihtiyata daha uygundur." diyerek bir anlamda zayıf addettiği bir rivâyetin bildirdiği hükmü kabul etmiştir.³⁴²

2.3.8. Ezan Kitabı Atmış Sekizinci Bab: "Kişi İmama Uyar..."

بَابُ: الرَّجُلُ يَأْتُمُ بِالْإِمَامِ وَيَأْتُمُ النَّاسُ بِالْمَأْمُومِ وَيُذَكِّرُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ائْتَمُوا بِي وَلْيَأْتَمْ بِكُمْ مَنْ بَعْدَكُمْ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir Bab: (Tekbirleri arkadakilere duyuran) adam, imama tabi olur, insanlar da imama tabi olan o adama tabi olurlar. Hz. Peygamber'den şöyle nakledilmiştir: "Sizler bana uyunu, sizin arkanızdaki kimseler de size uysun." dediği rivâyet olunur.

Araştırmaya çalıştığımız bu rivâyet, Muslim'in *Sahîh*'i, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (v. 204) *Müsned*'leri ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sında yer almaktadır.³⁴³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivayetin sahabî tabakasındaki tek râvisi Ebû Sa'îd el-Hudrî'dir. Hadisin Muslim'deki senedi şöyledir:³⁴⁴ Şeybân b. Ferrûh (v. 235) - Ebû'l-Eşheb (v. 165) - Ebû Nadra el-Abdî (v. 108) - Ebû Sa'îd el-Hudrî (v. 74). Rivâyetin bütün tariklerinde son üç râvi, Ebû'l-Eşheb, Ebû Nadra el-Abdî ve Ebû Sa'îd

³³⁹ İzzeddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammet el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi'ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed, Dâru'l Kütübü'l-ilmîye, Beyrut, 1415, c. 6, s. 257; Moğultay, *el-İnâbe*, c. 2, s. 282; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 1, s. 517.

³⁴⁰ Ebû Dâvûd, Hamam 1, (hadis no: 4014); Tirmizî, Edeb, 40, (hadis no: 2796, 97, 98); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 37, s. 165, (hadis no: 22494), Muhakkiklerin dipnotlarına bakınız.

³⁴¹ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 4, s. 120.

³⁴² Buhârî, Salât, 12.

³⁴³ Muslim, Salât, 130, (hadis no: 438); Ebû Dâvûd, Salât, 98, (hadis no: 680); Nesâî, el-İmâme, 17, (hadis no: 795); İbn Mâce, İkâmeti's-salât, 78, (hadis no: 978); et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. Cârût, *Müsned*, c. 3, s. 619, (hadis no: 2276); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 17, s. 226-394. c. 18, s. 77, (hadis no: 11142, 11292, 11511); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Salât, 720, (hadis no: 5197)

³⁴⁴ Muslim, Salât, 130, (hadis no: 438).

el-Hudrî şeklindedir. Buhârî râvilerden Ebû'l-Eşheb'ten Sahîh'e müsned hadis alırken Ebû Nadra'dan bir yerde, muallak olarak hadis almıştır.³⁴⁵

Kaynaklarda Ebû Nadra'nın sika bir râvi olduğu belirtilmektedir. Ancak kendisinin Ebû Zer'i atlayarak mursel rivâyetlerde bulunduğu, bütün rivâyetleriyle ihticâc edilemeyeceği ve fusahâdan olmasına karşın hata edebildiği belirtilmektedir. Ayrıca İbn Adî, Nadra kavminin bilgini olduğu ve bununla, bir âlime yakışmayacak bir şekilde övüldüğü, bundan dolayı Buhârî'nin kendisi ile ihticâc etmediğini söylemiştir.³⁴⁶

Rivâyetin temrîz sigası ile verilmesinin sebebi üzerine şârihler tartışmış ve değişik görüşler beyan etmiştir. Rivâyetin temriz sigasıyla verilmesinin nedenleri üzerinde duran İbn Hacer çeşitli ihtimaller üzerinde durur. Nedenlerden biri Ebû Nadra'nın Sahîh için belirlenen özel şartları tutmadığı için temrîz sigasıyla verilmiş olmasıdır. Ancak İbn Hacer, böyle bir tutumun doğru olmadığı, çünkü şartlara hâiz olmayan birisinin rivâyetiyle ihticâc olabileceğini ifâde ederek, Buhârî'yi eleştirir.³⁴⁷ İbn Hacer'in bu ihtimali üzerinde değerlendirme yapan Aynî ise şartlara hâiz olmayan birinin hadisiyle ihticâc edilmeyeceğini savunarak sorunlu olan râvinin Ebû Nadra olduğuna işaret eder.³⁴⁸

İbn Hacer'in bir diğer görüşü, Buhârî'nin rivâyeti ihtisar ettiği için temrîz sigası ile verdiği yönündedir. Buna da Birmâvî (v. 837): "Buhârî neredeyse bütün ta'likatı ihtisar ederek vermiş ve bunlardan birçoğunu cezm sigası ile vermiştir. Eğer bu görüş doğru olsaydı ihtisar ettiği bütün ta'likatı temrîz sigası ile verirdi." diyerek itiraz etmiştir.³⁴⁹

İbn Hacer, son bir görüş olarak fikhî ihtilâfa dikkat çeker. Zira hadisin lafzından hareketle Şa'bi (v. 103) ve Mesrûk (v. 62) gibi fukahâ, ilk saffin imama, diğer safların ise ilk safa tabi olması gerektiğini belirtirler. Aynî ise, böyle düşünmez. Hadiste geçen, bana tabi olun ifâdesinin ilk safa yönelik hitap olduğunu; devamında gelen, sizden sonra olanlara da size tabi olsun ibaresinin ise, arkadaki cemaatin ilk safa tabi olması

³⁴⁵ Buhârî, Şurû, 4, (hadis no: 2718).

³⁴⁶ Ebû Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, c. 7, s. 208; İbn Hibbân, *es-Sikat*, c. 5, s. 420, c. 7, s. 105; Moğultay, *İkmalu't-Tehzib*, c. 11, s. 364; Zehebî, *Mizanu'l-i'tidâl*, c. 4, s. 182; *Zikru esmâi men tuküllime fihî*, thk. Muhammed Şükür, Mektebetü'l Menar, Ürdün, 1406, s. 210; *Siyer*, c. 4, s. 529; İbn Hacer, *Tehzib*, c. 6, s. 427.

³⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. 2, s. 240.

³⁴⁸ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 5, s. 364.

³⁴⁹ Şemseddîn el-Birmâvî, Ebû Abdullah Muhammed b. Mûsâ el Askalânî, *el-Lami'u's-sabih*, thk. Nureddin Talib, Dâru'n-nevâdir, Katar, 1433, c. 4, s. 50.

anlamında bir mâna içermediği; bilâkis, “Sizin hareketlerinize bakarak benim hareketimin ne olduğunu anlasınlar,” şeklinde bir mâna taşıdığını ifâde eder. Çünkü ona göre, imam cemaat tarafından görülme bile namazda sadece imama tabi olunur.³⁵⁰

Sonuç olarak seneddeki râviler rivâyetin muallak olarak verilmesine sebep teşkil etse de kanaatizce temrîz sığası ile verilmesine neden değildir. Zira Ebû Nadra’nın Sahîh’te ta’likan geçen diğer rivâyeti cezm sığası iledir.³⁵¹ Bu durumda fikhî ihtilâfa işaret olarak temrîz sığası ile verildiği düşünülebilir.

2.3.9. Ezan Kitabı Yüz Altıncı Bab: “ Bir Rekâtta İki Sürenin Okunması...”

بَابُ الْجَمْعِ بَيْنَ السُّورَتَيْنِ فِي الرَّكْعَةِ وَيُذَكَّرُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ السَّائِبِ، قَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُؤْمِنُونَ فِي الصُّبْحِ، حَتَّى إِذَا جَاءَ ذِكْرُ مُوسَى، وَهَارُونَ - أَوْ ذِكْرُ عِيسَى - أَخَذْنَاهُ سَعْلَةً فَرَكَعَ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Bir rekâtta iki surenin birleştirilmesi. Abdullah b. Sâib’den zikrolunduğuna göre, bir seferinde Hz Peygamber sabah namazında Mü’minun süresini okudu. Mûsâ ve Hârûn’un veya Îsâ’nın zikrine geldiğinde kendisini bir öksürük tuttu ve hemen rûkû’a vardı.

Sahîh’te müsned olarak geçmeyen bu rivâyet, Muslim’in *Sahîh*’i, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce’nin *Sünen*’leri ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i, İbn Hibbân’ın *Sahîh*’i ve Beyhakî’nin *Sünen-i kübrâ*’sında geçmektedir.³⁵²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivâyetin tek sahâbî râvisi Abdullah b. Sâib’dır. Rivâyeti Abdullah b. Sâib’den, Ebû Seleme b. Sufyân ve Abdullah b. Müseyyeb el-Âbidî rivâyet etmiştir.

Rivâyetin İbn Hanbel’deki senedi şöyledir.³⁵³ Ravh b. Ubâde (v. 205) - İbn Cüreyc (v. 151) - Muhammed b. Abbâd b. Ca’fer (v. 101?) - Ebû Seleme b. Sufyân (v. ?) ve Abdullah b. Müseyyeb el-Âbidî (v. ?) ve Abdullah b. Amr (v. ?) - Abdullah b. Sâib (v. 70). Buhârî Sahîh’e, Muhammed b. Abbad b. Ca’fer, İbn Cüreyc ve Ravh b. Ubade’den müsned hadis almıştır; bu durumda araştırılması gereken râviler, Ebû Seleme b. Sufyân, Abdullah b. Müseyyeb el-Âbidî ve Abdullah b. Amr’dır. Ebû Selem’nin, Ebû Seleme b. Sufyân mı yoksa Sufyân b. Ebî Seleme mi olduğu konusunda

³⁵⁰ Aynî, *Umdetu’l-kârî*, c. 5, s. 364; İbn Hacer, *et-Ta’lîk*, c. 2, s. 299-300; Aydın, a.g.e. s.144.

³⁵¹ Buhârî, Şurût, 4, (hadis no: 2718).

³⁵² Muslim, Salât, 163, (hadis no: 455); Ebû Dâvûd, Salât, 89, (hadis no: 649); İbn Mâce, İkâme, 5, (hadis no: 820); Nesâî, İftitâh, 76, (hadis no: 1007); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 24, s. 115, 116, 118, 121, (hadis no: 15394, 15395, 1597, 98, 15400); Beyhakî *Sünen-i kübrâ*, Salât, 166, (hadis no: 2458); İbn Hibbân, c. 5, s. 122, (hadis no: 1815).

³⁵³ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 24, s. 121.

fikir ayrılıkları mevcuttur. İmam Nevevî (v. 676), Ebû Ahmet en-Neysabûrî'den (v. 378) rivâyetle söz konusu râvinin isminin bilinmeyen biri olduğunu söylemiştir.³⁵⁴ Nitekim Aynî ve İbn Hacer rivâyetin, temrîz siğası ile verilmesinin sebebini isim konusundaki bu ihtilâfa bağlamışlardır.³⁵⁵

İsmi ihtilâflı olan râvilerden biri de Abdullah b. Amr'dır. Rivâyetlerin bazılarında, Abdullah b. Amr b. Âs olarak zikredilir. İbn Hacer ise, bu tespitin yanlışlığına dikkat çeker ve bu râvinin isminin Abdullah b. Amr el-Kârî olduğu ve Hicaz ehlinde bir tabîi olduğunu belirtir.³⁵⁶

Abdullah b. Müseyyeb el-Âbidî ile alakalı olarak Abdullah'ın bir sahâbî olup olmadığı tartışılmıştır. İbn Hacer, onun sahâbî olduğunu iddia edenlerin vehmettiğini belirtmiştir.³⁵⁷ Buhârî de bu râvinin Hz. Ömer ve Abdullah b. Sâib'den rivâyetlerinin mevcut olduğunu ifâde etmekle yetinmiş, kendi değerlendirmesine yer vermemiş ve râviden Sahîh'e hadis almamıştır.³⁵⁸

Netice olarak, birbirini destekleyen tarikleri ayrı ayrı ele alındığında bu rivâyetin sahih olduğu anlaşılmaktadır. Zira râvilere ilişkin olarak ortaya konan kusurlar, onların adâlet yahut zabtını zedeleyen kusurlar türünden değildir. Bu yönüyle ilgili rivâyet, Müslim'in şartlarına hâizdir. Ayrıca muâsır muhakkiklerden Arnavut ve Elbânî rivâyeti sahih kabul etmektedirler. Şurası da bir gerçektir ki, Buhârî'nin *Sahîh* için belirlediği şartların ağırlığı, bahse konu rivâyetin *Sahîh*'e müsned olarak girmesine engel olmuş gibi gözükmemektedir.³⁵⁹

2.3.10. Namazda Amel Kitabı On İkinci Bab: “Namazda Tükürme...”

باب ما يجوز من البصاق والنفخ في الصلاة ويُذَكَّرُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: «نَفَخَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سُجُودِهِ فِي كُسُوفٍ»

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Namazda tükürme, puflama gibi câiz olan şeyler. Abdullah b. Amr'dan şöyle nakledilmiştir: “Hz. Peygamber bir kûsuf namazı kılarken secdesinde (derin nefes alarak) üfledi.”

³⁵⁴ Nevevî, *Minhac*, c. 4, s. 177.

³⁵⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 2, s. 399; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 6, s. 58.

³⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 2, s. 399; *et-Ta'lik*, c. 2, s. 311.

³⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 2, s. 399.

³⁵⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l kebîr*, c. 5, s. 202.

³⁵⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 24, s. 121, (4. dipnot); Ebû Dâvûd, *Salât*, 89; Aydın, *a.g.e.* s. 103.

Sahîh'te mûsned olarak geçmeyen bu rivâyet, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde geçmektedir.³⁶⁰

Her ne kadar Hz. Peygamber zamanında güneş tutulmasının yaşandığı ve insanların mescide toplanarak, Hz. Peygamber tarafından kıyam, rûkû' ve secdesi uzun süren bir namaz kıldırıldığı rivâyeti kaynaklarımızda geniş ölçüde yer alsa da³⁶¹ secde de iken Hz. Peygamber'in derin soluklanarak *üflediği* rivâyeti sadece Abdullah b. Amr, Sâib b. Yezîd, Atâ b. Sâib tariki ile bize ulaşmaktadır.

İlgili rivâyetin Mûsned'teki senedi şöyledir:³⁶² Muhammed b. Ca'fer (v. 193) - Şu'be (v. 160) - Atâ b. Sâib (v. 136) - Sâib b. Yezîd (v. ?) - Abdullah b. Amr b. Âs (v. 65). Râvilerden Atâb. Sâib, Şu'be ve Muhammed b. Ca'fer'in Sahîh'te mûsned rivâyetleri bulunmaktadır. Senedde, Sahîh'te rivâyeti olmayan tek râvi Sâib b. Yezîd'dir.³⁶³ Diğer râvi Atâ b. Sâib'in hayatının sonlarına doğru zihnî teğayyûra uğradığı şeklinde bir bilgi mevcutsa da ihtilâttan önce kendinden rivâyetinde bulunan, Şu'be ve Sufyân gibi talebelerinin rivâyetleri muteber kabul edilmiştir. Nitekim Buhârî, ihtilâttan önceki rivâyetlerinde bir sorun olmadığını işaret ederek³⁶⁴ Sahîh'te kendinden rivâyetinde bulunmuştur.³⁶⁵

İbn Hacer ve Aynî, senedde Atâ b. Sâib'in zihnî değişimine ve babası Sâib b. Yezîd'in Buhârî'nin şartlarına hâiz olmadığına işaret ederek rivâyetin temrîz sığası ile verilmesini buna bağlamışlardır.³⁶⁶ Senedde Atâ b. Sâib ve babası Sâib b. Yezîd'in bulunması belki rivâyetin muallak olarak verilmesine sebep olabilir ama temrîz sığası ile verilmesine kanaatimizce sebep değildir. Çünkü Buhârî Atâ b. Sâib'den Sahîh'e mûsned hadis almıştır.³⁶⁷ Yine Buhârî, Sâib b. Yezîd'le ilgili ihtilâtından önceki hadislerinde bir sorun olmadığını ifâde etmiştir ki söz konusu rivâyet ilk

³⁶⁰ Ebû Dâvûd, *İstiskâ*, 9, (hadis no: 1194); Nesâî, *İstiskâ*, 14, (hadis no: 1482); İbn Hanbel, *Mûsned*, c. 11, s. 21-374.

³⁶¹ Buhârî, *Ebvâbi'l-Küsûf*, 2, (hadis no: 1044); Nesâî, *Küsûf*, 11, (hadis no: 1422); Dârimî, *Salât*, 187; Tirmizî, *Salât*, 396.

³⁶² İbn Hanbel, *Mûsned*, c. 11, s. 374.

³⁶³ Buhârî, Sahîh'te Sâib b. Yezîd'ten rivayette bulunmuşsa da bu sahâbi olan ve nisbesi 'el-Kindî' olan Sâib b. Yezîd'dir. (v. 91) Söz konusu seneddeki ravi ise, tabîî ve nisbesi es-Sakafî olan Ebû Atâ, Sâib b. Yezîd'dir. Bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-avsât*, c. 1, s. 212, c. 4, s. 154; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 1, s. 327.

³⁶⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, c. 6, s. 465.

³⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, c. 6, s. 328; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 6, s. 334; Kandemir, "Atâ b. Sâib", *DİA*, c. 4, s. 37.

³⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 3, s. 101; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 7, s. 424.

³⁶⁷ Buhârî, *Rikak*, 53, (hadis no: 6578).

öğrencilerinden olan Şu‘be b. Haccâc yoluyla gelmektedir.³⁶⁸ Dolayısıyla rivâyetin muallak verilme sebebi Sâib b. Yezîd kaynaklı olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak Buhârî’nin sıhhat şartlarına hâiz olmamasından dolayı rivâyetin muallak olarak verilme sebebi olarak gözükmektedir.

2.3.11. Zekât Kitabı, Otuz Dördüncü Bab: “Farklı Kalemlerdeki Zekât Malları...”

بَابُ: لَا يُجْمَعُ بَيْنَ مُتَفَرِّقٍ، وَلَا يُفَرَّقُ بَيْنَ مُجْتَمِعٍ وَيُذَكَّرُ عَنْ سَالِمٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: birleştirilmez, tek kalemde olanlar da birbirinden ayrılmaz. Salim’in Hz.Ömer’den aktardığına göre Hz. Peygamber bu sözün benzeri olan bir söz söylemiştir.

Sahîh’te müsned olarak geçmeyen bu rivâyet, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce’nin *Sünen*’leri ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i, Hâkim’in *Müstedrek*’i ve Beyhakî’nin *Sünen-i kübrâ*’sında uzun bir rivâyet olarak geçmektedir.³⁶⁹ Rivâyetin ulaşabildiğimiz tüm tarikleri İbn Ömer yoluyla gelmektedir.

Rivâyetin Tirmizî’deki senedi şöyledir:³⁷⁰ Ebû Bişr Bekr b. Halef (v. 240) - Abdurrahman b. Mehdî (v. 198) - Süleyman b. Kesîr (v. 163) - Zuhri (v. 124) - Sâlim b. Abdullah (v. 106) - İbn Ömer (v. 74).

Rivâyette geçen râvilerden Sâlim, Zuhri ve Abdurrahman b. Mehdî’nin Sahîh’te müsned, Süleyman b. Kesîr ve Ebû Bişr Bekr b. Halef’in ise muallak olarak rivâyetleri bulunmaktadır. Senedde, Buhârî’nin kendilerinden muallak olarak hadis aldığı râvilerden Ebû Bişr’i tevsîk edenler³⁷¹ olmakla birlikte, Süleyman b. Kesîr için aynı şey söylenemez. Zira onun için *zayıf*, *muzdaribul-hadis*, *hadisi yazılır*, *la be’s* bih vb. ifâdeler kullanılmış, özellikle Zuhri’den (v. 124) gelen rivâyetlerinin sorunlu olduğu bildirilmiştir.³⁷² Tirmizî’de geçen diğer senedde³⁷³ hadisi Zuhri’den alan râvi Sufyân b. Hüseyin’dir (v. 150?). Onu tevsîk edenler dahi Zuhri’den gelen rivâyetlerini makbul

³⁶⁸ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 6, s. 465.

³⁶⁹ Ebû Dâvûd, *Zekât*, 4, (hadis no: 1568); Tirmizî, *Zekât*, 4, (hadis no: 621); İbn Mâce, *Zekât*, 13, (hadis no: 1805); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 8, s. 253, (hadis no: 6432); Hâkim, *Mustedrek*, *Zekât*, 17, (hadis no: 1443); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, *Zekât*, 6, (hadis no: 7257).

³⁷⁰ Tirmizî, *Zekât*, 4, (hadis no: 621).

³⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 2, s. 385.

³⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 4, s. 138; İbn Adî, *el-Kâmil fî du’afâ*, c. 4, s. 290; c. 2, s. 23; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, c. 12, s. 57; Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 5; *Mizanul’i’tidâl*, c. 4, s. 220.

³⁷³ Tirmizî, *zekât*, 4, (hadis no: 621).

görmemiştirler.³⁷⁴ Ayrıca Tirmizî hadisin bir tarikinde Yûnus b. Yezîd'in (v. 159) rivâyeti Hz. Peygamber'e ulaştırmadığını ifâde ederek rivâyetin mevkûf olduğuna işaret etmiştir.³⁷⁵ İbn Hacer, onun bu açıklamasını "Senedi sonuna kadar söylemedi." anlamına yormuş ve Tirmizî'nin, bazen terimleri muhaddislerden farklı kullandığını söylemiştir.³⁷⁶ Bu durumda anlaşılan rivâyetin muallak olarak verilme sebebi, seneddeki râvilerden Süleyman b. Kesîr ve Sufyân b. Hüseyin'dir. İbn Hacer, rivâyetin temrîz siğasi ile verilme sebebini, Zuhârî'nin rivâyeti verirken (قَرَأَ نِيَه سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ) demesine bağlamış ve bunda bir illet olduğunu, eğer olmasaydı (حَدَّثَ بِهِ سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ) demesi gerekirdi demiştir.³⁷⁷

Netice olarak Buhârî'nin kanaatimizce *Sahîh* için belirlediği özel şartları tutmadığı için muallak ve temrîz siğası ile verdiği bu rivâyet, Tirmizî'ye göre *hasen*,³⁷⁸ son devir hadis âlimi Elbânî'ye göre sahihtir.³⁷⁹ Ayrıca yaklaşık bir sahifeyi bulan bu uzunca rivâyetin diğer bazı senedlerini Buhârî bile ihtisar ederek *Sahîh*'te müsned olarak vermiştir.³⁸⁰ Hayvanların zekât nisabı ve miktarını belirleyen bu rivâyet bütün fıkıhçılar tarafından delil kabul edilerek hadise göre hüküm verilmiştir.³⁸¹

2.3.12. Zekât Kitabı, Kırk Dokuzuncu Bab: "Köle, Borçlu ve Allah Yolunda Olanlar..."

بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَيُذَكِّرُ عَنْ أَبِي لَاسٍ، «حَمَلْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى إِبْلِ الصَّدَقَةِ لِلْحَجِّ»

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Allahu Teâla'nın "... köle, borçlu ve Allah yolunda olanlar..." sözü. Ebu Las'tan şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber bizleri hac için zekât develeri üzerine bindirdi." Başlıkta geçen âyetin meali şöyledir: Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir emri olarak ancak fakirler olanlar, düşkünler olanlar, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilen, hüküm ve hikmet sahibidir.³⁸²

³⁷⁴ Bağdâdî, *Tarihu Bağdat*, c. 10, s. 215; Zehebî, *Târîhu'l-islâm*, c. 4, s. 63; *Siyer*, c. 11, s. 139-141.

³⁷⁵ Tirmizî, *Zekât*, 4, (hadis no: 621).

³⁷⁶ İbn Hacer, *et-Ta'lik*, c. 3, s. 17.

³⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 3, s. 368.

³⁷⁸ Tirmizî, *Zekât*, 4, (hadis no: 621).

³⁷⁹ Ebû Dâvûd, *Zekât*, 4, (hadis no: 1568).

³⁸⁰ Buhârî, *Zekât*, 34, (hadis no: 1450).

³⁸¹ Tirmizî, *Zekât*, 4, (hadis no: 621. hadisin ta'liki).

³⁸² Tevbe, 9/60.

Sahîh'te mevsulen verilmeyen bu rivâyet, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Taberânî'nin *Mu'cemu'l-kebîr*'i, Hâkim'in *Müstedrek*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübra*'sında geçmektedir.³⁸³

Rivâyetin tek sahâbî râvisi Ebû Lâs'tır. Müsned'de geçen rivayetin senedi şöyledir:³⁸⁴ Muhammed b. Ubeyd (v. 204), Muhammed b. İshâk (v. 150), Muhammed b. İbrâhîm (v. 120), Ömer b. Hakem b. Sevbân (v. 117), Ebû Lâs (v. ?),

Rivâyetteki sahâbî râvinin Sahîh'te müsned hadisi bulunmazken Muhammed b. İshâk'ın rivâyeti muallak olarak alınmıştır. Diğer râvilerin tamamının Sahîh'te müsned rivâyeti mevcuttur.

Rivâyetin muallak ve temrîz sıgası ile verilmesine sebep olarak İbn İshâk'ın *an'ane* yöntemiyle rivâyette bulunması gösterilir ve bu sebepten ötürü ulemanın bir kısmı ilgili rivâyetin sübûtu üzerinde tevakkuf etmiştir. Ayrıca diğer bir sebep de Ömer b. Hakem'in bu rivâyeti Ebû Lâs'tan alma konusunda teferrüd etmesi olarak gösterilebilir.³⁸⁵ Bu sayılan sebeplerin yanında rivâyeti sahâbî râvisi Ebû Lâs'ın isminin ihtilâflı olması da önemli bir neden olduğu görülmektedir. Ebû Lâs'ın adı kaynaklarda Muhammed b. Esvet, Bistâm b. Kays ve Abdullah b. Aneme veya Ğaneme, olarak geçmektedir.

Kaynaklarda Muhammed b. Esvet hakkında tabîi olduğu, rivâyetinin bulunmadığı ve sahâbî olduğunun bilinmediği söylenmektedir. Sahâbî olduğunu söyleyenler de, kendisi ve babası hakkında bilgi olmadığını ve kendinden yalnız Abdullah b. Osman b. Haysem'in (v. 135) rivâyet (teferrüden) ettiğini ifâde etmişlerdir.³⁸⁶

Ebû Lâs'ın adı Abdullah b. Aneme olduğu iddiasına gelince, Abdullah b. Aneme'nin h. 25 yılında vefat ettiği kaynaklarda geçmektedir.³⁸⁷ Ondandır hadisi alan tek râvi Ömer b. Hakem b. Sevbân'ın ise h. 117 yılında seksen yaşında iken vefat ettiği bilgisi mevcuttur.³⁸⁸ Eğer verilen bilgiler doğru kabul edilecek olursa Hakem b. Sevbân Abdullah b. Aneme'nin vefatından on iki yıl sonra doğmuş olacak ki bu durumda hadiste inkıta var demektir. Ayrıca Hakem b. Sevbân'ın tercemesini veren İbn Hacer'in,

³⁸³ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 29, s. 458, (hadis no: 17938, 17939); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c. 22, s. 334, (hadis no: 837); Hâkim, *Müstedrek*, Menâsik, 16, (hadis no: 1624); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Hac, 352, (hadis no: 10319).

³⁸⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 29, s. 458, (hadis no: 17938, 17939).

³⁸⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 3, s. 389, *et-Ta'lik*, c. 3, s. 25; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 9, s. 65.

³⁸⁶ İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, c. 6, s. 578; *el-İsâbe*, c. 6, s. 3.

³⁸⁷ Moğultay, *İkmalu Tehzîbu'l-kemâl*, c. 8, s. 104.

³⁸⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 5, s. 147.

hadis aldığı râviler arsında Ebû Lâs ve Abdullah b. Aneme'yi ayrı ayrı zikrettiği görülmektedir.³⁸⁹

Konuyla ilgili diğer bir iddia ise Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde geçen bir rivâyetten hareketle Abdullah'ın rivâyeti Yasir b. Ammâr'dan (v. 37) aldığıdır. Çünkü söz konusu sened, Yâsir b. Ammâr - Abdullah b. Aneme - Hakem b. Sevbân yoluyla gelmektedir.³⁹⁰

Mizzî, bu senedi esas alarak incelediğimiz rivâyetinde bu yolla geldiğini iddia etmektedir. Bunun doğru kabul edilmesi durumunda rivâyetin mursel olduğu akla gelmektedir.³⁹¹

Sonuç itibarı ile rivâyetin muallak ve temrîz siğası ile verilmesinde sahabe tabakasından Ebû Lâs hakkında yeterli bilgi olmamasının ve ismi üzerindeki ihtilafların etkili olduğu söylenebilir..

2.3.13. Hac Kitabı, Yüz Yirmi Dokuzuncu Bab: “Ziyaret Tavafı...”

بَابُ الزِّيَارَةِ يَوْمَ النَّحْرِ وَقَالَ أَبُو الزُّبَيْرِ: عَنْ عَائِشَةَ، وَابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: «أَحَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزِّيَارَةَ إِلَى اللَّيْلِ» وَيُذَكَّرُ عَنْ أَبِي حَسَّانَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَزُورُ الْبَيْتَ أَيَّامَ مَنْى»

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Kurban Bayramının birinci günü Kâbe'ye ziyâret tavafını yapmak. Ebû'z-Zubeyr, Hz. Âişe'den rivâyet etmiştir: “Hz. Peygamber ziyaret tavafını geceye kadar tehir ederdi.” Ve Ebû'l-Hassân Müslim b. Abdullah'tan; o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir Hz. Peygamber: “Birinci günden sonra olan Mina günlerinde ka'beyi' ziyâret ederdi.” diye zikrolunuyor.

İncelemeye çalıştığımız bab başlığında iki muallak rivâyet mevcut olup her ikisi de Sahîh'te müsned olarak verilmemiştir.

Ebû'z-Zubeyr rivâyeti, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçmektedir.³⁹²

Rivâyetin Tirmizî'de geçen tariki şöyledir.³⁹³ Muhammed b. Beşşâr (v. 252) - Abdurrahman b. Mehdî (v. 198) - Sufyân es-Sevrî (v. 161) - Ebû'z-Zubeyr (v. 128) - Hz. Âişe (v. 58) ve İbn Abbas (v. 68).

³⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 7, s. 463.

³⁹⁰ Ebû Dâvûd, *Salât*, 127, (hadis no: 796).

³⁹¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 15, s. 393.

³⁹² Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 82, (hadis no: 2000); Tirmizî, *Hac*, 80, (hadis no: 920); İbn Mâce, *Menâsik*, 77, (hadis no: 3059); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 373, (hadis no: 2611).

³⁹³ Tirmizî, *Hac*, 80, (hadis no: 920).

Dikkatimizi çeken husus seneddeki râvilerden Ebû'z-Zubeyr dışındaki bütün râvilerin Sahîh'te müsned rivâyetlerinin olmasıdır; Buhârî Ebû'z-Zubeyr'den Sahîh'e rivâyet almıştır ancak bu rivâyet muallaktır.³⁹⁴

Kanaatimizce rivâyette zayıf olan râvi Ebû'z-Zubeyr'dir; esas adı Muhammed b. Muslim Tedrus olarak geçen râvi hakkında kaynaklarda tedlîs yapmakla meşhur olduğu, zayıf olduğu, Hz. Âişe ve İbn Ömer'le görüşmediği halde onlardan rivâyette bulunduğu, ibadetlerinde eksik olduğu, vb. cerh ifâdeleri bulunmaktadır. Buhârî'nin, Hz. Âişe'den rivâyetleri için *Fîhi nazar*³⁹⁵ dediği râviyi, Yahyâ b. Maîn ve Nesâî tevsîk ederek rivâyetlerine almıştır.³⁹⁶

Ayrıca rivâyetin ta'likan verilmesinin diğer bir sebebi olarak, bahse konu hadisin hem tercemede geçen hem de babın altında yer alan diğer hadislerle muarızmış gibi gözükmesi ve bu sebeple çıkarılacak hükümlerde ihtilâfa düşülmesi olarak görülebilir. Zira muallak rivâyette Hz. Peygamber'in tavafi geceye bıraktığı ifâde edilirken, bab altında yer alan hadislerde ise tavafin gündüz yapıldığı anlatılmaktadır. Bu duruma işaret eden İbn Hacer başlık altında müsned olarak verilen hadisler, bayramın birinci gününe, muallak rivâyeti de sair günlere hamlederek tearuzun giderilebileceğine dikkat çekmiştir.³⁹⁷

Netice olarak rivâyeti Tirmizî hasen olarak gömüştüğü³⁹⁸ ise de muâsır âlimlerden Şuayb Arnavut zayıf olduğuna hükmetmiştir.³⁹⁹ Yapılan değerlendirmeler rivâyetin çok zayıf olmadığını, problemin daha çok müsned ve sahih rivayetle çakışmasından kaynaklandığını göstermektedir.

Ebû'l-Hassân rivâyeti: Bab başlığında ikinci muallak rivâyet, İbn Abbas - Ebû'l-Hassân - Katâde yoluyla gelen ve Taberânî'nin *Mu'cemu'l-kebîr*'i ile Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sında geçen rivâyettir.⁴⁰⁰

Taberânî'nin el-Mu'cemu'l kebîr'inde geçen rivâyet şöyledir:⁴⁰¹ Hasan b. Ali el-Ma'mer î (v. 295) - Muhammed b. 'Ar'ara (v. 231) - Muâz b. Hişâm (v. 200) - Katâde (v.117) - Ebû'l-Hassan (v. 38?) - İbn Abbas (v. 68). Seneddeki râvilerden Katâde ve

³⁹⁴ Buhârî, Cenâiz, 54, (hadis no: 1320).

³⁹⁵ İbn Hacer, *et-Ta'lik*, c. 3, s. 99.

³⁹⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 24, s. 402, 410; Zehebî, *el-Kâşif*, c. 2, s. 216; *Siyer*, c. 5, s. 380, 386.

³⁹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 3, s. 663.

³⁹⁸ Tirmizî, Hac, 80, (hadis no: 920).

³⁹⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 373, (hadis no: 2611), 1. dipnot.

⁴⁰⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c. 12, s. 205, (hadis no: 12904); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Hac, 214, (hadis no: 9651).

⁴⁰¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c. 12, s. 205, (hadis no: 12904).

Muâz b. Hişâm'ın dışında Sahîh'te rivâyeti olan râvi yoktur. Râvilerden, gerçek adı Müslim b. Abdullah el-'Adevî el-Basrî olan Ebû'l-Hassân'i tevsîk edenlerle beraber taz'if edenlerde olmuştur.⁴⁰² Râvinin, Hâricî olduğu ve onlarla birlikte Harûriyye'ye çıktığı ifâde edilmektedir. Ancak Harûriyye günü h. 38 (Nehrevan Savaşı) öldürüldüğü istikametindeki bilgi Katâde'nin doğum ve ölüm (61-117) tarihlerine bakıldığında doğru olmamalıdır.⁴⁰³ Rivâyetin muallak ve temrîz siğasi ile verilmesine sebep olarak Katâde'nin bu tarik dışında Ebû'l-Hassân'dan rivâyet almadığı bilindiği için hadis garîptir.⁴⁰⁴ Diğer bir nedende Muâz b. Hişâm'ın hadisi Katâde'den sema yoluyla almamış, bilakis babasının kitabından istinsah yoluyla almış olmasıdır.⁴⁰⁵

Netice itibari ile hem şiddetli garabet ve hem de tahammül açısından semain olmaması, rivâyetin muallak ve temrîz siğasi ile verilmesine sebep olmuştur.

2.3.14. Hac Kitabı, Yüz Otuz Dördüncü Bab: “Şeytan Taşlama...”

بَابُ رَمَى الْجَمَارِ وَقَالَ جَابِرٌ: رَمَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ النَّحْرِ ضُحًى، وَرَمَى بَعْدَ ذَلِكَ بَعْدَ الزَّوَالِ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Cemreleri taşlama. Câbirrivayet etmitir: “Hz Peygamber (Akabe cemresini) nahır günü kuşluk vaktinde; bundan sonraki teşrîk günlerinde zevâl vaktinden sonra taşladı.”

Sahîh'te müsned olarak yer almayan bu rivâyet, Muslim ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'leri, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî ve Dârekutnî'nin *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve Taberânî'nin *Mu'cemu'l-evsât*'inde geçmektedir.⁴⁰⁶ Rivâyetin bütün tarikleri İbn Cüreyc - Ebû'z-Zubeyr - Câbir b. Abdullah yoluyla Hz. Peygambere ulaşmaktadır.

Tirmizî'de geçen rivayetin senedi şöyledir:⁴⁰⁷ Ali b. Haşrem (v. 257) - Îsâ b. Yûnus (v. 187) - İbn Cüreyc (v. 150) - Ebû'z-Zubeyr (v.128) - Câbir b. Abdullah (v. 78). Seneddeki râvilerden Ali b. Haşrem'in her ne kadar cerhine yönelik bir ifâdeye rastlamadıkça da Sahîh'te rivâyeti yoktur.

⁴⁰² İbn Hibbân, *es-Sikat*, c. 5, s. 393; Ebû'l-Fida, İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, *et-Tekmil fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, thk. Şâdî b. Muhammet, el-Merkez en-Nu'man, Yemen, 1432, c. 3, s. 144, 145; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 33, s. 242.

⁴⁰³ İbn Hibbân, *es-Sikat*, c. 5, s. 393.

⁴⁰⁴ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 10, s. 97.

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 3, s. 663; *et-Ta'lik*, c. 3, s. 98, 101.

⁴⁰⁶ Muslim, Hac, 53, (hadis no: 3141); Ebû Dâvûd, Menâsik, 77, (hadis no: 1971); Tirmizî, Hac, 59, (hadis no: 894); Nesâî, Menâsik, 221, (hadis no: 3063); İbn Mâce, Menâsik, 75, (hadis no: 3053); Dârimî, Menâsik, 58, (hadis no: 1937); Dârekutnî, Hac, 18, (hadis no: 2682); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 22, s. 255, 322, c. 22, s. 429, (hadis no: 14291, 14434, 14435); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, c. 1, s. 200, (hadis no: 639); İbn Hibbân, Hac, 15, (hadis no: 38869).

⁴⁰⁷ Tirmizî, Hac, 59, (hadis no: 894).

Tirmizî bu rivâyetin, *hasen-sahîh* olduğunu ve konuyla alakalı uygulamanın da bu şekilde tatbik edildiğini ifâde eder.⁴⁰⁸ Şuayb Arnavut da ilgili rivâyete ait senedin Müslim'in şartlarını taşımakla birlikte Buhârî'nin şartlarına uygun olmadığını söyler. Zira rivâyetin râvilerinden –bir önceki hadiste de ismi geçen- Ebû'z- Zubeyr, Buhârî'nin şartlarını taşımamaktadır.⁴⁰⁹

Bunun yanında rivâyetler arasında mânâyı etkileyebilecek lafız farklılığı da vardır. Mesela rivâyet, Tirmizî'de (بَعْدَ الزَّوَالِ) Müslim'de (إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ) Dârimî'de (عِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ) İbn Hibbân'da ise (عند الزوال) olarak geçmektedir.

Bütün bu lafız farklılıkları rivâyetten çıkarılabilecek hükmü de etkilemektedir. Dolayısıyla rivâyeti muallak olarak verilme sebebi bu lafız farklılıkları olması muhtemeldir. Nitekim Tirmizî hadise düştüğü ta'likte: “İlim ehlinin çoğuna göre teşrîk gönlerinde cemre zevâlden sonradır.” diyerek lafız farklılığına işaret etmiş olmalıdır.⁴¹⁰

Netice itibari ile rivâyet, Buhârî'nin sıhhat şartlarını tutmasa da sahîh bir hadistir. Muallak olarak verilme sebebi senedde Ebû'z-Zubeyr'in bulunması ve lafız farklılıklarının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.15. Savm Kitabı, Yirmi Yedinci Bab: “Oruçlunun Misvak Kullanması...”

بَابُ سِوَاكِ الرَّطْبِ وَالْيَابِسِ لِلصَّائِمِ وَيُذَكَّرُ عَنْ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَسْتَاكُ وَهُوَ صَائِمٌ مَا لَا أَحْصِي أَوْ أَعْدُ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ وُضُوءٍ وَيُرْوَى نَحْوُهُ عَنْ جَابِرٍ، وَزَيْدِ بْنِ خَالِدٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَخْصِ الصَّائِمَ مِنْ غَيْرِهِ وَقَالَتْ عَائِشَةُ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: السِّوَاكُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ مَرْضَاءٌ لِلرَّبِّ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Oruçlunun yaş veya kuru olan misvakla dişlerini misvaklaması. Âmir b. Rabia rivâyet etmiştir: “Ben, Hz. Peygamber’i oruçlu iken dişlerini misvakladığını sayamayacağım kadar çok gördüm.” Ebû Hüreyre Hz. Peygamber’den rivâyet etmiştir: “Ümmetime zorluk verecek olmasaydım, her abdest alışta dişlerini misvaklamalarını onlara emrederdim.” Bunun bir benzeri olan hadis, Câbir b. Abdullah’dan, o da, Zeyd b. Hâlid’den; onlar da Hz. Peygamber’den rivâyet olunur ve Âişe Hz. Peygamber’den rivayet etmiştir: “Misvak ağız temizler Rabbi razı eder.”

⁴⁰⁸ Tirmizî, Hac, 59, (hadis no: 894).

⁴⁰⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, c, 22, s. 255, (1.dipnot).

⁴¹⁰ Tirmizî, Hac, 59, (hadis no: 894).

Buhârî bu bab başlığında beş tane merfû muallak hadis vermiştir. Bu hadislerin durumu şöyledir.

Birinci rivâyetin sahâbî râvisi Amir b. Rab‘a’dır. Rivâyet aynı zamanda Savm kitabı yirmi beşinci bab başlığında sahâbî râvisi zikredilmeden sadece hadisin metni verilmişti. Rivâyet, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Dârekutnî’nin *Sünenleri* ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i, Beyhakî’nin *Sünen-i kübrâ*’sında geçmektedir.⁴¹¹

Araştırabildiğimiz kadarıyla rivâyetin sahâbî râvileri, Amir b. Rabi‘a ve İbn Ömer’dir. Amir b. Rabi‘a tarikinin tamamı, Amir b. Rabi‘a – Abdullah b. Âmir ve Âsım b. Ubeydullah yoluyla gelmiştir. Âsım’dan sonraki râvilerde değişmeler söz konusudur.

Tirmizî’nin tahrîc ettiği Amir b. Rabî‘a rivâyeti şöyledir:⁴¹² Muhammed b. Beşşâr (v.252) - Abdurrahman b. Mehdî (v. 198) - Sufyân es-Sevrî (v. 161) - Âsım b. Ubeydullah (v. 132) - Abdullah b. Amir b. Rabî‘a (v. 59) - Amir b. Rabî‘a (v. 35). Râvilerden Âsım b. Ubeydullah dışındakilerin tamamının Sahîh’te müsned rivâyetleri mevcuttur. Âsım b. Ubeydullah hakkında kaynaklarda bazı olumlu görüşler olmakla birlikte, İbn Maîn ve Zührî bu râviyi zayıf kabul ederler. Buhârî ise ilgili râvi için, *Munkeru’l-hadis* değerlendirmesinde bulunur. Yine kaynaklarda onun hadisiyle ihticâc edilemeyeceği ifâde edilir. Rivâyetin ta‘likan verilme sebebi olarak Âsım b. Ubeydullah’ın bu durumu gösterilir.⁴¹³

İbn Ömer tarikinde⁴¹⁴ ise Abdullah b. Nafi‘ (v. 154) otoritelerce *Munker’ul hadis* kabul edilen bir râvidir.⁴¹⁵ Bundan dolayı Buhârî, onun rivâyetini Sahîh’e müsned olarak almamıştır.

İkinci muallak hadis Ebû Hüreyre’den rivâyet edilen: “Eğer ümmetime zorluk verecek olmasaydım, her abdest alıŖta dişlerini misvaklamalarını onlara emrederdim.” hadistir. Buhârî bu rivâyeti çok az bir lafız farkı ile Sahîh’te müsned olarak zikretmiştir.⁴¹⁶ Ayrıca üçüncü ve dördüncü muallak hadisler ikinci muallak hadisin farklı versiyonlarıdır. Aradaki fark, Buhârî’nin Ebû Hüreyre’den muallak olarak verdiği rivâyet (عَنْ كُلِّ وَضُوءٍ) diye biterken, aynı râviden müsned bir şekilde verdiği rivâyet (مَعَ

⁴¹¹ Ebû Dâvûd, Savm, 26, (hadis no: 2364); Tirmizî, Savm, 29, (hadis no: 725); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 24, s. 447, 457, (hadis no: 15678, 15688); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Savm, 90, (hadis no: 8330); Dârekutnî, Savm, 19, (hadis no: 2367).

⁴¹² Tirmizî, Savm, 29, (hadis no: 725).

⁴¹³ Buhârî, *Kitabu’l-du‘afâu’s-sağîr*, thk. Ahmed Muhammed b. Zayid, Dâru’l-maârif, Beyrut, 1406, s. 94; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, c. 3, s. 673; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, c. 4, s. 187, *et-Ta‘lik*, c. 3, s. 159; Aynî, *Umdetu’l-kârî*, c. 11, s. 26.

⁴¹⁴ Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Savm, 90, (hadis no: 8330).

⁴¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fi du‘afâ*, c. 5, s. 271, 274.

⁴¹⁶ Buhârî, , Cuma, 8, (hadis no: 887).

(كُلِّ صَلَاةٍ) ile bitmektedir.⁴¹⁷ Keza Câbir b. Abdullah'ın rivâyeti de aynıdır.⁴¹⁸ Zeyd b. Hâlid'in (v. 78) rivâyetinde ise hadisin sonu (عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ) diye biter.⁴¹⁹ Rivâyetteki farklılık mahiyet itibari ile çok az olduğu ve Sahîh'te benzer lafızlarla mevsul olarak geçtiği için bu rivâyetleri tek tek inceleme gereği görmedik.

Beşinci muallak rivâyetin tespit edebildiğimiz kadarıyla sahâbî râvileri, Hz. Ebû Bekir, Hz. Âişe, İbn Ömer ve Ebû Umâme'dir. Söz konusu rivâyet, İbn Mâce, Dârimî ve Nesâî'nin *Sünen*'leri, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sı, Taberânî'nin *Mu'cemu'l-kebîr* ve *Mu'cemu'l-evsât*'ı ayrıca İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde yer almaktadır.⁴²⁰

Dârimî'nin tahririne göre Hz. Âişe'den gelen tarik şöyledir:⁴²¹ Hâlid b. Mahled (v. 213) - İbrâhîm b. İsmâîl (v. 165) - Dâvûd b. Husayn (v. 135) - Kâsım b. Muhammed (v. 107) - Hz. Âişe (v. 58). Seneddeki râvilerden İbrâhîm b. İsmâîl dışındakilerin *Sahîh*'te müsned rivâyetleri mevcuttur. İbrâhîm b. İsmâîl ise bizzât Buhârî tarafından cerh edilerek *munkeru'l-hadis* olduğu ifâde edilmiştir.⁴²²

İbn Hanbel'in tahririne göre Ebu Bekir rivayeti şöyledir:⁴²³ Affân b. Muslim (v. 220) - Hammâd b. Seleme (v. 167) - İbn Ebî Atîk (v. 113) - Ebû Atîk (v. 63) - Hz. Ebû Bekir (v. 13). Râvilerden Affân b. Muslim'in *Sahîh*'te müsned rivâyeti mevcuttur. Hammad b. Seleme'nin rivayeti ise mutabi olarak zikredilmiştir. Rivâyetin muallak verilme sebebi, Ebû Atîk'ın, dedesi Hz. Ebû Bekir'den rivâyetinin olmaması⁴²⁴ yanında Hammâd b. Seleme'nin hayatının sonlarına doğru uğradığı zihnî teğayyûr⁴²⁵ ve Buhârî'nin rivâyetlerine sadece mutabi olarak yer vermesi olarak gözükmektedir.

Taberani'ni tahririne göre İbn Ömer'den gelen rivayet şöyledir:⁴²⁶ Bekr b. Suheyl (v. 287) - Muhammed b. Şuayb (v. 218) ve Abdullah b. Yûsuf (v. 200) - İbn Lehîa (v. 174) - Ubeydullah b. Ca'fer (v. 135) - Nafi' (v. 117) - İbn Ömer (v. 74). Râvilerden Nafi', Ubeydullah b. Ca'fer ve Muhammed b. Şuayb'ın *Sahîh*'te rivâyetleri mevcuttur.

⁴¹⁷ Buhârî, , Cuma, 8, (hadis no: 887), Savm, 27. Bab başlığı

⁴¹⁸ İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman, *et-Terğîb fi fedâilî'l-a'mâl*, thk. Muhammet Hasan, Dâru'l-kütübü'l-ilmîye, Beyrut, 1421, c. 1, s. 349, (hadis no: 511).

⁴¹⁹ Ebû Dâvûd, Tahâret, 24, (hadis no: 47).

⁴²⁰ İbn Mâce, Tahâret, 7, (hadis no: 289); Nesâî, Tahâret, 5, (hadis no: 5); Dârimî, Tahâret, 19, (hadis no: 711); İbn Hanbel, *Müsned*, c.1, s. 290, 277, c. 40. s. 42-145, (hadis no: 62, 24332, 26014); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c. 8, s. 210, 248, (hadis no: 7744, 7846); *el-Mu'cemu'l-evsât*, c. 3, s. 270, (hadis no: 3113); İbn Hibbân, Tahâret, 3, (hadis no: 1067); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Tahâret, 28, (hadis no: 139).

⁴²¹ Dârimî, Tahâret, 19, (hadis no: 711).

⁴²² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, c. 1, s. 271.

⁴²³ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 227.

⁴²⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 186, (1. dipnot).

⁴²⁵ İbn Hibbân, *es-Sıkat*, c. 6, s. 216; İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ*, c. 3, s. 35, 64.

⁴²⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, c. 3, s. 270, (hadis no: 3113).

İbn Lehîa (v. 174) ise hadis rivâyetinin yaygın olduğu bir dönemde yaşamış birisi olarak Mısır'ın önde gelen muhaddislerinden biri kabul edilmekle beraber, kitaplarının yanması, hafızasının teğayyürü başına gelen olaylar neticesinde değişen tutumu yüzünden cerh edilmiştir. Anlatıldığına göre hafızasının zayıflığını gizlemek için tedlis yapar, metinleri dikkatlice kontrol etmeden rivâyet izni verirdi. Bu nedenle muhaddisler, onun rivâyetlerinin tamamını şüphe ile karşılamışlar ve rivâyetlerini daha çok i'tibar ve mutâbaat için alınabileceğini belirtmişlerdir.⁴²⁷ Rivâyetin muallak verilme sebebinin İbn Lehîa olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Buhârî söz konusu râviye Sahîh'te hiçbir şekilde yer vermemiştir.

Taberânî'nin tahrîc ettiği Ebû Umâme rivâyeti şöyledir:⁴²⁸ Hişâm b. Ammâr (v. 245) - Muhammed b. Şuayb (v. 218) - Osman b. Âtike (v. 155) - Ali b. Yezîd (v. 120?) - Kâsım b. Muhammed (v. 107) - Ebû Umâme (v. 86). Seneddeki râvilerden Ali b. Yezîd otoritelerce cerh edilmiştir. Buhârî, onun hakkında *Munkeru'l-hadis* demiştir. Biyografisine yer veren kaynaklarda⁴²⁹ onu tevsîk eden bir müellife rastlanmamıştır. Ayrıca Osman b. Âtike'le ilgili zayıf bir râvi olduğu kaynaklarda bahsedilmektedir.⁴³⁰ Dolayısıyla bu iki râvinin durumu rivâyetin muallak verilme sebebi olarak görülmektedir.

Sonuç itibarı ile rivâyetin bütün senedlerinde Buhârî'nin Sahîh'e hadis alma şartlarını taşımayan bir râvinin mevcudiyeti sebebiyle hadisin muallak olarak verildiği kanaatindeyiz.

2.3.16. Savm Kitabı, Yirmi Dokuzuncu Bab: “Ramazan'da Cinsi Münasebet...”

بَابُ إِذَا جَامَعَ فِي رَمَضَانَ وَيُذَكَّرُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَفَعَهُ: «مَنْ أَفْطَرَ يَوْمًا مِنْ رَمَضَانَ مِنْ غَيْرِ غُذْرِ وَلَا مَرَضٍ، لَمْ يَقْضِهِ صِيَامُ الدَّهْرِ وَإِنْ صَامَهُ»

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Oruçlu Ramazan'da (oruçlu iken) cinsî münasebet yaptığı zaman: Ebû Hüreyre rivâyet etmiştir: “Her kim Ramazan'dan bir günün orucunu özürsüz ve hasta olmadığı hâlde bozarsa, bir ömür oruç tutsa bile o farz orucun yerini tutmaz.” Rivâyet, merfûen zikrolunur.

⁴²⁷ Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 14; Dalgın, Nihat, “İbn Lehîa”, *DİA*, c. 20, s. 158, 159.

⁴²⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, c. 8, s. 179, (hadis no: 7744).

⁴²⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. 6, s. 301; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 3, s. 208, 209; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 21, s. 178, 182; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 7, s. 397.

⁴³⁰ Halîl b. Ubeyk b. Abdullah es-Safâdî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, thk. Ahmed Arnaut, Dâru'l ihyâi turasi'l Arabî, Beyrut, 1420, c. 20, s. 23.

Sahîh'te mevsul olarak verilmeyen bu rivâyet, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî ve Dârekutnî'nin *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'leri, Taberânî'nin *Mu'cemu'l-kebîr*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i-kübrâ*'sında geçmektedir.⁴³¹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivâyetin sahâbî râvileri Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Mes'ût'tur.

Tirmizî'nin tahricine göre Ebû Hüreyre rivâyeti şöyledir:⁴³² Muhammed b. Beşşâr (252) - Yahyâ b. Sa'îd (v.160) ve Abdurrahman b. Mehdî (v.198) - Sufyân es-Sevrî (v. 161) - Habîb b. Ebî Sabit (v.119) - Ebû Mutavvis (v.?) - Mutavvis (v.?) - Ebû Hüreyre (v.58). Rivâyetin bütün tariklerinde hadis, Ebû Hüreyre - Mutavvis - Ebû Mutavvis yoluyla gelmektedir. Mutavvis ve Ebû Mutavvis dışındaki bütün râvilerin Sahîh'te müsned rivâyetleri mevcuttur.

Rivâyetin muallak ve temrîz sığası ile verilme sebebi olarak, Ebû Mutavvis'in kim olduğu konusundaki ihtilâfların mevcudiyeti yanında babasının Ebû Hüreyre'den rivâyetinin olup olmadığının şüpheli olması gösterilmektedir. Mutavvis'in adı; Buhârî, Ebû Hâtim ve İbn Hibbân'a göre Yezîd; Yahyâ b. Maîn'e göre Abdullah'tır. Ebû Dâvûd ise kendine her hangi bir ismin verilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Ayrıca Ebû Mutavvis'in hakkında munekkilerin tutumu da farklılık arz eder. İbn Maîn onu tevsîk ederken, İbn Hibbân kendisi ile ihticâc edilemeyeceğini, Zehebî ise, Ebû Mutavvis ve babasının meçhul olduğunu söyler.⁴³³ Seneddeki diğer bir tartışma konusu ise Mutavvis'in Ebû Hüreyre'den rivâyetini olup olmamasıdır. Tirmizî, söz konusu hadisin durumunu Buhârî'ye sorduğunu, onun da, Mutavvis'in sadece bu tarikle gelen rivâyetini bildiği, o rivayetinde de teferrüd ettiği, babasının Ebu Hüreyre'den rivâyet aldığının bilinmediği yönünde cevap verdiğini belirtir.⁴³⁴

Sonuç itibarıyla seneddeki râvilerden Ebû Mutavvis'in *Cehaletu'l-hal* olmakla itham edilmesi ve babasının Ebû Hüreyre'den semanın olduğunun bilinmemesi, rivâyetin muallak ve temrîz sığası ile verilme sebebi olarak görünmektedir.

⁴³¹ Ebû Dâvûd, Savm, 38, (hadis no: 2396); Tirmizî, Savm, 27, (hadis no: 723); İbn Mâce, Savm, 14, (hadis no: 1672); Dârimî, Savm, 18, (hadis no: 1755, 1756); Dârekutnî, Savm, 24, (hadis no: 2404-2406); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 14, s. 555, c. 16, s. 101-102, (hadis no: 9706, 9908, 10080, 81, 82);

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, c. 4, s. 272, (hadis no: 2663); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c. 9, s. 365, (hadis no: 9574); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Savm, 36, (hadis no: 8067).

⁴³² Tirmizî, Savm, 27, (hadis no: 723).

⁴³³ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 1, s. 32, 33.

⁴³⁴ Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Savm, 36, (hadis no: 8067 hadîse düşülen ta'lik); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 4, s. 191.

Beyhakî'nin tahrir ettiği Abdullah b. Mes'ûd rivâyeti şöyledir:⁴³⁵ Ebû Abdullah el-Hâfız (v. 405) - Muhammed b. Yakûb (v. 346) - Ali b. Affân (v. 270) - Ebû Usâme (v. 201) - Abdulmelîk b. Huseyn (v. 151?) - Ebû'l-Muğîre (v. 131) – 'Arfece (v. ?) - Abdullah b. Mes'ûd (v. 32). Seneddeki râvilerden 'Arfece meçhul olmakla itham edilmiştir.⁴³⁶ Abdulmelîk b. Huseyn münekkitlerce münker, zayıf, hadisi yazılmaz vb. ifâdelerle ağır bir şekilde cerh edilmiştir.⁴³⁷

Sonuç olarak rivâyetlerdeki bazı râvilerin zayıf olması rivâyetin muallak olarak verilmesine sebep olmuştur.⁴³⁸

2.3.17. Savm Kitabı, Yirmi Dokuzuncu Bab: “Oruçlunun Kan Aldırması...”

بَابُ الْجَمَامَةِ وَالْقَيْءِ لِلصَّائِمِ وَيُرْوَى عَنْ الْحَسَنِ عَنْ غَيْرِ وَاجِدٍ مَرْفُوعًا فَقَالَ أَفْطَرَ الْحَاجِمُ وَالْمَحْجُومُ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Oruçlunun kan aldırması ve kusması. Hasan Basrî birçok kez merfû olarak Hz. Peygamber'den rivâyet etmiştir: “kan alan ve kan verenin orucu bozulmuştur.”

Tetkik etmeye çalıştığımız bu rivâyetin tespit edebildiğimiz kadarıyla yedi sahâbî râvisi bulunmaktadır. Bunlar: Rafi' b. Hadîc (v. 37), Ebû Hüreyre, Sevbân (v. 54), Şeddâd b. Evs (v. 58), Ma'kil b. Sinân (v. 63), Usâme b. Zeyd (v. 54) ve Bilâl b. Rebâh (v. 20).

Hadisin başka sahâbîlerce rivâyet edildiği bilgileri mevcut olsa da⁴³⁹ ulaşabildiğimiz tarikler saydığımız sahâbîlerden ibarettir.

İlgili rivâyet, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Dârimî'nin *Sünen*'leri, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'leri ile Hâkim'in *Müstedrek*'i ve Taberânî'nin *Mu'cemu'l-evsât*, *Mu'cemu'l-kebîr* isimli eserleri ile İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i, Beyhakî'nin *Sünen-i-kübrâsı*'nda geçmektedir.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Savm, 36, (hadis no: 8067).

⁴³⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, c. 7, s. 177.

⁴³⁷ İbn Adî, *ed-Du'afâi ve'l-metrûkîn*, c. 2, s. 148; Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, c. 34, s. 247, 248, 249.

⁴³⁸ Ebû Dâvûd, Savm, 38, (hadis no: 2396, (2. dipnot); Tirmizî, Savm, 27, (hadis no: 723 müellifin ta'lik); Dârimî, Savm, 18, (hadis no: 1755-1756, (2. dipnot); Dârekutnî, Savm, 24, (hadis no: 2404-2406, (1. dipnot); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 14, s. 555, (1. dipnot) c. 16, s. 101-102, (4. dipnot (hadis no: 9706, 9908, 10080, 81, 82).

⁴³⁹ Tirmizî, Savm, 60, (hadîse düşülen ta'lik).

⁴⁴⁰ Ebû Dâvûd, Savm, 28, (hadis no: 2367); Tirmizî, Savm, 60, (hadis no: 774); Dârimî, Savm, 26, (hadis no: 1771, 1772); İbn Mâce, Savm, 18, (hadis no: 1679); Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, c. 2, s. 330, (hadis no: 1082); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 25. s. 238, c. 28, s. 351, c. 36, s. 149, c. 37, s. 54, c. 39, s. 322, (hadis no: 15901, 17124, 21826, 22371, 23888); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c. 2, s. 1417, *el-Mu'cemu'l-evsât*, c.

Rivâyetin neden muallak olarak verilip müsned verilmediğini anlamamız için tüm tarikleri ele almamız gerekmektedir.

Tirmizi'nin tahrîcine göre rivayetin senedi şöyledir:⁴⁴¹ Muhammed b. Rafi' (v. 245) ve Yahyâ b. Mûsâ (v. 240) ve Mahmut b. Ğaylân (v. 239) - Abdürrezzak (v. 211) - Ma'mer (v. 152) - Yahyâ b. Ebî Kesîr (v. 129) - İbrâhîm b. Abdullah (v. 91) - Sâib b. Yezîd (v. 91) – Rafi' b. Hadîc (v. 37). Seneddeki râvilerden sadece İbrâhîm b. Abdullah el-Kârîz'ın rivâyeti Sahîh'te yoktur. Kanaatimizce zayıf olan râvi da odur. Zira kaynaklarda onunla ilgili ciddi ihtilâflar vardır.⁴⁴² Ayrıca Buhârî, onun Ebû Hüreyre'den irsâl yaptığına işaret etmiştir.⁴⁴³

İbn Hanbel'in tahrîcine göre Ma'kil b. Sinân rivâyeti şöyledir:⁴⁴⁴ Ebû'l-Cevvâb b. Ahvas (v. 211) - Ammâr b. Ruzayk (v. 159) - Atâ b. Sâib (v. 136) – Hasan-i Basrî (v. 110) -Ma'kil b. Sinân (v. 63).

Beyhakî'nin tahrîcine göre Usâme b. Zeyd rivâyeti şöyledir:⁴⁴⁵ Ebû'l Hasan el-Âlevî (v. 406) - Muhammed b. Abdullah el-Kalanîsî (v. ?) - Hasan b. Ebî Îsâ (v. 267) - Dahhâk b. Mahled (v. 212) – Eş'as es-San'ânî (v. 85) – Hasan Basrî (v. 110) - Usâme b. Zeyd (v. 54). Rivâyetlerin her ikisinde de sahâbî raviden alan kişi Hasan Basrî'dir. Hâlbuki Hasan-i Basrî, ne Usâme'den ne de Ma'kil b. Sinân'dan semainın olmadığı, rivâyetin munkatı olduğu ve bu nedenle her iki rivâyetin zayıf olduğu otoritelerce dile getirilmiştir.⁴⁴⁶

İbn Hanbel'in tahricine göre Bilâl b. Rabâh tariki şöyledir:⁴⁴⁷ Yezîd b. Hârûn (v. 206) - Muhammed b. Yezîd (v. 190) - Ebû'l-'Alâ (v. 140) - Katâde (v. 117) - Şehr b. Havşeb (v. 100) - Bilâl b. Rabâh (v. 20). Bu tarik Şehr b. Havşeb Bu sened, Şehr b. Havşeb'ten dolayı zayıf sayılmıştır.⁴⁴⁸

2, s. 187, (hadis no: 1417, 1671); Hâkim, **Mustedrek**, Savm, 27, (hadis no: 1558, 1559); İbn Hibbân, Savm, 10, (hadis no: 3532); Beyhakî, **Sünen-i kübrâ**, Savm, 83, (hadis no: 8277).

⁴⁴¹ Tirmizî, Savm, 60, (hadis no: 774).

⁴⁴² Zehebî, **Mizanü'l i'tidâl**, c. 4, s. 595; İbn Hacer, **Tehzîb**, c. 1, s. 134-135; Moğultay, **İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl**, c. 1, s. 233-134.

⁴⁴³ Buhârî, **et-Târîhu'l kebîr**, c. 1, s. 312-313.

⁴⁴⁴ İbn Hanbel, **Müsned**, c. 25, s. 238.

⁴⁴⁵ Beyhakî, **Sünen-i kübrâ**, Savm, 83, (hadis no: 8277).

⁴⁴⁶ Zehebî **Tezkirtü'l-huffâz**, thk. Abdurrahman b. Yahya, Dâru'l Kütübü'l İlmiye, Beyrut, 1374, c. 1, s. 57; **Siyer**, c. 4, s. 563-584; İbn Hacer, **Tehzîb**, c. 2, s. 263-270; İbn Hanbel, **Müsned**, c. 25, s. 238, (2. dipnot).

⁴⁴⁷ İbn Hanbel, **Müsned**, c. 39, s. 322, (hadis no: 23888).

⁴⁴⁸ Zehebî, **Siyer**, c. 5, s. 218-221; **Mizanü'l i'tidâl**, c. 2, s. 283-234; İbn Hanbel, **Müsned**, c. 39, s. 322, (hadis no: 23888), 2. dipnot.

Darimî'nin tahrîcine göre Şeddâd b. Evs tariki şöyledir:⁴⁴⁹ Yezîd b. Hârûn (v. 203) - Ebû Kılâbe (v. 104) - Ebi'l-Eş'as es-San'ânî (v. 85?) - Ebû Esmâ er-Rahâbî (v. 91) - Şeddâd b. Evs (v. 58).

Râvilerden Ebû Esmâ er-Rahâbî ve Ebû'l-Eş'as es-San'ânî dışındaki bütün râvilerin Sahîh'te rivâyetleri vardır. Söz konusu iki râvi ile ilgili her hangi bir cerhe rastlamadık. Bazı muhakkikler hadise sahîh⁴⁵⁰ hükmü verirken diğer bazıları aynı hadis ve râvilerin bulunduğu senedin altına Muslim'in şartlarına göre sahîhtir⁴⁵¹ notunu düşmüştür. Her iki râvinin Sahîh'te isminin bulunmaması Buhârî'nin şartlarına hâiz olmadıklarını vehmettirmektedir.

İbn Mace'nin tahrîcine göre Ebû Hüreyre rivâyeti şöyledir:⁴⁵² Eyyûb b. Muhammed (v. 249) - ve Dâvûd b. Râşid (v. 239) - Muammer b. Süleyman (v. 191) - Abdullah b. Bişr (v. 131) – A'meş (v. 148) - Ebû Sâlih (v. 101) - Ebû Hüreyre (v. 58). Bu sened, râvilerden Abdullah b. Bişr'in şiddetli bir şekilde cerh edilmesinden dolayı zayıf addedilmiştir. Söz konusu râvinin A'meş'ten rivâyetinde sıkıntılı olduğu gibi kendisi de *Munkeru'l-hadis* kabul edilmiştir.⁴⁵³

İbn Hanbel'in tahrîcine göre Sevbân rivâyeti şöyledir:⁴⁵⁴ Muhammed b. Ca'fer (v. 193) - Şu'be (v. 160) - Katâde (v. 117) - Şehr b. Havşeb (v. 100) - Abdurrahman b. Ğannâm (v. 78) - Sevbân b. Bücdüd (v. 54). Rivâyetin zayıf addedilme sebebi, râvilerden Şehr b. Havşeb'in cerh edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁵⁵

Sonuç olarak sened açısından rivâyetin bütün tariklerinde Buhârî'nin sıhhat şartlarına hâiz olmayan bir veya birkaç râvi olduğu için rivâyete Sahîh'te müsned olarak yer verilmemiştir. Sened açısından böyle olmakla beraber rivâyetin ifâde ettiği hüküm de tartışma konusudur. Hz. Peygamber hem hacamat yaptırmış hem de yapılmasını tavsiye etmiştir.⁴⁵⁶ Hacamat yapmanın ve yaptırmamanın orucu bozacağı görüşünü savunanlar çeşitli gerekçeler ileri sürmüşlerdir ama bunlar tutarsız ve zayıftır.⁴⁵⁷ Aslında Buhârî bab başlığı altında sevk ettiği İbn Abbas'tan gelen rivayetle kendi

⁴⁴⁹ Dârimî, Savm, 26, (hadis no: 1771).

⁴⁵⁰ Dârimî, Savm, 26, (hadis no: 1771 ta'lik).

⁴⁵¹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 27, s. 351, (1. Dipnot).

⁴⁵² İbn Mâce, Savm, 18, (hadis no: 1679).

⁴⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 1, s. 14; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 5, s. 160; Ebû Amr, Ahmed b. 'Atıyye, *Neslu'n-nebâl*, Dâru'l Muhaddisîn, Kahire, 1428, c. 2, s. 361.

⁴⁵⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 37, s. 54.

⁴⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 218, 221; *Mizanu'l i'tidâl*, c. 2, s. 283- 234; İbn Hanbel, *Müsned*, c. 37, s. 54, 2. dipnot.

⁴⁵⁶ Buhârî, Tıp, 15.

⁴⁵⁷ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 11, s. 56

görüşüne işaret etmiştir. Müsned olan bu hadise göre Hz. Peygamber ihramlı ve oruçlu iken hacamat yaptırmıştır.⁴⁵⁸

Sonuç itibarı ile seneddeki zayıf râviler yanında rivâyetin ifâde ettiği hüküm ve bu hükmün fikhî yansımasını işaret etmek için rivâyeti muallak ve temrîz siğasi ile verildiği düşünülmektedir.

2.3.18. Buyû Kitabı, On Dokuzuncu Bab: “Alışveriş Yapanlar...”

بَابُ إِذَا بَيَّنَّ النَّيْعَانِ وَلَمْ يَكُنْ تَمَّا وَنَصَحَا وَيُذَكِّرُ عَنِ الْعَدَاءِ بْنِ خَالِدٍ، قَالَ: كَتَبَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَذَا مَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِنَ الْعَدَاءِ بْنِ خَالِدٍ، بَيْعَ الْمُسْلِمِ مِنَ الْمُسْلِمِ، لَا دَاءَ وَلَا خِبْنَةَ، وَلَا غَائِلَةَ اشْتَرَى مُحَمَّدٌ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Satıcı ile alıcı birbirlerine (ürünle ilgili hususları) açıkladıkları, malın ayıbını gizlemedikleri ve birbirlerine güzel nasihatta bulundukları zaman. el-‘Adda b. Hâlid’den rivâyet edilmiştir; Hz. Peygamber bana şu vesikayı yazdı: “Bu, Allah’ın elçisi Muhammed’in, el-Adda b. Hâlit’ten müslümanın müslümana satışı şeklinde bir alışveriştir. Satılan şeyde bir hastalık, kötülük ve gâile yoktur.”

Sahîh’te müsned olarak yer verilmeyen bu rivâyet Tirmizî, İbn Mâce ve Dârekutnî’nin *Sünen*’leri, Taberânî’nin *Mu‘cemu’l-kebîr*’i ve Beyhakî’nin *Sünen-i kübrâ*’sında geçmektedir.⁴⁵⁹ Rivâyetin tek sahâbî râvisi el-‘Adda b. Hâlid’tir ve kendisinden sadece üç hadis rivâyet edilmiştir.⁴⁶⁰ Rivâyet el-‘Adda’dan iki kanalla bize ulaşmıştır; Osman el-Şahhâm (v. ?) - Ebû Recâ (v. 105) el-‘Adda(v. 102).⁴⁶¹ Osman el Şahhâm’la ilgili bazı münekkittler olumlu konuşsa da genel kanaat zayıf olduğu yünündedir.⁴⁶²

Tirmizî’nin tahrîc ettiği diğer rivâyetin senedi şöyledir.⁴⁶³ Muhammed b. Beşşâr (v. 252) – ‘Abbâd b. Leys (v. 181) - Abdulmecid b. Vehb (v. 141) - el-‘Adda b. Hâlid (v. 102). Râvilerden sadece Muhammed b. Beşşâr’ın Sahîh’te rivâyeti vardır. ‘Abbâd b.

⁴⁵⁸ Buhârî, Savm, 32, (hadis no: 1938, 1939).

⁴⁵⁹ Tirmizî, Buyû, 8, (hadis no: 1216); İbn Mâce, Ticâret, 47, (hadis no: 2251); Dârekutnî, Buyû, 5, (hadis no: 3080); Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, c. 18, s. 12, (hadis no: 15); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Buyû, 68, (hadis no: 10782).

⁴⁶⁰ Moğultay, *İkmalu-Tehzîbi’l-kemal*, c. 9, s. 200

⁴⁶¹ Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Buyû, 68, (hadis no: 10783).

⁴⁶² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 6, s. 173-174; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, c. 19, s. 512-513; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 7, s. 160-161.

⁴⁶³ Tirmizî, Buyû, 8, (hadis no: 1216).

Leys'i, İbn Hibbân ve Nesâî taz'if etmiş, Tirmizî, bu râvi sebebiyle hadisi *hasen-garîb* olarak nitelemiştir.⁴⁶⁴

Rivâyetin muallak ve temrîz siğası ile verilmesine sebep olan bu râvilerin cerh edilmiş olması yanında, rivâyetin bütün tariklerinde satın alanın el-'Adda b. Hâlid olduğunda ittifak vardır.⁴⁶⁵ Hâlbuki ta'likte satın alan Hz. Peygamber'dir. Dolayısıyla hadis maktûb olma durumu söz konusudur. Bunun mâna ile rivâyet olduğu, (اشْتَرَى) kelimesi (بَاعَ) mânasında olduğu, Hz. Peygamber'in ismi efdaliyetten ötürü öne alındığı şeklinde yorumlar olsa da İbn Hacer: "bütün bunların zorlama te'vil olduğuna işret etmiştir."⁴⁶⁶ Sonuç itibariyle rivâyetin hem sened hem de metindeki problemler sebebiyle muallak ve temrîz siğası ile verildiği anlaşılmaktadır.

2.3.19. Buyû Kitabı, Elli Birinci Bab: "Satan ve Satın Alanın Tartması..."

بَابُ الْكَيْلِ عَلَى الْبَائِعِ وَالْمُعْطِي وَيَذْكُرُ عَنْ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ: إِذَا بَعْتَ فَكَيْلًا، وَإِذَا ابْتَعْتَ فَانْكَيْلًا

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Satan ve satın alanın tartması (gerekir). Hz. Osman, Hz. Peygamber'den rivâyet etmiştir: "Alırken tartarak al satarken tartarak sat."

Buhârî'nin muallak olarak verdiği bu rivâyet, İbn Mâce ve Dârekutnî'nin *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sında yer almaktadır.⁴⁶⁷ Rivâyetin tek sahâbî râvisi Hz. Osman olup, ondan iki tarikte rivâyet edilmiştir.

İbn Hanbel'in tahrîc ettiği rivayet şöyledir: ⁴⁶⁸ Abdullah b. Lehîa (v. 174) - Ebû Sa'îd (v. 177) - Mûsâ b. Verdân (v. 117) - Sa'îd b. Musayyeb (v. 94) - Hz. Osman b. Affân (v. 35).

Bu tarik, Abdullah b. Lehîa hayatının sonlarına doğru felç geçirmesi nedeniyle hafızasının değişime uğraması, iyi tanımadığı kimselerden de rivâyette bulunması, hadis aldığı hocasının zayıflığını gizlemek için tedlîs yapması ve benzeri nedenlerden dolayı

⁴⁶⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. 2, s. 165; İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ*, c. 5, s. 556; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 14, s. 154; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 5, s. 103.

⁴⁶⁵ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 11, s. 274.

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *et-Ta'lik*, c. 3, s. 220, *Fethu'l-Bârî*, c. 3, s. 221; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 11, s. 274.

⁴⁶⁷ İbn Mâce, *Sünen*, Ticaret, 38, (hadis no: 2230); Dârekutnî, *Sünen*, Buyû, (hadis no: 2818); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 497-651, (hadis no: 444-560); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Buyû, 54, (hadis no: 10696, 97, 98, 99).

⁴⁶⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 561, (hadis no: 561).

zayıf görülmüştür.⁴⁶⁹ Senedin diğer bir râvisi Mûsâ b. Verdân, münekkitlerce taz'if edilen bir râvidir. Kendisi hakkında iyi düşünenler dahi onu tevsîk eden bir ifâde kullanmamış ancak *la be'se bih* demişlerdir.⁴⁷⁰

Darekutnî'nin tahrîc ettiği diğer tarik şöyledir:⁴⁷¹ İbrâhîm b. Hammâd (v. 327) - Ahmed b. Mansûr (v. 299) - Muhammed b. İshâk (v. 270) ve Muhammed b. İsmâîl es-Sulemî (v. 280) - Ebû Sâlih (v. 224) - Yahyâ b. Eyyûb (v. 168) - Ubeydullah b. Muğîre (v. 131) - Munkız (v.?) - Hz. Osman b. Affân (v. 35). Bu tarik Munkız'ın *meçhulü'l-hal* olması nedeniyle zayıf görülmüştür.⁴⁷²

Netice olarak rivâyetin bütün tariklerinde rivâyetin sıhhatini etkileyecek râviler olmasından dolayı rivâyet muallak ve temrîz siğası ile vermiştir. Nitekim İbn Hacer de bütün tarikleri saydıktan sonra *Bu tariklere bakıldığında hadisin aslı olmadığı anlaşılmaktadır*, diyerek meseleyi özetlemiştir.⁴⁷³

2.1.20. Buyû Kitabı, Yüzüncü Bab: “Düşmandan Köle Satın Alma...”

بَابُ شِرَاءِ الْمَمْلُوكِ مِنَ الْحَرْبِيِّ وَهَيْبَتِهِ وَنَفَقِهِ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِسُلَيْمَانَ: كَاتِبُ، وَكَانَ خُرًّا، فَظَلَمُوهُ وَبَاغُوهُ، وَسَيَّيَ عَمَّارٌ، وَصُفْهَيْبٌ، وَبِلَالٌ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Müslüman bir kimsenin harbî olan bir kimseden köle satın alması, harbînin (köleyi) hibe etmesi veya âzad etmesi. Hz. Peygamber, Selmân'a: “Sahibin ile (hürriyetini satın alma) antlaşması yap.” buyurmuştur. Hâlbuki Selmân (bir harb esiri değildi) hür bir kimse idi. Medine'ye gelirken yolculuk yaptığı kişiler Selmân'ı, esir diye zulmedip satmışlardı. Ammâr'ı, Suheyb'i ve Bilâl'i de(böyle kimseler) esir etmişlerdi.

Selmân-ı Farisî'nin ihtida öyküsünü anlatan ve çok uzun bir rivâyetten alınan bu özet ta'lik, Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*, Taberânî'nin *Mu'cemu'l-kebîri*, Hâkim'in *Müstedrek'i* ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ's*ında yer almaktadır.⁴⁷⁴ Tek sahâbî râvisi Selmân olan rivâyet, bize iki tarikten ulaşmaktadır.

⁴⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 14; Dalgın Nihat, “İbn Lehîa”, *DİA*, c. 20, s. 158-159.

⁴⁷⁰ Buhârî, *Kitabu'd-du'afâ*, 22; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 8, s.166; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. 2, s. 239-240; Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 107-108; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 10, s. 377; İbn Asâkir, Ebû'l-Kadim Ali b. Hasan, *Târîhu-Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1416, c. 61, s. 220-230.

⁴⁷¹ Dârekutnî, *Buyû*, (hadis no: 2818).

⁴⁷² Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 11, s. 349; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 4, s. 404.

⁴⁷³ İbn Hacer, *et-Ta'lik*, c. 3, s. 240.

⁴⁷⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 39, s. 140, (hadis no: 23737); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c. 6, s. 222, (hsds no: 6065); Beyhakî, *Sünen'i kubra*, c. 10, s. 542, (hadis no: 21626-21741); Hâkim, *Mustedrek*, Ma'rifetu's sahâbe, 31, (hadis no: 6544).

İbn Hanbel'in tahrîcine göre rivâyetin senedi şöyledir:⁴⁷⁵ Yakûb b. İbrâhîm (v. 208) - İbrâhîm b. Sa'd (v. 183) - Muhammed b. İshâk (v. 150) - Âsım b. Ömer (v. 120) - Mahmud b. Lebîd (v. 90) - Abdullah b. Abbas (v. 68) Selmân-i Farisî (v. 36). Seneddeki râvilerden Muhammed b. İshâk'ın Sahîh'te muallak olarak ismi geçse de rivâyetin za'fına sebep olarak zikredilmektedir. Zira onun tedlîs yapmakla meşhur olduğu münekkitlerce dile getirilmektedir.⁴⁷⁶ Senedde dikkat çeken diğer bir râvi de Mahmut b. Lebîd'dir. Kendisinin sahâbî olup olmadığı noktasında ihtilâf olan râvinin hicretin 3. yılında doğduğu ve ru'yeti olmakla beraber semainin olmadığını, Hz. Peygamber'den irsâl yaptığını söyleyenler olmuştur.⁴⁷⁷ Buhârî, söz konusu râviyi sahâbî kabul etmekle beraber Sahîh'te onun rivâyetlerine yer vermemiştir.⁴⁷⁸

Hâkim'in Mustedrekinde geçen rivâyetin diğer senedi şöyledir:⁴⁷⁹ Ali b. Haşâm (v. 338) - Ahmet b. Bâleveyh (v. 340) - Muhammed b. Şâzan (v. 275) - Sa'îd b. Süleyman (v. 255) - Abdullah b. Abdulkuddûs (v. 181) - Ubeyd b. Mihrân (v. 131) - Ebû't-Tufeyl (v. 107) - Selmân-i Farisî (v. 36). Seneddeki râvilerden Abdullah b. Abdulkuddûs'un Sahîh'te mutabi olarak tek rivâyeti varsa da münekkitlerin ağır ithamına uğrayan bir râvidir. Buhârî, onun hakkında: "aslında sadûktur ancak zayıf kimselerden rivâyet ediyor."⁴⁸⁰ dediği râvi, Rafîzî olmakla itham edilmiş zayıf ve münker olduğu ifâde edilmiştir.⁴⁸¹

Sonuç itibari ile her iki rivâyette de Buhârî'nin şartlarına hâiz olmayan râvi bulunmaktadır. Bununla beraber rivâyetin muallak verilmesinde metindeki lafız farklılıklarının çok olmasının da etkisi olabilir. Zira yaklaşık altı sayfaya yakın uzunlukta olan rivâyette olarak râviden râviye fazlalıklar ve eksiklikler bulunmaktadır.⁴⁸²

2.3.21. İcâre Kitabı, On Dördüncü Bab: " Simsarlık Ücreti..."

بَابُ أَجْرِ السَّمْسَرَةِ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُسْلِمُونَ عِنْدَ شُرُوطِهِمْ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Simsarlık ücreti. Hz. Peygamber: "Müslümanlar şartları yanındadırlar" buyurdu.

⁴⁷⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 39, s. 140, (hadis no: 23737).

⁴⁷⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, c.1, s. 149, c. 39, s. 140, (hadis no: 23737) ta'lik.

⁴⁷⁷ İbn Hibbân, *es-Sıkât*, c. 4, s. 334; İbn Abdi'l Berr, *el-İstiâb*, c. 3, s. 1379; İbnü'l Esîr, *Usdu'l ğâbe*, c. 5, s. 112.

⁴⁷⁸ İbn Abdi'l Berr, *el-İstiâb*, c. 3, s. 1379.

⁴⁷⁹ Hâkim, *Mustedrek*, Ma'rifeti's-sahâbe, 31, (hadis no: 6544).

⁴⁸⁰ Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. 15, s. 243.

⁴⁸¹ İbn Adî, *el-Kamil fi'duâ'fa*, c. 5, s. 328, 330; el-Cevzî, *ed-Duâ'fa ve'l-metrukîn*, c. 2, s. 130; Mizzi, *Tehzîbu'l-kemal*, c. 15, s. 243

⁴⁸² Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Mukateb, 8, (hadis no: 21626), hadîsin ta'liki

Tespit edebildiğimiz kadarıyla dört sahâbî râvisi olan bu rivâyet, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Dârekutnî'nin *Sünen* 'leri ile Taberânî'nin *Mu'cemu'l-kebîr* 'i, Hâkim'in *Müstedrek* 'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ* 'sında yer almaktadır.⁴⁸³

Tirmizî'nin taricine göre rivâyetin Amr b. Avf senedi şöyledir:⁴⁸⁴ Hasan b. Ali el-Hallâf (v. 242) - Ebû Amir el-'Akedî (v. 150) - Kesîr b. Abdullah (v. 158) - Abdullah b. Amr (v.?) - Amr b. Avf (v. 59?). Râvilerden Kesîr b. Abdullah ağır tenkide maruz kalmış, hatta İmam Şâfiî (v. 204) onun için (رَكَنٌ مِنْ أَرْكَانِ الْكُذْبِ) ifâdesini kullanmıştır.⁴⁸⁵ Dolayısıyla kaynaklarda *kezzab*, *munker'ul-hadis*, *metrûk* vb. cerh lafızları ile itham edilen birinden Buhârî'nin Sahîh'e hadis alması beklenemez.⁴⁸⁶

Hâkim'in Mustedrek'inde geçen Hz. Âişe rivâyeti şöyledir:⁴⁸⁷ Muhammed b. Abdullah es-Saffâr (v. 339) - Ebû Bekir b. Ebî'd-Dünya (v. 281) - İsmâil b. Abdullah b. Zurâre (v. 229) - Husayf b. Abdurrahman (v. 137) - Urve (v.94) - Hz. Âişe (v. 58). Râvilerden Husayf b. Abdurrahman, Murcî'likle itham edilen, ömrünün sonuna doğru ihtilâta maruz kalan ve rivâyetleri, hasen mertebesinde görülen bir râvidir. Dolayısıyla onun hakkında genel kanaat zayıf olduğu yönündedir.⁴⁸⁸ Netice olarak bu tarikin Sahîh'te yer almamasına sebep olarak Husayf b. Abdurrahman olduğunu söyleyebiliriz.

Beyhakî'nin tahrir ettiği Ebû Hüreyre rivâyeti şöyledir:⁴⁸⁹ Ebû Bekir b. Hâris (v. 430) - Ebû Muhammed b. Hayyân (v. 369) - İbn Ebî Âsım (v. 287) - Yakûb b. Humeyd (v. 241) - İbn Ebî Hâzim (v.184) - Sufyân b. Hamza (v. 161) - Kesîr b. Zeyd (v.158) - Velîd b. Rabâh (v. 117) - Ebû Hüreyre (v. 58). Bu senedde yer alan râvilerden Velîd b. Rabâh bizzat Buhârî tarafından *hasenu'l hadis* olarak addedilmiştir.⁴⁹⁰ Bununla beraber râviden Sahîh'te muallak olarak rivâyette bulunmuştur. Diğer bir zayıf râvi olan Kesîr b. Zeyd ise munekkitlece leyyin, zayıf kabul dilmiştir. İbn Adî, onun Velîd b. Rabâh'tan rivâyet ettiği bir nüshanın tamamının ferd olduğunu, Velîd dışında rivâyetlerinde ise *la*

⁴⁸³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Ekziye, 12, (hadis no: 3594); Tirmizî, *Sünen*, Ahkâm, 17, (hadis no: 1352); Dârekutnî, *Sünen*, Buyû, 13, (hadis no: 2893); Taberânî, *El-Hudrî*, c. 4, s. 275, (hadis no: 4404); Hâkim, *Mustedrek*, Buyû, 19, (hadis no: 2310); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Şirket, 5, (hadis no: 14435).

⁴⁸⁴ Tirmizî, *Sünen*, Ahkâm, 17, (hadis no: 1352).

⁴⁸⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. 2, s. 222.

⁴⁸⁶ İbn Adî, *el-Kâmil fi d-Du'âfâ*, c. 1, s. 188-197; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 24, s. 137; Zehebî, *el-Muğni*, c. 2, s. 531; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 8, s. 415.

⁴⁸⁷ Hâkim, *Mustedrek*, Buyû, 19, (hadis no: 2310).

⁴⁸⁸ İbn Adî, *el-Kâmil fi d-Du'âfâ*, c. 3, s. 5222-528; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 8, s. 257-259; Zehebî, *el-Muğni*, c. 1, s. 209, *Siyer*, c. 6, s. 289, *Mizanul i'tidâl*, c. 1, s. 653.

⁴⁸⁹ Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Şirket, 5, (hadis no: 14435).

⁴⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 31, s. 12.

⁴⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 7, s. 151-152; İbn Adî, *el-Kâmil fi d-Du'âfâ*, c. 7, s. 207; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 24, s. 115-117.

be'se bih sayılabileceğini söylemiştir.⁴⁹¹ Bu tarikin Sahîh'te olmaması bu iki râvini durumu ile ilgili olduğu kanaatindeyiz.

Taberânî'nin tahtic ettiğine göre Rafi' b. Hadîc rivâyeti şöyledir:⁴⁹² Ali b. Sa'îd er-Râzî (v. 277) - Cubâre b. Muğallis (v. 241) - Kays b. Rebî' (v. 168) - Hekîm b. Cübeyr (v. 121?) – 'Abaye b. Rifa'a (v. 91) - Rafi' b. Hadîc (v. 73). Râvilerden Kays b. Rebî', Buhârî ve Dârekutnî tarafından taz'if edilirken Nesâî, *metrûku'l hadis* olduğunu ifâde etmiş, diğer münekkitle *munker* olduğu istikametinde bilgi vermişlerdir.⁴⁹³

Diğer râvi Hekîm b. Cübeyr ise münekkitle *munker* hadis rivâyet etmekle cerh olunmuştur.⁴⁹⁴

Sonuç olarak bu rivâyetin bütün tariklerinde Buhârî'nin sıhhat şartlarına açıkça uymayan râvilerin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla rivâyetin ta'likan verime sebebinin bu durum olduğunu düşünmekteyiz.

2.3.22. Vekâle Kitabı, Yedinci Bab: "Vekîline Bir Şey Bağışlama..."

بَابُ إِذَا وَهَبَ شَيْئًا لَوَكِيلٍ أَوْ شَفِيعٍ قَوْمٍ جَازِلَقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْفَدِ هَوَازَنَ حِينَ سَأَلُوهُ
الْمَغَانِمَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَصِيبِي لَكُمْ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Bir kimse bir kavmin vekîline veya aracısına bir şey verirse, bu caizdir. Çünkü Havâzin heyeti ganimetleri geri istediğinde, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Benim payım sizindir."

İncelemeye çalıştığımız bu rivâyet birçok hadis kitabında geçen ve Huneyn Gazvesi sonrası Hevâzin kabilesi esirlerinin serbest bırakılmasını anlatan rivâyetin bir özeti olmakla beraber bu lafızlarla sadece Ebû İshâk'ın (v. 186) Siyer'inde yer almaktadır.⁴⁹⁵ Rivâyet, Ebû İshâk (v. 186) - İbn Cüreyc (v. 150) - İbn Ebî Necîh (v. 131) - Mucâhid (v. 103) şeklinde gelmiştir

Görüldüğü üzere bu sened, mürseldir. Dolayısıyla Buhârî'nin bunu Sahîh'te münshed olarak vermesi beklenemez. Ancak Buhârî sıhhat şartlarını hiçbir şekilde tutmayan böyle bir rivâyeti, ta'lik olarak vermektedir. Bu da bize Buhârî'nin verdiği muallak rivâyetlerde sıhhat derecesi gözetmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

⁴⁹² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, c. 4, s. 275, (hadis no: 4404).

⁴⁹³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. 7, s. 156; İbn Adî, *el-Kâmil fî d-Du'âfâ*, c. 7, s. 157-170; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 4, s. 489.

⁴⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 3, s. 201- 202; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'âfâ*, c. 2, s. 506; Zehebî, *Mîzanu'l i'tidâl*, c. 1, s. 583.

⁴⁹⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed, *Kitabu's-Siyer*, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1408, s. 261.

2.3.23. Muzrâ'a Kitabı, On Beşinci Bab: “ Ölü Bir Araziyi Diriltten Kişi...”

بَابُ مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَوَاتًا وَقَالَ عُمَرُ: «مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيِّتَةً فَهِيَ لَهُ» وَيُرْوَى عَنْ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: فِي غَيْرِ حَقِّ مُسْلِمٍ، وَلَيْسَ لِعِرْقٍ ظَالِمٍ فِيهِ حَقٌّ، وَيُرْوَى فِيهِ عَنْ جَابِرٍ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: “Kim ölü (mevaten) bir araziye canlandırırorsa...” Ömer dedi ki: “Kim ölü (meyteten) bir araziye canlandırırorsa, orası onundur.” Amr b. Avf’ tan gelen rivâyette: “Her kim ölü toprağı ihya ederse ona sahip olur” sözünün üzerine “Sahibinin izni olmadan onun toprağını ihya etmek isteyen zalimin, o toprakta hakkı yoktur” sözü ilave edilmiştir. Bu konuda Cabir’in de Resulullah’tan hadis naklettiğı rivâyet edilmiştir

Sahîh’te benzer lafızlarla⁴⁹⁶ yer alan bu rivâyet Ebû Dâvûd, Tirmizî, Dârimî ve Dârekutnî’nin *Sünen*’leri, Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi*, Taberânî’nin *Mu‘cemu’l-evsât ve Mu‘cemu’l-kebîr*’i, Mâlik’in *Muvatta’ı* ve Beyhakî’nin *Sünen-i-kübrâ*’sında yer almaktadır.⁴⁹⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivâyetin altı sahâbî râvisi vardır. Bunlar: Sa’îd b. Zeyd, Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Amr, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbas, Amr b. Avf’tır.

Ebû Dâvûd’un tahtic ettiği Sa’îd b. Zeyd rivâyeti şöyledir: ⁴⁹⁸ Muhammed b. Musennâ (v. 252) - Abdulvahhab es-Sakafî (v. 194) - Eyyûb b Sahtiyân (v. 131) - Hişâm b. Urve (v. 147) - Urve b. Zubeyr (v. 94) - Sa’îd b. Zeyd (v. 51). Senedin bütün râvilerinin Sahîh’te müsned rivâyetleri mevcut olduğu halde Buhârî bu hadisi muallak olarak vermiştir. İbn Hacer rivâyetin bütün tariklerini saydıktan sonra senedin zahiren sahîh olduğuna, ancak Buhârî’nin senedi zahiren sahîh olan birçok rivâyeti gizli bir illetten ötürü sakîm durumana düşürdüğünü ifâde ederek senedde Hişâm b. Urve’ye işaret etmiştir.⁴⁹⁹ Hişâm b. Urve (v. 147) hakkında sika bir râvi olup Irak’a gitmeden önceki rivâyetleri herkesin kabul ettiği, ancak Irak’a gittikten sonra (h. 146) rivâyet konusunda daha mutesahil davrandığı ve babasına ait olmakla beraber ondan bizzat

⁴⁹⁶ Buhârî, Muzrâ’a, 15, (hadis no: 1335).

⁴⁹⁷ Ebû Dâvûd, Harac, 37, (hadis no: 3073-3074); Tirmizî, Ahkâm, 38, (hadis no: 1378-1379); Mâlik, **Muvatta’**, Ekdîye, 24, (hadis no: 596-2750); İbn Hanbel, **Müsned**, c. 22, s. 180, (hadis no: 14271); Dârimî, Buyû 65, (hadis no: 2649); Taberânî, **Mu‘cemu’l-evsât**, c. 1, s. 190; **el-Mu‘cemu’l-kebîr**, c. 11, s. 28; Beyhakî, **Sünen-i kübrâ**, Vakf, 12, (hadis no: 11934); Dârekutnî, **Sünen**, Buyû 13.

⁴⁹⁸ Ebû Dâvûd, Harac, 37, (hadis no: 3073-3074).

⁴⁹⁹ İbn Hacer, **et-Ta’lîk**, c. 3, s. 310.

işitmediği rivayetleri duymuş gibi aktarmaya başladığı ileri sürülmüştür. Rivâyetlerini yazdığı kitaplarını İraka'a götürmediği için bu hatalara meydan verdiği anlaşılan Hişâm'ın Medine'deki talebelerinin rivâyet ettiği hadisler daha makbul sayılmaktadır.⁵⁰⁰

Kanaatimizce İbn Hacer gizli bir illetle Hişâm'ı yan yana zikretmesinden kasıt, Hişâm'ın bu durumudur. Ayrıca Sahîh'te Eyyûb'un Hişâm'dan rivâyetini tespit edemedik. Keza Sahîh'te Hişâm'dan gelen rivâyetler arasında sahâbî râvisi Sa'îd b. Zeyd olan bir tarike rastlamadık.

Câbir b. Abdullah tarikleri: Birinci tarik Darimî tarafından tahrîc edilmiştir.⁵⁰¹ Tarik şöyledir: Abdullah b. Sa'îd (v. 257) - Ebû Usâme (v. 201) - Hişâm b. Urve (v. 146) - Ubeydullah b. Abdurrahman (v. 111) - Câbir b. Abdullah (v. 78). Seneddeki râvilerden Ubeydullah b. Abdurrahman'la ilgili Mizzî (v. 742), rivâyet ettiği üç hadis zikrettikten sonra: "bütün varlığı budur." diyerek râvinin tanınmadığına işaret ederken, İbn Hacer de meçhul olduğunu söylemektedir.⁵⁰² Rivâyetin Sahîh'te yer almama sebebi söz konusu râvi olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci tariki İbn Hanbel tahrîc etmiştir.⁵⁰³ Tarik şöyledir: Yahyâ b. Ebû Bukeyr (v. 280) ve Yûnus (v. 157) - Hammâd b. Seleme (v. 167) - Ebû'z-Zubeyr (v. 128) - Câbir b. Abdullah (v. 78). Râvilerden adı Muhammed b. Muslim b. Tedrus olan Ebû'z-Zubeyr (v. 128), tedlîs ile itham edilmiş ve Câbir'den hadis dinlemediği, bundan dolayı Câbir'den rivâyetlerine güvenilmeyeceği munekkitlerce ifâde edilmiştir.⁵⁰⁴ Sonuç olarak rivâyeti za'f durumuna düşüren Ebû'z-Zubeyr olmalıdır.

Üçüncü tariki İbn Hanbel tahrîc etmiştir.⁵⁰⁵ Tarik şöyledir: Affân b. Muslim (v. 220) - Sa'îd b. Zeyd (v. ?) - Leys (v. 175) - Ebû Bekir b. Muhammed (v. 132) - Câbir b. Abdullah (v. 78). Seneddeki râvilerden Sa'îd b. Zeyd mestûr bir râvi olmanın yanında Ebû Bekir b. Muhammed'in (v. 132) Câbir'den rivâyeti olmadığından sened munkatı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰⁶

Taberanî'nin tahrîc ettiği Abdullah b. Amr tariki şöyledir:⁵⁰⁷ Ahmed b. Ali el-Hazzâz (v. 286) - Muhammed b. Abdulvahhab (v. 229) - Muslim b. Hâlid (v. 180) - Hişâm b. Urve (v. 147) - Urve b. Zubeyr (v. 94) - Abdullah b. Amr (v. 59?). Râvilerden

⁵⁰⁰ Kandemir, "Hişâm b. Urve", *DİA*, c. 18, s. 155, 156.

⁵⁰¹ Dârimî, *Buyû*, 65, (hadis no: 2649).

⁵⁰² Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 19, s. 84; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 7, s. 27-28.

⁵⁰³ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 23, s. 136, (hadis no: 14839).

⁵⁰⁴ Moğultay, *İkmâlî Tehzîbu'l-kemâl*, c. 10, s. 336.

⁵⁰⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 23, s. 183, (hadis no: 14912).

⁵⁰⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 23, s. 183, (1. dipnot).

⁵⁰⁷ Taberanî, *Mu'cemu'l-avsât*, c. 1, s. 190, (hadis no: 601).

Muslim b. Hâlid bizzat Buhârî tarafından munker addedilmiş bir râvidir.⁵⁰⁸ Buhârî'nin munker dediği bir râviden Sahîh'e hadis alması beklenemez.

Taberânî'nin tahrîc ettiği Hz. Âişe tariki şöyledir:⁵⁰⁹ Ali b. Sa'îd (v. 266) - Abdurrahman b. Abdüssamed (v. 264) - Suveyd b. Abdulazîz (v. 194) - Evza'i (v. 157) - Sufyân b. Hüseyin (v. 51?) - Zuhrî (v. 124) - Urve b. Zubeyr (v. 94) - Hz. Âişe (v. 58). Seneddeki râvilerden Sufyân b. Hüseyin'i tevsîk edenler olmakla beraber özellikle Zuhrî'den gelen rivâyetlerinin zayıf olduğunu onu tevsîk edenler dahi dile getirmiştir.⁵¹⁰ Diğer râvi Suveyd b. Abdulazîz ise kaynaklarda *munkeru'l-hadis* olarak addedilmektedir.⁵¹¹ Rivâyetin Sahîh'te yer almaması bu iki râvinin durumu sebeb olduğu anlaşılmaktadır.

Beyhakî'nin tahrîc ettiği Abdullah b. Abbas tariki şöyledir:⁵¹² Mikdam b. Dâvûd (v. 283) - Esed b. Mûsâ (v. 212) - (H) Huseyn b. İshâk et-Tusterî (v. 290) - Ebû'r-Rebî' ez-Zehrânî (v. 234) - Ömer b. Rabâh (v. 190) - İbn Tâvûs (v. 132) - Tâvûs (v. 106) - İbn Abbas (v. 68). Bu senedde yer alan râvilerden Ömer b. Rabâh'ı Buhârî, Deccal olarak nitelendirmiş, kaynaklarda sika râvilerden hadis uydurmakla itham edilmiş bir kişidir.⁵¹³

Taberânî'nin tahrîc ettiği Amr b. Avf rivâyeti:⁵¹⁴ Muhammed b. Osman (v. 297) - Ubeyd b. Ya'îş (v. 229) - Yahyâ b. Âdem (v. 203) - Yezîd b. Abdulazîz (v. 161) - Kesîr b. Abdullah (v. 158) - Abdullah b. Amr (v. ?) - Amr b. Avf (v. 59?). Râvilerden Yezîd b. Abdülazîz'in Sahîh'te bir rivâyeti bulunmakla beraber zaman zaman mugalâta yaptığı yönünde bilgiler bulunmaktadır.⁵¹⁵ Diğer râvi Ubeyd b. Ya'îş ise mugalâta yanında hafızasının zayıflığı sebebi ile terk edilen bir râvidir.⁵¹⁶

Sonuç olarak rivâyetin genel anlamda tariklerinde Buhârî'nin şartlarına hâiz olmayan râviler mevcut olmakla beraber senedin bazı tariklerinin zahiren sahih görüldüğü bir gerçektir. Bu rivâyetlerin Sahîh'te yer almaması gizli bir illetten dolayı olduğu ifâde edilmektedir.⁵¹⁷ Diğer taraftan Buhârî, tercemede mâna olarak verdiği

⁵⁰⁸ Buhârî, *ed-Du'afâ*, s. 125.

⁵⁰⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-avsât*, c. 4, s. 247, (hadis no: 1402).

⁵¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 4, s. 227; İbn Hibbân, *es-Sikat*, c. 4, s. 404; İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ*, c. 4, s. 475-477; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 11, s. 141-142.

⁵¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 4, s. 237-328; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, c. 1, s. 291.

⁵¹² Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Vakf, 12, (hadis no: 11935).

⁵¹³ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ*, c. 6, s. 104-105; Ebû'l-Ferec el-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrukîn*, c. 2, s. 209.

⁵¹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c. 17, s. 14, (hadis no: 5).

⁵¹⁵ Yahya b. Maîn, Ebû Zekeriyâ b. Avn b. Ziyâd b. Besdâm, *Târîhu' İbn Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nur, Dâru'l ihyâi turasi'l-ilm, Mekke, 1399, c. 3, s. 307.

⁵¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikat*, c. 8, s. 431.

⁵¹⁷ İbn Hacer, *et-Ta'lik*, c. 3, s. 310.

rivâyetin bir benzerini başlık altında müsned olarak vermiştir.⁵¹⁸ Ta‘likte ise bu rivâyetin ziyadesine işaret etmiştir.

Rivâyetlerdeki ziyadelere baktığımızda ziyadelerin farklı olduğunu görüyoruz. Sa‘îd b. Zeyd ve Abdullah b. Amr’dan gelen rivâyetlerde ziyade: “*Sahibinin izni olmaksızın toprağını ihya etmek isteyen zâlimin, o toprakta hakkı yoktur*”⁵¹⁹ derken, Câbir’den gelen rivâyetlerde: “*Ondan yiyenlerin sevabının o araziye ihya edenlere ait olduğu*” ifâde edilmektedir.⁵²⁰ Dolayısıyla bu lafız farklılığının rivâyetin ta‘likan verilme sebeplerinden biri olduğu düşünülebilir.

2.3.24. Musâkât Kitabı, Birinci Bab: “Suyun Sadaka Olması...”

بَابُ فِي الشَّرْبِ، وَمَنْ رَأَى صَدَقَةَ الْمَاءِ وَهَبَتْهُ وَوَصِيَّتُهُ جَائِزَةً، مَقْسُومًا كَانَ أَوْ غَيْرَ مَقْسُومٍ
وَقَالَ عُثْمَانُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ يَشْتَرِي بَنَرُ رُومَةَ، فَيَكُونُ دَلُّهُ فِيهَا كَدَلَاءِ
الْمُسْلِمِينَ» فَاشْتَرَاهَا عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: İçmeyi ve taksim edilen ya da edilmeyen, su sadakasını, hibesini ve vasiyet edilmesini câiz gören kimse. Osman b. Affân şöyle dedi: “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Rûme Kuyusunu kim satın alırsa...” Bunun üzerine Osman onu satın almıştır.

Sahîh’te müsned olarak benzer lafızlarla verilen bu ta‘lik,⁵²¹ Tirmizî, Nesâî ve Dârekutnî’nin *Sünen*’leri ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i ve Beyhakî’nin *Sünen-i kübrâ*’sında geçmektedir.⁵²²

Rivâyetten anlaşılan, Hz. Osman’ın Mescitte yaptığı bir konuşmanın bir kısmı aktarılmıştır. İki kanaldan bize ulaşan tarikler şu şekildedir.

Nesâî’nin tahrîc ettiği Ahnâf b. Kays tariki şöyledir:⁵²³ İshâk b. İbrâhîm (v. 238) - Abdullah b. İdris (v. 192) - Husayn b. Abdurrahman (v. 136) - Amr b. Cavân (v. ?) - Ahnâf b. Kays (v. 67) - Hz. Osman (v. 35). Senedin râvilerinden Amr b. Cavân dışında bütün râvilerin *Sahîh*’te mevsul hadisleri vardır. Bu da Amr b. Cavân dışındaki bütün râvilerin Buhârî tarafından ta‘dil edildiği anlamına gelir. Amr b. Cavân, kendinden

⁵¹⁸ Buhârî, Muzarâ‘a, 15, (hadis no: 1335).

⁵¹⁹ Ebû Dâvûd, Harac, 37, (hadis no: 3073-3074); Tirmizî, Ahkâm, 38, (hadis no: 1378-1379); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Vakf, 12; Dârekutnî, Buyû 13.

⁵²⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 22, s. 180, (hadis no: 14271).

⁵²¹ Buhârî, Vasâya, 33, (hadis no: 2778).

⁵²² Tirmizî, Menakıp, 17, (hadis no: 2703); Nesâî, Cihad, 44, Ahbâs, 4, (hads no: 3182, 3607, 3606); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 535; Dârekutnî, Ahbâs, 3, (hads no: 4437-4438; Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Vakıf, 12, (hads no: 11933).

⁵²³ Nesâî, Cihâd, 44, (hads no: 3182).

sadece Husayn b. Abdurrahman'ın rivâyette bulunduğu meçhul bir râvidir.⁵²⁴ Bu rivâyetin Buhârî tarafından tercih edilmemesi, söz konusu râvi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Tirmizî'nin tahrîc ettiği Sumâme b. Hazn tariki şöyledir.⁵²⁵ Abbas b. Muhammed (v. 271) ve Abdullah b. Abdurrahman (v. ?) - Sa'îd b. Amir (v. 280) - Yahyâ b. Ebî'l-Haccâc (v. 205?) - Ebû Mes'ûd el-Cureyrî (v. 144) - Sumâme b. Hazn (v. 101) - Hz. Osman (v. 35). Râvilerden, Ebû Mes'ud el-Cureyrî hayatının sonlarına doğru zihnî bir değişime uğradığı, ancak bu değişimin ne zaman başladığı ile ilgili ihtilâf vardır.⁵²⁶ Senedde diğer bir mecruh râvi Yahyâ b. Ebî'l-Haccâc'dır. Hakkında rivâyetlerine güvenilmeyeceği, zayıf olduğu ve benzer ifâdeler kullanılan râvi için İbn Hibbân *es-Sikat* 'ta zikrettikten sonra: "Çoğu kez hata ederdi." diyerek görüşünü açıklamıştır.⁵²⁷ Nitekim Tirmizî, hadis için hasen tanımlamasında bulunması râvilerin bu durumu ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.⁵²⁸

Sonuç olarak rivâyetin tariklerinde râvilere yönelik kusurların mevcudiyeti, rivâyetin muallak olarak verilme sebebi olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.25. İstikrâz Kitabı, On Üçüncü Bab: "Hak Sahibinin Söz Hakkı Vardır..."

باب: لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالٌ وَيُذَكَّرُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لِي الْوَاجِدِ يُجِلُّ عُقُوبَتُهُ
وَعِرْضَتُهُ» قَالَ سُفْيَانُ: " عِرْضُهُ يَقُولُ: مَطْلَتْنِي وَعُقُوبَتُهُ الْحَبْسُ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Hak sahibinin, (bu hakkı konusunda), söz söyleme hakkının vardır. Hz Peygamber'den şöyle buyurmuştur: "Ödeyecek gücü bulan kişinin borcunu ödemeyi geciktirmesi, onun cezalandırılmasını ve ırzını helâl kılar" Sufyân es-Sevrî, *Irz* kelimesi için şöyle demiştir: "bana olan borcunu ödemeyi uzattın, der ve böylesi kişinin cezası hapsedilmektir."

Sahîh'te mevsul olarak yer almayan bu ta'lik, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen* 'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* 'i, Taberânî'nin *Mu'cemu'l-avsât*

⁵²⁴ Şuayb Arnavut-Beşşar Avvad, *et-Tahrîr'u Takrîbu't-Tehzîb*, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1417, c. 3, s. 88.

⁵²⁵ Tirmizî, *Menâkıb*, 17, (hadis no: 2703).

⁵²⁶ Buhârî, *Târîhu'l kebîr*, c. 3, s. 456; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ*, c. 4, s. 444-446.

⁵²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 9, s. 139; İbn Hibbân, *es-Sikat*, c. 9, s. 255; Zehebî, *Mîzânul i'tidâl*, c. 4, s. 368; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 11, s. 196.

⁵²⁸ Tirmizî, *Menâkıb*, 17, (hadis no: 2703).

ve *Mu'cemu'l-kebir*'i, Hâkim'in *Müstedrek*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sında yer almaktadır.⁵²⁹

Rivâyetin tek sahâbî râvisi Şerîd b. Süveyd'dir. ve bütün tarikler Şerîd - Amr b. Şerîd - Muhammed b. Meymun - Vebr b. Ebî Duleyle şeklindedir.

Ebû Dâvûd'un tahrîc ettiği rivâyetin senedi şöyledir.⁵³⁰ Abdullah b. Muhammed en-Nufeyl (v. 234) - Amr b. Şerîd (v. 181) - Vebr b. Ebî Duleyle (v. 157) - Muhammed b. Meymun b. Museyke (v. ?) - Amr b. Şerîd (v. 91?) - Şerîd b. Süveyd (v. 60-64). Râvilerden Amr b. Şerîd ve Abdullah b. Muhammed en-Nufeyl'in Sahîh'te rivâyetleri mevcuttur. Sahâbî râvi ise Sahîh'te rivâyeti olmamakla birlikte Buhârî'nin diğer eserlerinde rivâyeti vardır. Senedde zayıf râvi olarak Muhammed b. Meymun b. Museyke gözükmektedir. Mizzî, söz konusu râvi ile ilgili, üç hadis verdikten sonra *bütün mal varlığı budur*,⁵³¹ diyerek rivâyetlerinin azlığına işaret etmiştir. Ali b. Medîni râviden sadece Vebr b. Ebî Duleyle rivâyette bulunduğunu ve meçhul olduğunu söylemektedir.⁵³² Seneddeki râvinin bu durumunu göz önünde bulunduran muâsır muhakkikler de hadisin *hasen* olduğuna,⁵³³ muhtemelen *hasen* olduğuna⁵³⁴ ve zayıf olduğuna⁵³⁵ hükmederken hep bu râvinin durumunu gerekçe göstermişlerdir. Diğer taraftan rivâyetin ihtiva ettiği hüküm bakımında ele alacak olursak, her şeyden önce rivâyette geçen (يُجْلُ عِزَّهُ) ifâdesi âlimlerce, *Dili ile eziyet etme, şikâyet etme* gibi farklı mânalar yüklenirken (وَعُقُوبَتُهُ) cezalandırma ifâdesi, hapis yatma olarak anlaşılmıştır. Hâlbuki hapisle cezalandırma konusunda da mezhepler arası farklılıklar söz konusudur.⁵³⁶

Sonuç itibari ile hem senedde meçhul bir râvinin olması hem de rivâyetten anlaşılan ve çıkarılacak hüküm konusunda ihtilâfa işaret olması, rivâyetin muallak ve temrîz siğası ile verilmesine sebep olduğu düşünülmektedir.

⁵²⁹ Ebû Dâvûd, Ekdiye, 29, (hadis no: 3628); Nesâî, Buyû, 100, (hadis no: 4689-4690); İbn Mâce, Sadakât, 58, (hadis no: 2427); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 19, s. 465, c. 32, s. 206-215, (hadis no: 17945, 19456, 19463); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-efsâs*, c. 3, s. 46, (hadis no: 2428), *el-Mu'cemu'l-kebir*, c. 7, s. 380, (hadis no: 7250); Hâkim, *Mustedrek*, Ahkâm, 63, (hadis no: 7065); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Teflis, 8, (hadis no: 11280).

⁵³⁰ Ebû Dâvûd, Ekdiye, 29, (hadis no: 3628).

⁵³¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 25, s. 563-564.

⁵³² Zehebî, *Kâşif*, c. 2, s. 190; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 7, s. 370.

⁵³³ Ebû Dâvûd, Ekdiye, 29, (hadis no: 3628), 1. Dipnot.

⁵³⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 29, s. 465, (hadis no: 17946) 3. Dipnot.

⁵³⁵ İbn Mâce, Sadakat, 58, (hadis no: 2427). 2427. Dipnot.

⁵³⁶ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 12, s. 331.

2.3.26. İtk Kitabı, On Beşinci Bab: “ Köleler Kardeşinizdir...”

بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْعَبِيدُ إِخْوَانُكُمْ فَأَطْعِمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Hz Peygamberin şöyle buyurmuştur: “Köleler kardeşlerinizdir. Bu sebeple onlara yediğiniz şeylerden yedinir.”

Farklı lafızlarla Sahîh'te geçen⁵³⁷ bu rivâyet, Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfredi*, Muslim'in *Sahîhi*, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünenleri* ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*, Taberânî'nin *Mu'cemu'l-kebîr'i* ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sında, beş ayrı sahâbîden rivâyet edilmektedir.⁵³⁸

Buhârî'nin söz konusu rivâyeti neden muallak olarak verdiğini anlamak için rivâyetleri teker teker incelemek gerekir.

Muslim'in tahrîc ettiği Ebû Zer rivâyeti şöyledir:⁵³⁹ İbn Ebî Şeybe (v. 235) – Veki' (v. 147)– Ma'rur b. Suveyd (v. 120)- Ebû Zer (v. 32). Bu rivâyetin senedindeki râvilerin tamamı sika râvilerden oluşmuştur. ve Sahîh'te müsned olarak rivâyetleri mevcuttur. Ebû Zer rivâyetinin diğer bir tarikinde rivâyet, Muverrek el-İclî (v. 105) – Mucâhid (v. 103) tariki ile gelmektedir. Ancak kaynaklarda Muverrek'in Ebû Zer'den semai olmadığından bu rivâyet munkatı olarak kabul edilmiştir.⁵⁴⁰

İbn Hanbel'in tahrîc ettiği Hz. Ebû Bekir tariki:⁵⁴¹ İshâk b. Süleyman (v. 199) - Muğîre b. Muslim (v. 160) - Farked es-Sabahî (v. 131) - Mürre et-Tayyib (v. 76) - Hz. Ebû Bekir (v. 13). Râvilerden Farkad es-Sabahî münker hadis rivâyet eden zayıf bir râvi olduğu Buhârî tarafından dile getirilmiştir. Diğer münekkitlerde söz konusu râvi hakkında olumsuz görüş beyan etmişlerdir.⁵⁴² Kanaatimizce bu tarikin Sahîh'te yer almama sebebi râvinin bu durumu etkili olmuştur.

Buhârî'nin Edebu'l müfred'de tahrîc ettiği Ebû'l-Yusr tariki şöyledir:⁵⁴³ Muhammed b. Abbâd (v. 235) - Hâtim b. İsmâîl (v. 186) - Yakûb b. Mucâhid (v. 150) - Ubâde b. Velîd (v. 82) - Ebû'l-Yusr Ka'b b. Amr (v. 55).

⁵³⁷ Buhârî, İman, 22, (hadis no: 30).

⁵³⁸ Buhârî, *el-Edebü'l müfred*, s. 73, (hadis no: 187); Muslim, Eyman, 40, (hadis no: 1661); Ebû Dâvûd, Edeb, 132, (hadis no: 5161); Tirmizî, Birr, 29, (hadis no: 1945); İbn Mâce, Edeb, 10, (hadis no: 3690); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 273, c. 35, s. 328-404, (hadis no: 75, 21483, 21515); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c. 8, s. 278; Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Cerâh, 11, (hadis no: 15950).

⁵³⁹ Muslim, Eyman, 40, (hadis no: 1661).

⁵⁴⁰ Ebû Davud, Edep, 132, (hadis no: 5161) 3. Dipnot; İbn Hanbel, *Müsned*, c. 35, s. 382, (hadis no: 21483) 2. Dipnot.

⁵⁴¹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 237, (hadis no: 75).

⁵⁴² Buhârî, *et-Târihu'l kebîr*, c. 7, s. 131.

⁵⁴³ Buhârî, *Edebü'l müfred*, s. 73, (hadis no: 187).

Buhârî'nin bu hadisi Sahih'inde vermemesinin sebebi muhtemelen Yakup b. Mücahid'dir. Zira senedde, Sahih'te kendisinden rivâyette bulunulmayan tek râvi olduğu gibi kaynaklarda *kussas ve zayıf* olarak nitelendirilmektedir.⁵⁴⁴

Taberânî'nin tahrîc ettiği Ebû Umâme rivâyeti şöyledir:⁵⁴⁵ Muhammed b. Abdullah el-Hadremî (v. 240) - Leys b. Hârûn (v. 228) (H) Muhammed b. Sâlih (v. 168) - Ebû Muhammed 'Abde (v. 188) - Huseyn b. Vakî (v. 157) - Ebû Ğalib el-Bâhîlî (v. ?) - Ebû Umâme (v. 68). Seneddeki râvilerden Ebû Ğalib el-Bâhîlî, meçhul bir râvidir.⁵⁴⁶ Dolayısıyla bu rivâyetin Sahih'te olmama sebebi söz konusu râvi olduğu anlaşılmaktadır.

Beyhakî'nin tahrîc ettiği Abdullah b. Amr b. Âs rivâyeti şöyledir:⁵⁴⁷ Ebû Zekerîya b. Ebî İshâk (v. 474) ve Ebû Bekir Ahmed b. Hasan (v. 421) - Ebû Abbas Muhammed b. Yakûb (v. 346) - Abdullah b. Abdulhekîm (v. 228?) - İbn Vehb (v. 197) - Yahyâ b. Eyyûb (v. 168) - el-Musennâ b. es-Sabbâh (v. 149) - Amr b. Şuayb (v. 118) - Şuayb b. Muhammed (v. 81) - Abdullah b. Amr b. Âs (v. 65). Râvilerden Amr b. Şuayb, dedesi olan Abdullah b. Amr'dan rivâyetinin olup olmadığı tartışılırken İbn Hacer dedesinden rivâyeti olduğu, ancak babası Muhammed b. Şuayb'dan rivâyetinin hiç kimse tarafından dile getirilmediğine işaret etmiştir.⁵⁴⁸ Bir diğer râvi el-Musennâ b. es-Sabbâh ise munekkitlerce hadisinin alınmayacağı, ifâde dilmiş zayıf bir râvidir.⁵⁴⁹ Bu tarihin tercih edilmeme sebebi her iki râvinin (Amr b. Şuayb ve el-Musennâ b. es-Sabbâh) olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Sahih'te yer verilmeyen bu rivâyetin sened açısından sahih olan tariklerinin var olduğunu görmekteyiz. Bununla beraber Buhârî'nin rivâyeti muallak olarak vermesine sebep olan âmil, rivâyeti ihtisar etmiş olmasına yorumlamanın isabetli olacağı düşünülmektedir.⁵⁵⁰

2.3.27. Vasâyâ Kitabı, Dokuzuncu Bab: “Önce Borcun Ödenmesi...”

وَيُذَكِّرُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَىٰ بِالذَّيْنِ قَبْلَ الْوَصِيَّةِ

⁵⁴⁴ Ebû Hayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Ebi Hayseme, *Târîhu'l kebîr*, thk. Salâh b. Fethî, Fârûku'l-hadise, Kahire, 1427, c. 2, s. 333.

⁵⁴⁵ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, c. 8, s. 278, (hadis no: 8104).

⁵⁴⁶ İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer, *el-İkmâl fi ref'il irtiyâp*, Dâru'l-kütübü'l-ilmiye, Beyrut, 1411, c. 2, s. 463.

⁵⁴⁷ Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Cerâh, 11, (hadis no: 15950).

⁵⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 4, s. 365.

⁵⁴⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, c. 8, s. 171-172.

⁵⁵⁰ Aydın, *a.g.e.* s. 111.

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Hz. Peygamber'den rivâyet olunur: “O vasiyyetten önce borcun ödenmesine hükmetti.”

Bu hadis Hz. Ali'ye varan tek tarikile rivâyet edilmiştir. Rivâyet, Tirmizî'nin *Sünen*'i, İbn Hanbel'in *Müsned*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sında yer almaktadır.⁵⁵¹ Rivâyetin bütün tariklerinde hadis Hz. Ali'den alan râvi Hâris el-A'ver'dir.

Tirmizî'nin taric ettiği rivâyet şu şekildedir:⁵⁵² İbn Ebî Ömer (v. 243) - Sufyân b. Uyeyne (v. 198) - Ebû İshâk el-Hemedânî (v. 129) - Haris el-A'ver (v. 65) - Hz. Ali (v. 40). Senedde dikkat çeken râvi Haris el-A'ver'dir (v. 65). Zira münekkitler onun hakkında *kezzab*, *hadisi makbuldeğildir* vb. cerh ifâdeler kullanmıştır.⁵⁵³ Buhârî'nin de bu cerh ifâdelerine katıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁵⁴

Sonuç olarak hadisin senedinde zayıf râviler olduğu açıktır. Bununla beraber Buhârî bu zayıf rivâyeti muallakta olsa Sahîh'e almasının nedeni, ilim ehlinin bu hadisle amel ettiği ve umumi uygulamanın da bu istikamette olduğu gerçeğidir.⁵⁵⁵

Âyette vasiyyet borçtan önce zikredilmektedir. Söz konusu rivâyetle ise, açık bir şekilde borcun vasiyyetten önce ödenmesi gereğine işaret edilmektedir. Âyet ile hadis birbiriyle çelişiyor gibi gözükse de kaynaklarda bu durumun izâhı genel olarak şu şekilde yapılmıştır: Âyette bir öncelik sıralaması yapılmamıştır. Vasiyyet borçtan daha az bağlayıcı olduğu için insanları bu konuda teşvik etme adına vasiyyet önce zikredilmiştir. Ayrıca vasiyyetin zayıf ve yoksulların nasibi olmasına mukabil borcun mahkeme yoluyla dahi alınma imkânının bulunması sebebiyle âyette önce vasiyyete yer verilmiştir. Borcu ödemek borçlu üzerine farz iken, vasiyyetin nafîle olması sebebiyle nafîle teşvik edilmiştir.⁵⁵⁶

2.3.28. Vasâyâ Kitabı, Onuncu Bab: “Akrobaya Vasiyyet...”

بَابُ إِذَا وَقَفَ أَوْ أَوْصَى لِأَقْرَبِهِ وَمَنِ الْأَقْرَبُ وَقَالَ ثَابِتٌ: عَنْ أَنَسٍ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَبِي طَلْحَةَ: «اجْعَلْهَا لِفُقَرَاءِ أَقَارِبِكَ» فَجَعَلَهَا لِحَسَنَ، وَأَبِي بَنٍ كَعْبٍ

⁵⁵¹ Tirmizî, *Vasâyâ*, 6, (hads no: 2122); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 392, (hads no: 1222); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, *Vasâyâ*, 4, (hads no: 12562).

⁵⁵² Tirmizî, *Vasâyâ*, 6, (hads no: 2122).

⁵⁵³ İbn Adî, *el-Kâmi*, c. 2, s. 450; İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman, *et-Târihu*, *thk.* Ahmed el-Kaşkârî, Mektebe Edvâi's-selef, Riyâd, 1409, s. 69; Mizzî, *el-Kâmil fi du'afâ*, c. 5, s. 248; Zehebî, *Siyyer*, c. 5, s. 82, *Mizan*, c. 1, s. 435; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 2, s. 147.

⁵⁵⁴ Buhârî, *Târihu'l-kebir*, c. 2, s. 273.

⁵⁵⁵ Tirmizî, *Vasâyâ*, 6, (hads no: 2122); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 5, s. 444; Aynî, *Umdetu'l-karî*, c. 14, s. 60.

⁵⁵⁶ Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, Risâle Yayınları, İstanbul, 1994, c. 10, s. 341.

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Akrabaya vasiyyet ve vakfetme. Sabit, Enes'ten naklettiğine göre, Hz. Peygamber Ebû Talha'ya hitaben: "Beyruha bostanını kendi akrabalarının fakir olanlarına hibe et." buyurdu. Ebû Talha da o bostanını Hasan b. Sâbit'e ve Ubey b. Ka'b'a hibe etti.

Sahîh'te benzer lafızlarla⁵⁵⁷ verilen bu rivâyet, Muslim'in *Sahîh*'i, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Dârekutnî'nin *Sünen*'leri ile Ahmet b. Hanbel'in *Müsned*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sında yer almaktadır.⁵⁵⁸ Rivâyetin sahâbî râvisi Enes b. Mâlik'tir.

Muslim'in tahrîc ettiği rivâyetin senedi şöyledir: ⁵⁵⁹Muhammed b. Hâtim (v. 249) - Behz b. Esed (v. 179) - Hammâd b. Seleme (v. 167) - Sâbit b. Eslem (v. 127) - Enes b. Mâlik (v. 93). Seneddeki râvilerin tamamının Sahîh'te müsned rivâyetleri vardır. Bu da bize bu senedin Buhârî'nin şartlarına hâiz olduğunu gösterir. Öte taraftan rivâyetin diğer bir senedi Yahyâ b. Sa'îd (v. 198) - Humeydi (v. 142) - Enes b. Mâlik yoluyla gelmektedir ki muâsır muhakkik Şuayb Arnavut, söz konusu bu tarik için Buhârî ve Muslim'in şartlarına hâiz olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁰

Muallak olan verilen bu rivayet Sahîh görülmesine rağmen Buhârî'de müsned olarak yer almamasının nedeni hakkında şerhlerde bir açıklamaya rastlanmamıştır. Bunun nedenini belki de tarikler arasındaki lafız farklılığında aramak gerekir. Öyle ki bütün rivâyetlerde Ebû Talha'nın bahçeyi Hasan b. Sâbit'e ve Ubey b. Ka'b'a tahsis etmesi, Enes b. Mâlik'in sözü olmasına karşın rivâyetin Nesâî tarikinde bu sözü direk Hz. Peygamber söylemiştir.⁵⁶¹

Diğer taraftan Buhârî ta'likte (لُقْرَاءِ أَقَارِبِكَ) derken bazı rivâyetlerde (اجْعَلْهَا فِي) şeklinde yani (لُقْرَاءِ) sözü olmadan söylenmiştir.⁵⁶² Bir diğer farkta (اجْعَلْهَا فِي) yerine (اجْعَلْهُ فِي فُقْرَاءِ أَهْلِكَ) şeklindeki lafız farklılığıdır.⁵⁶³

Sonuç olarak rivâyetin sened bakımından sahîh olduğu açıktır. Rivâyetin ta'likan verilme sebebi olarak rivâyetler arasındaki lafız farklılığı olduğu kuvvetle muhtemeldir.

⁵⁵⁷ Buhârî, Zekât, 44, (hadis no: 1461).

⁵⁵⁸ Muslim, zekât, 43; Ebû Dâvûd, Zekât, 45, (hadis no: 1689); Nesâî, Ahbâs, 2, (hadis no: 3602); Dârekutnî, Ahbâs, 1, (hadis no: 4424); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 21, s. 431, c. 19, s. 191, (hadis no: 12144-14036); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Vakf, 7, (hadis no: 11922).

⁵⁵⁹ Muslim, Zekât, 43.

⁵⁶⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 19, s. 191, (hadis no: 12144).

⁵⁶¹ Nesâî, Ahbâs, 2, (hadis no: 3602).

⁵⁶² A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 21, s. 431, (hads no: 14036).

⁵⁶³ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 19, s. 191, (hads no: 12144).

2.3.29. Cihad Kitabı, Seksen Sekizinci Bab: “ Rızık Mızrağın Gölgesinde...”

وَيَذْكُرُ عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «جُعِلَ رِزْقِي تَحْتَ ظِلِّ رُمَحِي، بَابُ مَا قِيلَ فِي الرِّمَاحِ وَجُعِلَ الذِّلَّةُ وَالصَّغَارُ عَلَى مَنْ خَالَفَ أَمْرِي»

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: İbn Ömer'den rivâyet olunmuşturki Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “benim rızıkım mızrağımın gölgesi altındadır. Zillt ve küçüklük emrime karşı gelenler üzerinedir.”

Bu rivâyet, Ahmet b. Hanbel'in *Müsned*'i ve Taberânî'nin *Mu'cemu'l-kebîr*'inde geçmektedir.⁵⁶⁴ Ayrıca hadisin son kısmı ihtisar edilerek Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde rivâyet edilmiştir.⁵⁶⁵

Rivâyetin tek sahâbî râvisi Abdullah b. Ömer'dir. Sahâbî râviden sonraki üç râvinin bütün senedlerde değişmediği görülmektedir.

Ahmed b. Hanbel'in tahrîc ettiği rivâyetin senedi şöyledir:⁵⁶⁶ Muhammed b. Yezîd el-Vâsîfî (v. 188) - Abdurrahman b. Sevbân (v. 165) - Hasan b. Âtıyye (v. 120) - Ebû Munîb el-Cureşî (v. ?) - Abdullah b. Ömer (v. 74). Seneddeki râvilerden Ebû Munîb el-Cureşî meçhul bir râvidir. Ayrıca Abdurrahman b. Sevbân da ta'dili konusunda ihtilâf edilen bir râvidir. Nitekim Buhârî, söz konusu râvilerden Sahîh'e ne müsned nede muallak rivâyet almamıştır. Kaynaklarda rivâyetin muallak verilme sebebi olarak bu iki râviye işaret etmişlerdir.⁵⁶⁷

Bunun yanında rivâyetler arasında eksik-ziyadeler ve kelime farklılıkları da dikkat çekmektedir. Söz konusu rivâyetin bir tarikinde Hz. Peygamber söze:⁵⁶⁸ (بُعِثْتُ بُعِثْتُ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ بِالسَّيْفِ حَتَّى يُعْبَدَ) diye başlarken diğer rivâyette, (بُعِثْتُ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ بِالسَّيْفِ حَتَّى يُعْبَدَ) ziyadesi ile verilmektedir.⁵⁶⁹ Keza Ahmed b. Hanbel'in verdiği rivâyetlerde, (وَجُعِلَ الذِّلَّةُ وَالصَّغَارُ عَلَى مَنْ خَالَفَ أَمْرِي) şeklinde olurken, Taberânî'nin rivâyeti, (وَجُعِلَتِ الذِّلَّةُ وَالصَّغَارُ عَلَى مَنْ خَالَفَنِي) şeklindedir.⁵⁷⁰

Sonuç olarak senedde bazı râvilerin zayıf olmaları dışında rivâyetteki lafız farklılığı da göz önüne bulundurulduğunda rivâyetin muallak ve temrîz sığası ile

⁵⁶⁴ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 9, s. 123, 126, 478, (hads no: 5114, 5115, 5667); Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, c. 8, s. 317, (hadis no: 14109).

⁵⁶⁵ Ebû Davud, *Libas*, 5, (hads no: 4031).

⁵⁶⁶ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 9, s. 123.

⁵⁶⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, c. 9, s. 171; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* c. 6, s. 116; *et-Ta'lik*, c. 3, s. 446; Aynî, *Umdetu'l-karî*, c. 14, s. 268.

⁵⁶⁸ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 9, s. 123, (hads no: 5114).

⁵⁶⁹ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 9, s. 123, (hads no: 5115).

⁵⁷⁰ Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, c. 8, s. 317, (hads no: 14109).

verilme nedeni hem senedin za‘fiyeti hem de lafız farlılığı olduğunu söylemek mümkündür.

2.3.30. Meğâzi Kitabı, Yirmi İkinci Bab: Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Âyeti.

بَابُ {لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ} قَالَ حُمَيْدٌ وَثَابِتٌ، عَنْ أَنَسٍ شُجَّ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ: «كَيفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ شَجُّوا نَبِيَّهُمْ» فَتَرَلْتُ: {لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ}

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Allah’u Tealanın: *Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah Tevbelerini kabul etsin, Yâda azap etsin diye (Bedir’de sizelere yardım etti). Çünkü onlar zâlimdirler.*⁵⁷¹ Humeyd ve Sâbit, Enes’ten rivâyet etti ki o şöyle dedi. Uhud’da Hz. Peygamberin başı yarıldı O şöyle buyurdu: “Peygamberini yaralayan bir kavim nasıl kurtuluşa erer.”

Uhud savaşında Hz. Peygamber’in şakağının yaralanması ve dişinin kırılmasıyla ilgi olan bu rivâyet, Muslim’in *Sahîh*’i, Tirmizî ve İbn Mâce’nin *Sünen*’leri ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i ve İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde yer almaktadır.⁵⁷² Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivâyetin tek sahâbî râvisi Enes b. Mâlik’tir.

Muslim’in tahrîc ettiği rivâyetin senedi şöyledir:⁵⁷³ Abdullah b. Mesleme (v. 221) - Hammâd b. Seleme (v. 167) - Sâbit b. Eslem (v. 127) - Enes b. Mâlik (v. 93). Seneddeki râvilerin tamamının Sahîh’te müsned rivâyetleri mevcuttur. Dolayısıyla senedde râvilerden kaynaklanan bir problem yoktur.

İbn Hanbel’in tahrîc ettiği diğer rivâyet şöyledir:⁵⁷⁴ İbn Ebî Adî (v. 194) - Humeyd et-Tavîl (v. 143) - Enes b. Mâlik (v. 93). Diğer rivâyetlerde hadisi Humeyd’den alan râviler Huşeym (v. 183) - Yezîd b. Hârûn (v. 206) ve Abdulvahhâb (v. 194)’dır. Senedde yer alan üç ravinin de Sahîh’te mevsul rivâyetleri bulunmaktadır. Ayrıca Ahmed b. Hanbel’in tahrîc ettiği iki rivâyetin her ikisi de Buhârî’nin şartlarına hâiz olduğu munekkitlerce ifâde edilmiştir.⁵⁷⁵

Şerhleri tarayabildiğimiz kadarıyla rivâyeti neden muallak verildiğine dair bir bilgiye rastlamadık. Ancak rivâyetler dikkatlice incelendiğinde onlar arasında ciddi lafız

⁵⁷¹ Al-i İmrân, 3/128.

⁵⁷² Muslim, Cihad, 104, (hadis no: 1791); Tirmizî, Tefsîr, 4, (hadis no: 3002); İbn Mâce, Ta’bir, 22, (hadis no: 4045); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 19, s. 20, c. 20, s. 213-390, c. 21, s. 241- 457, (hadis no: 11956, 12381, 13138, 13567, 14070); İbn Hibbân, Târih, 7, (hadis no: 6574).

⁵⁷³ Muslim, Cihad, 104, (hadis no: 1791).

⁵⁷⁴ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 20, s. 390, (hads no: 13138).

⁵⁷⁵ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 19, s. 20, (hads no: 11956) 3. Dipnot.

farklılığı olduğu açıktır. Mesela Müslim'deki rivâyette, Hz. Peygamber, (كَيْفَ يُفْلِحُ نَبِيَّهُمْ) derken, Tirmizî'de rivâyetin bu bölümü, (كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ فَعَلُوا هَذَا بِنَبِيِّهِمْ) şeklindedir. Rivâyet, İbn Mâce'de ise (كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ خَضَبُوا وَجْهَ نَبِيِّهِمْ بِالْدَّمَ) şeklindedir.

Diğer bir lafız farklılığı da yine Müslim'de geçen ve Hz. Peygamberin kendisinin söylediği, (وَكَسَرُوا رَبَاعِيَّتَهُ) ifâdesi Müslim'le Beraber Ahmet b. Hanbel'in verdiği iki rivâyette geçmektedir. Sâir rivâyetler söz konusu hadisin bu bölümünü Enes b. Mâlik'in sözü olarak vermektedir.

Rivâyette lafız farklılığı bunlardan ibaret değildir. Müslim'de yaralanma işi anlatılırken (وَشَجَّ فِي رَأْسِهِ، فَجَعَلَ يَسْتَلْتُ الدَّمَ عَنْهُ) denilmekte iken, bu ifâde Tirmizî'de (وَشَجَّ) şeklinde geçmektedir. Diğer rivâyetlerde: “Yaralandı, anlından yaralandı, yüzünden yaralandı” şeklinde verilmektedir.

Sonuç olarak rivâyetin bir tariki ötekini tutmamaktadır. Senedinde problem olmayan bu rivâyetin muallak olarak verilme sebebi kanaatimizce rivâyetler arasındaki bu bariz lafız farklılığından kaynaklanmaktadır.

2.3.31. Nikâh Kitabı, Yirmi Altıncı Bab: “Evinizdeki Üvey Kızınız...”

بَابُ وَرَبَائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مَنْ نَسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ وَدَفَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَبِيبَةً لَهُ إِلَى مَنْ يَكْفُلُهَا

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: (Allahu Teâla'nın şu sözü:) “Kendileriyle zifâfa girdiğiniz zevcelerinizden doğan ve evinizde bulunan üvey kızlarınızda size haram kılındı.”⁵⁷⁶ Hz Peygamber üvey kızını kendisiyle ilgilenecek bir bakıcıya vermiştir.

H. Peygamber'in övey kızını bakıcı anneye verdiğini anlatan bu rivâyet, Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*, İbn Hibbân'ın *Sahîh'i* ve Hâkim'in *Mustedrek*'inde geçmektedir.⁵⁷⁷

İbn Hanbel'in tahrîc ettiği rivâyetin tariki şöyledir:⁵⁷⁸ Yahyâ b. Âdem (v. 203) - İsrâil b. Yûnus (v. 160) - Ebû İshâk (v. 127) - Ferve b. Nevfel (v. 80?) - Nevfel b. Ferve (v. 45). Senedin râvilerinden (sahâbî ve tabîî râvi hariç) tamamının Sahîh'te rivâyetleri mevcuttur. Sahâbî râvi, Nevfel b. Ferve'nin Hâricî olduğu ve bu rivâyetin sened açısından muzdarib olduğu kaynaklarda ifâde edilmiştir.⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ Nisa, 4/23).

⁵⁷⁷ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 39, s. 224, 488, (hads no: 23807- 24009); İbn Hibbân, *Kiraâtu'l-Kur'ân*, 22, (hads no: 790); Hâkim, *Mustedrek*, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 58, (hads no: 2077).

⁵⁷⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 39, s. 224- 488, (hadis no: 23807).

⁵⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-ğabe*, c. 5, s. 594; Aynî, *Umdetu'l-karî*, c. 20, s. 148.

Buhârî'nin bu rivâyeti ta'likan verme sebebi seneddeki bu problemin dışında tercemede ifâde edilen hususun ihtilâflı bir mesele olduğuna işaret etme amacı güttüğü de bir gerçektir. Zira ayette geçen (فِي حُجْرَتِكَ) kelimesini zâhir ehli, kayd'i-ihtirazi⁵⁸⁰ olarak anlayıp bundan kişinin evinde olmayan üvey kızı ile evlenebileceği sonucunu çıkarmıştır. Cumhur uleması ise söz konusu ifâdeyi, kaydı ittifakı (vâkıanın açıklanması) olarak yorumlamış ve her hâlükârda kişinin üvey kızıyla evlenemeyeceğine hükmetmiştir.⁵⁸¹

Buhârî bu noktada önce tercemede evin dışında olan üvey kızın, ayette bahsedilen *Rebîbe* olup olmadığını sorarak, bu ihtilâfa işaret ettikten sonra, belirlediği sıhhat şartlarını tutmayan zayıf bir rivâyetle, Hz. Peygamber'in sütannenin evinde olan üvey kızı için *Rebîbe* dediğini, dolayısıyla kişinin ister evinde ister başka bir evde olsun üvey kızı ile evlenemeyeceği görüşünü, ustalıkla belirtmiştir.

2.3.32. Et'ime Kitabı, Doksan Üçüncü Bab: “Şükrederek Yiyen Kimse...”

بَابُ: الطَّاعِمُ الشَّاكِرُ مِثْلُ الصَّائِمِ الصَّابِرِ فِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Babın tam tercümesi şöyledir: Bab: “Şükrederek yiyen, sabreden oruç tutan gibidir.” Bu konuda Ebû Hüreyre'nin Hz Peygamber'den rivâyet ettiği bir hadis vardır.

Allah'ın verdiği nimetlere şükredenin, oruç tutan kadar sevap alacağını anlatan bu rivâyet, Sahîh'te mevsul olarak geçmemektedir. Rivâyet, Tirmizî, İbn Mâce ve Dârimî'nin *Sünenleri*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*, İbn Hibbân'ın *Sahîh'i*, Taberânî'nin *Mu'cemu'l-evsât*'ı ve *Mu'cemu'l-kebîri* ile Hâkim'in *Müstedrek*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ* 'sında geçmektedir.⁵⁸²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivâyetin iki sahâbî râvisi vardır. Bunlar Ebû Hüreyre ve Sinân b. Senne'dir.

Tirmizî'nin tahrîc ettiği Ebû Hüreyre rivâyeti şöyledir:⁵⁸³ İshâk b. Mûsâ (v. 244) - Muhammed b. Ma'n (v. 198) – Ma'n b. Muhammed (v. 248) - Sa'îd el-Makburî (v. 125) - Ebû Hüreyre (v. 58). Bu seneddeki râvilerden İshâk b. Mûsâ dışındakilerin tamamının Sahîh'te müsned rivâyetleri vardır. İshâk b. Mûsâ ile ilgili genel kanaat sika bir râvi olmasına rağmen Buhârî bu râviden Sahîh'e ne müsned nede muallak hadis

⁵⁸⁰ Kaydı İhtirazi: Bazı hakları kullanma şartı. (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 279).

⁵⁸¹ Aynî, *Umdetu'l-karî*, c. 20, s. 148; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* c. 9, s. 63.

⁵⁸² Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 43, (hads no: 2486); İbn Mâce, Savm, 55, (hads no: 1764-1765); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 13, s. 213, (hads no: 7806); Dârimî, Et'ime, 4, (hads no: 2067); İbn Hibbân, İman, 73, (hads no: 345); Taberânî, *Mu'cemu'l-evsât*, c. 8, s. 283, (hads no: 7281), *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c. 7, s. 177, (hads no: 6492); Hâkim, *Müstedrek*, Savm, 6, (hadis no: 1537); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Sıyam, 126, (hads no: 8518).

⁵⁸³ Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 43, (hadis no: 2486).

almamış, Tirmizî ise söz konusu rivâyet için *hasenun ġaribun* (hadis ne sahîh nede zayıf tır)⁵⁸⁴ şeklinde nitelendirmiştir.

Rivâyetin İbn Mâce'deki tariki şöyledir: Yakûb b. Humeyd (v.241) - Muhammed b. Ma'n, Ma'n b. Muhammed- Hanzala b. Ali (v. 91?) - Ebû Hüreyre(v. 58). Seneddeki râvilerden Yakûb b. Humeyd hakkında genel kanaat zayıf bir râvi olduğu ve hadisiyle ihticâc olunmayacağı yönündedir.⁵⁸⁵

İbn Hanebel'in tahrîc ettiği diğerk bir tarik ise şöyledir:⁵⁸⁶ Abdürrezzâk (v. 211) – Ma'mer (v. 152) - Benî Gifâr'dan bir adam, Sa'îd el-Makbûrî (v. 125) - Ebû Hüreyre (v. 58) Bu seneddeki râvilerden Benî Gifâr'dan olan adamın kim olduğu bilinmediğı için sıhhat değeri olmayan bir rivâyet olarak görölmüştür.

İbn Mâce'nin tahrîc ettiği Sinân b. Senne el-Eslemî tariki şöyledir:⁵⁸⁷ İsmâîl b. Abdullah er-Rakî (v. 241) - Abdullah b. Ca'fer (v. 222) - Abdulazîz b. Muhammed (v. 188) - Muhammed b. Abdullah b. Ebî Hirre (v. 156) - Hekîm b. Ebî Hirre (v. 101?) - Sinân b. Senne (v. 32). Seneddeki râvilerden, Abdullah b. Ca'fer ve Hekîm b. Ebî Hirre'nin sahîh'te mevsul hadisleri mevcuttur. Buhârî, Abdulazîz b. Muhammed'den muallak olarak Sahîh'e rivâyet almıştır. Diğerk râviler - ki bunlara sahâbî râvide dâhildir.- Sahîh'te mevsul veya muallak olarak rivâyetlerine yer verilmemiştir.

Sahâbî râvi Sinân b. Senne'nin Kütüb'i-hamsede sadece bu rivâyeti vardır. Bu rivâyetin haricinde sahîh kaynaklarda hadisine yer verilmemiştir.⁵⁸⁸ Abdullah b. Ca'fer ile ilgili ise hayatını sonlarına doğru zihnî bir değışime uğradığı, değışim öncesi sika olmakla beraber ihtilâttan sonra rivâyet ettiği hadislere güvenilmeyeceğı kaynaklarda ifade edilmiştir.⁵⁸⁹

Sonuç itibari ile rivâyetlerin tamamında sıhhati etkileyecek râvilerin bulunduğu görölmekle beraber râvilerde adâleti zedeleyen bir kusurun da olmadığını müşahede etmekteyiz. Nitekim muâsır muhakkikler de hadisin *hasen sahîh* olduğuna hükmetmişlerdir.⁵⁹⁰ Kanaatimizce rivâyetin muallak olarak verilme sebebi râvilerden bir kısmının Buhârî'nin Sahîh'e hadis alma şartlarını tutmadığından kaynaklanmaktadır.

⁵⁸⁴ Çakan, *a.g.e.* s. 101.

⁵⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 9, s. 206; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 32, s. 322.

⁵⁸⁶ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 13, s. 213, (hads no: 7806).

⁵⁸⁷ İbn Mâce, Savm, 55, (hadis no: 1765).

⁵⁸⁸ İbn Mâce, Savm, 55-1765. hadisin ta'liki.

⁵⁸⁹ Selahaddîn Ebû Sa'îd b. Abdullah el-Âlâî, *el-Muhtalidîn*, thk. Rifât Fevzî Abdumuttalib, Mektebetü Hancı, Kahire, 1417, s. 61; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 5, s. 173-174; *Lisânu'l-mîzân*, c. 1, s. 161.

⁵⁹⁰ İbn Mâce, Savm, 55, (hadis no: 1764-1765); Dârimî, Et'ime, 4, (hadis no: 2067).

2.3.33. Edâhi Kitabı Yedinci Bab: “Hz Peygamber’in Kurbanlığı...”

بَابُ فِي أَضْحِيَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَتْمَيْنِ أَقْرَنَيْنِ، وَيُذَكَّرُ سَمِيْنَيْنِ

Babın tam tercümesi şöyledir: Bab: Hz Peygamber’in kurban ettiği iki koçun boynuzlu olduğuna dair rivayet. Bu iki koçun tavlı oldukları da zikrolunur.

Hiz. Peygamberin kurban ettiği boynuzlu iki koç rivâyeti Sahîh’te mevsul olarak geçmektedir.⁵⁹¹ Ancak muallak rivâyette geçen (سَمِيْنَيْنِ) ziyâdesi Sahîh’te geçmemektedir.

Ta’likteki bu ziyade ile rivâyet, İbn Mâce’nin *Sünen*’i, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i, Taberânî’nin *Mu‘cemu’l-kebîr*’i, Beyhakî’nin *Sünen-i kübrâsı* ve Ebû Avâne’nin (v. 316) *Müsned*’inde geçmektedir.⁵⁹² Rivâyet, Hz. Âişe ve Ebû Hüreyre’den ortak rivâyet olmak üzere, Enes b. Mâlik ve Ebû Rafi’e ulaşan tarikler ile bize ulaşmıştır.

İbn Mâce’nin tahrîc ettiği Ebû Hüreyre tariki şöyledir:⁵⁹³ Muhammed b. Yahyâ (v. 234) - Abdürrezzâk (v. 211) - Sufyân es-Sevrî (v. 161) - Abdullah b. Muhammed b. Akîl (v. 142) - Ebû Seleme (v. 94) - Hz. Âişe (v. 58) ve Ebû Hüreyre (v. 58). Semineyn ziyadesinin yer aldığı bütün tariklerde Abdullah b. Muhammed ismi bulunmaktadır. Rasulullah’ın amcasının oğlu Akil b. Ebû Talib’in (v. 60) oğlu olan Abdullah b. Muhammed kaynaklarda, *kezzab*, *munkeru’l-hadis* olarak nitelendirilmektedir.⁵⁹⁴ Bu nedenle semineyn ziyadesinin muallak olarak verilmesinin sebebini Abdullah’a bağlamak mümkündür. Bu durum da söz konusu tariklerin Buhârî tarafından tercih edilmeme sebebi ilgili râvinin bu ağır cerhi olmalıdır.

İbn Hanbel’in tahrîc ettiği Ebû Rafi’ tariki şöyledir:⁵⁹⁵ Ebû Âmir (v. 204) - Zuheyr b. Muhammed (v. 162) - Abdullah b. Muhammed b. Akîl (v. 142) - Ali b. Huseyn (v. 94) - Ebû Rafi’ (v. 40). Bu senedde de yukarıda ifâde edildiği gibi Muhammed b. Akîl varlığı yanında, Ali b. Husayn’in Ebû Rafi’a ulaşmadığı, dolayısıyla senedde bir inkıtân söz konusu olduğu munekkitler tarafından ifâde edilmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹¹ Buhârî, Edâhi, 13, (hadis no: 5564).

⁵⁹² İbn Mâce, Edâhî, 1, (hadis no: 3122); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 43, s. 37-66, c. 45, s. 168, (hadis no: 25843, 25846, 27190); Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, c. 1, s. 311, (hadis no: 920); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Dehâyâ, (hadis no: 19009); Ebû Avane, Yakub b. İshak el-İsfarâinî, *Müsned*, thk. Eymen b. Arif, Dâru’l-ma’rife, Beyrut, 1419, c. 5, s. 51, (hadis no: 7752).

⁵⁹³ İbn Mâce, Edâhî, 1, (hadis no: 3122).

⁵⁹⁴ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, c. 1, s. 264; Buhârî, *et- Tarîhu’l kebîr*, c. 7, s. 164.

⁵⁹⁵ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 45, s. 168, (hads no: 27190).

⁵⁹⁶ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 45, s. 168, (3. dipnot).

Ebû Avane'nin tahrîc ettiği Enes b. Mâlik tariki şöyledir:⁵⁹⁷ Yûsuf b. Muslim (v. 271) - Haccâc b. Muhammed (v. 206) - Şu'be (v. 160) - Katâde (v. 117) - Enes b. Mâlik (v. 93). Râvilerden Yûsuf b. Muslim dışında bütününün Sahîh'te mevsul rivâyetleri mevcuttur. Haccâc b. Muhammed'in vefat tarihi göz önünde bulundurulduğunda Buhârî'nin Haccâc yoluyla bu rivâyete ulaşması mümkündür. Dolayısıyla Yûsuf b. Muslim'in senedde olması Buhârî açısından önemli değildir. Tariklerin bir kısmında Buhârî'nin şartlarına hâiz olmayan râvilerin mevcudiyeti olmakla beraber rivâyetin muallak olarak verilmesinin esas sebebi ta'likteki (عظيم) ziyadesinin aynı râvilerden gelen bazı tariklerde geçmemesidir. Zira Ebû Rafi' tarihinin birinde bu ziyade var iken ötekisinde rivâyet ziyadesiz olarak gelmektedir. Aynı şey Ebû Hüreyre, Hz. Âişe rivâyeti içinde söylemek mümkündür.⁵⁹⁸

Sonuç olarak hem rivâyetin senedlerinde bazı râvilerin durumu hem de rivâyetlerde lâfzî bir ittihadın olmaması rivâyetin muallak verilmesine sebep olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.34. Tıp Kitabı, Elli beşinci Bab: “Hz. Peygamber’in Zehirlenmesi...”

بَابُ مَا يُذَكَّرُ فِي سَمِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَوَاهُ عُرْوَةُ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Hz. Peygamber'in zehirlenmesi konusunda Urve'nin Aişe'den, onun da Hz. Peygamber'den naklettiği rivayet.

İncelemeye çalıştığımız bu rivâyet, Sahîh'te biri Tıb 55'inci bab başlığında, diğeri Meğazi 84, 4428 numaralı hadis olarak muallakan geçmektedir. Rivâyet üç sahâbî yoluyla bizlere ulaşmaktadır bunlar: Hz. Âişe, Ebû Hüreyre ve Ümmü Mubeşşir.

Rivâyet, Ebû Dâvûd'un *Süneni*, Ahmet b. Hanbel ve Bezzâr'ın *Müsnedleri* ile Hâkim'in *Müstedrek*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ* 'sında geçmektedir.⁵⁹⁹

Bezzâr'ın (v. 292) tahrîc ettiği Hz. Âişe rivâyeti şöyledir:⁶⁰⁰ Ahmet b. Mansûr (v. 258) - Ahmet b. Sâlih (v. 248) - Anbese b. Hâlid (v. 197) - Yûnus b. Yezîd (v. 157) - Zuhri (v. 124) - Urve (v. 94) - Hz. Âişe (v. 58). Bu seneddeki râvilerden Ahmet b. Mansûr dışındaki bütün râvilerin Sahîh'te müsned rivâyetleri vardır. Ancak Bezzâr, bu hadisi verdikten sonra Anbese'nin Yûnus b. Yezîd'den rivâyeti almakta teferrüd ettiğini

⁵⁹⁷ Ebû Avane, *Müsned*, c. 5, s. 51, (hadis no: 7752).

⁵⁹⁸ Ziyadenin geçtiği rivayetler: İbn Mâce, *Edâhî*, 1, (hadis no: 3122); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 43, s. 37, c. 43, s. 66.

⁵⁹⁹ Ebû Dâvûd, *Diyât*, 6, (hadis no: 4512, 4513); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 39, s. 356, (hadis no: 23933); Bezzâr, Ebu Bekir Ahmet b. Amr b. Abdulhalik, *Müsned*, thk. Mahfuz Abdurrahman, Mektebetü'l-ulum, Medine, 1409, c. 18, s. 149, (hadis no: 149); Hâkim, *Müstedrek*, Meğazi, 97, Ma'rifetu's-sahâbe, 564, (hadis no: 4393, 4966); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Dehâyâ, 115, (hadis no: 19717).

⁶⁰⁰ Bezzâr, *Müsned*, c. 18, s. 149, (hadis no: 149).

söylemektedir.⁶⁰¹ Zira bu tarik Urve tarafından mursel olarak rivâyet edilmektedir. Ayrıca bu sened geçtiği bütün kaynaklarda Anbese b. Hâlid - Yûnus b. Yezîd - Zuhrî, Urve - Hz. Âişe şeklinde olup rivâyetin başka bir tarikini de bulamadık. Bu tarikin Sahîh'te mûsned olarak yer almama sebebi kanaatimizce Anbese'nin Yûnus b. Yezîd'den teferrüd etmesidir. Nitekim Buhârî, bu tarikin sahâbî tarafından ilk üç râvisini zikrederek rivâyeti muallak olarak vermiştir.⁶⁰²

Ebû Dâvûd'un tahrîc ettiği Ebû Hüreyre tariki şöyledir:⁶⁰³ Vehb b. Bakiyye (v. 239) - Hâlid b. Abdullah el-Vasîfî (v. 179) - Muhammed b. Amr b. Alkame (v. 144) - Ebû Seleme (v. 94) - Ebû Hüreyre (v. 58). Râvilerden Vehb b. Bakiyye Haricindekilerin Sahîh'te mevsul rivâyetleri bulunmaktadır. Ancak bir rivâyette iki hadis veren Ebû Dâvûd, ilk hadiste: (كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْبَلُ الْهَدِيَّةَ وَلَا يَأْكُلُ الصَّدَقَةَ) rivâyetini verdikten sonra Ebû Seleme'nin aynı senedle ve Ebû Hüreyre'yi zikretmeden Hz. Peygamber'in zehirlenmesi ile ilgili hadisi vermektedir. Bu durumda tarikin aslında mursel olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Hanebel'in tahrîc ettiği Ümmü Mubeşşir tariki şöyledir:⁶⁰⁴ İbrâhîm b. Hâlid (v. 201) - Rabâh b. Yezîd (v. 187) - Ma'mer b. Râşid (v. 152) - Zuhrî (v. 124) - Abdurrahman b. Abdullah b. Ka'b (v. 101) - Ümmü Sa'îd b. Abdullah (v. ?) - Ümmü Mubeşşir (v. ?).

Râvilerden Rabâh b. Yezîd, Ma'mer b. Raşid, Zuhrî ve Abdurrahman b. Abdullah b. Ka'b'ın Sahîh'te rivâyetleri vardır. Diğer râvilerle ilgili bir cerhten bahsedilmemektedir. Bununla beraber senedde bazı problemlerin olduğu da ifâde edilmektedir. Öncelikle Zuhrî bu rivâyeti bazen Abdurrahman b. Abdullah b. Ka'b'dan verirken bazen de amcası Abdurrahman b. Ka'b'dan (v. 87)⁶⁰⁵ nakletmektedir. Her ne kadar bu durumu Şuayb Arnavut, Zuhrî'nin rivâyeti her ikisinden de alması mümkündür diyerek savunsa da kaynaklarda Zuhrî'nin amcası Abdurrahman'dan rivâyetinin olmadığı bildirilmektedir.⁶⁰⁶ Keza Abdurrahman b. Abdullah, Ahmed b. Hanbel'in Mûsned'inde nakledilen rivâyette hadisi annesinden nakletmektedir.⁶⁰⁷ Hâlbuki aynı tarikten gelen ve Hâkim'in Mustedrek'inde geçen rivâyette Abdurrahman b. Abdullah

⁶⁰¹ Bezzâr, *Mûsned*, c. 18, s. 149.

⁶⁰² Buhârî, *Meğâzî*, 84, (hadis no: 4428).

⁶⁰³ Ebu Dâvûd, *Diyât*, 6, (hads no: 4512, 4513).

⁶⁰⁴ A. b. Hanbel, *Mûsned*, c. 39, s. 356, (hads no: 23933).

⁶⁰⁵ Ebu Dâvûd, *Diyât*, 6, (hads no: 4513).

⁶⁰⁶ İbn Hacer. *Tehzîb*, c. 6, s. 259.

⁶⁰⁷ A. b. Hanbel, *Mûsned*, c. 39, s. 356, (hads no: 23933).

rivayeti babasından vermektedir⁶⁰⁸. Şuayb Arnavut, annesinden verilen rivâyetlerin hata olduğunu, doğru olanın babasından verilen olduğunu ifâde etmektedir.⁶⁰⁹ Senedle ilgili diğer bir ihtilâf ise bazı tariklerde Ümmü Mübeşşir Abdurrahman b. Abdullah'ın annesi olduğu anlaşılabilecek bir şekilde verdiği (عَنْ أُمِّهِ أُمِّ مَبْشَرٍ) görülmektedir.⁶¹⁰ Hâlbuki Ümmü Mübeşşir Hz. Peygamber'le birlikte Hayber'de zehirli etten yiyen ve Şehid olan Bişr b. Bera'nın (v. 7) annesidir. Bunu rivâyetten de anlamak mümkündür. Zira Ümmü Mübeşşir Hz. Peygamber'in yanına girince: "Oğlunun Hayber'de yediği zehirli etten ötürü vefat ettiğini, Hz. Peygamber'in de aynı zehirden dolayı hastalandığını ifâde eder ve Hz. Peygamber'de bunu tasdik eder."⁶¹¹

Sonuç olarak her ne kadar tarikin râvileri, adâlet ve zabt yönünden kusurlu olmasalar da tariklerde görülen teferrüd, irsâl ve ihtilâflar rivâyetin muallak olarak verilmesi için yeterli bir neden olarak görülmektedir.

2.3.35. Libâs Kitabı, Birinci Bab: " Allah'ın Kullarına Verdiği Ziyet..."

باب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ} وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَالْبَسُوا وَتَصَدَّقُوا، فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ وَلَا مَخِيلَةٍ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Allahu Teâla'nın şu sözü: "De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı süsü, kim haram etmiş."⁶¹² Hz. Peygamber buyurduki: "İsraf etmeden ve kibirlenmeksizin yiyiniz, içiniz, giyiniz, sadaka veriniz."

Araştırmaya çalıştığımız bu rivâyet, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünenleri*, Ebu Dâvûd et-Tayâlisî ve Ahmet b. Hanbel'in *Müsnedleri* ile Hâkim'in *Müstedrek*'inde yer almaktadır.⁶¹³ Rivâyetin tek sahâbî râvisi Abdullah b. Amr b. Âs'tır. Ayrıca dikkatimizi çeken rivâyetin bütün senedleri Hemmâm- Katâde- Amr b. Şuayb- babası- dedesi yoluyla gelmesidir.

İbn Mâce'nin tahtic ettiği rivâyetin senedi şöyledir:⁶¹⁴ Ebû Bekir b. Şeybe (v. 265) - Yezîd b. Hârûn (v. 206) - Hemâm b. Yahyâ (v. 163) - Katâde b. Diâme (v. 117) - Amr b. Şuayb (v. 118) - Şuayb b. Muhammed (v. 81) - Abdullah b. Amr b. Âs (v. 65).

Seneddeki râvilerden, Amr b. Şuayb ve Şuayb b. Muhammed dışındaki râvilerin Sahîh'te mevsul hadisleri bulunmaktadır. Bu durumda sened açısından bu iki râvi

⁶⁰⁸ Hâkim, *Mustedrek*, Meğazi, 97, Ma'rifetu's-sahabe, 564, (hadis no: 4966).

⁶⁰⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 39, s. 356, (hadis no: 23933).

⁶¹⁰ Ebû Dâvûd, Diyât, 6, (hadis no: 4514).

⁶¹¹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 39, s. 356, (hadis no: 23933).

⁶¹² A'raf, 7/32.

⁶¹³ Nesâî, Zekât, 66, (hads no: 2559); İbn Mace, Sayd, 23, (hadis no: 3605); et-Tayâlisî, *Müsned*, c. 4, s. 19, (hads no: 2375); A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 294-312, (hads no: 6695-6708).

⁶¹⁴ İbn Mâce, Sayd, 23, (hadis no: 3605)

incelenmelidir. Amr b. Şuayb'ın, dedesi Abdullah b. Amr'dan rivâyetinin olup olmadığı tartışılmıştır. İbn Hacer onun, dedesinden rivayetinin olduğunu ancak babasından rivayetinin bilinmediğini söylemiştir. Ayrıca Şuayb'ın, babası-dedesi yoluyla gelen rivâyetlerini dedesine ait bir kitaptan sema olmaksızın naklettiğini iddia edenler de olmuştur.⁶¹⁵ Buhârî, söz konusu râvinin baba ve dedesinden rivâyetini kabul eder ancak *duyduğu her şeyi rivâyet etmek* gibi bir kusuru olduğuna da işaret eder.⁶¹⁶ Dikkat çekilmesi gereken diğer bir nokta, Sahîh'te Şuayb'dan gelen müsned bir hadise yer verilmemiş olmasıdır.

Ayrıca rivâyetin tarikleri arasında yer yer lafız farklılığı olduğu görülmektedir. Bütün tariklerde istisna olmasına rağmen Tayâlisî'nin verdiği tarikte istisna olmadığı gibi rivâyetin sonunda (فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ) ziyadesi vardır. Bunun yanı sıra istisna edatları rivâyetten rivâyete farklılık arz ettiği görülmektedir. *Mustedrek* ve İbn Hanbel'in *Müsned*'inde hem istisna ve hem de bu ziyade vardır. Sonuç olarak gerek rivâyetler arası ittihadın olmaması gerekse Şuayb b. Amr'la ilgili ihtilâflardan dolayı bu rivayetin muallak olarak verildiği düşünülmektedir.

2.1.36. İsti'zân Kitabı, On Dördünü Bab: “Davet Edenin İzni...”

بَابُ إِذَا دُعِيَ الرَّجُلُ فَجَاءَ هَلْ يَسْتَأْذِنُ قَالَ سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «هُوَ إِذْنُهُ»

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Davet edenin (gönderdiği elçi ile) gelen kişi tekrar izin alır mı? Sa'îd - Katâde - Ebû Rafi' - Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre Rasulullah şöyle buyurmuştur: “(Çağırılan kişinin elçiyle gelmesi) onun iznidir.”

Sahîh'te müsned olarak verilmeyen bu rivâyet, Buhârî'nin *Edebû'l-Müfred*'inde, Ebu Dâvûd'un *Sünen*'i, Ahmed b. Hanbel ve Bezzar'ın *Müsned*'leri ile İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sında geçmektedir.⁶¹⁷

Rivâyetin tek sahâbî ravisi Ebû Hüreyre'dir. Rivayeti Ebû Hüreyre'den Muhammed b. Sîrîn (v.110) ve Ebû Rafi' (v.73?) olmak üzere iki ayrı tarikte bize ulaşan rivâyetin tarikleri şu şekildedir. el-Edebu'l müfred'de tahrîc olunan Muhammed

⁶¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 4, s. 365; İbnu'l-Irakî, Ahmed b. Abdurrahim b. Huseyn, el-Kürd'i, *Tuhfetu't-tahsil*, thk. Abdullah Nevvâre, Mektebetu'r-ruşd, Riyâd, tarih yok, s. 148.

⁶¹⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l kebîr*, c. 6, s. 342.

⁶¹⁷ Buhârî, *Edebû'l-müfred*, 363-364, (hadis no: 1089-1090); Ebu Dâvûd, *Edeb*, 140, (hadis no: 5189-5190); Bezzâr, *Müsned*, c. 17, s. 214, (hadis no: 9867-9868); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 16, s. 520, (hadis no: 10894); İbn Hibbân, *Hadar*, 19, (hadis no: 5811); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Eşribe, 40, (hadis no: 17671-17672).

b. Sîrîn tariki şöyledir:⁶¹⁸ Mûsâ b. İsmâîl (v. 223) - Hammâd b. Seleme (v. 167) - Habîb b. eş-Şehîd (v. 145) ve Hişâm b. Urve (v. 146) - Muhammed b. Sîrîn (v. 110) - Ebû Hüreyre (v. 58). Rivâyetin tarikindeki râvilerin Sahîh'te müsned rivâyetleri mevcuttur. Bu tarikle ilgili tarikin sıhhatini zedeleyecek özel bir durumda tespit edemedik.

el-Edebu'l müfred'de tahrîc edilen Ebû Rafî' tariki şöyledir:⁶¹⁹ Ayyâş b. Velîd (v. 226) - Sa'îd b. Ebî Arube (v. 156) - Katâde (v. 117) - Ebû Rafî' (v. 73?) - Ebû Hüreyre (v. 58).

Bu tarikle ilgili Ebû Dâvûd, Katâde'nin Ebû Rafî'den semainin olmadığını söylemiştir⁶²⁰ Oysa Sahîh'te Katâde -Ebû Rafî'- Ebû Hüreyre yoluyla gelen müsned hadis bulunmaktadır.⁶²¹ Dolayısıyla Buhârî, Katâde'nin Ebû Rafî'den semaini kabul etmektedir. Konumuz açısından önemli olan bu noktada Buhârî'nin görüşüdür Nitekim muâsır muhakkikler de rivâyetle ilgili sahîh hükmü vermişlerdir. Bu durumda hadisin muallak olarak verilmesinin sebebini başka yerlerde aramak gerekir.

Kanaatimizce, başlıktaki hadisin muallak olarak verilmesinin sebebi, başlıktan sonra sevk edilen müsned hadiste anlatılana ters hüküm içermesidir. Buhârî tercemede: "davet edilen kişinin daveti getiren elçi ile birlikte geldiğinde eve girmek için tekrar izin alması gerekir mi?" diye bir soru yöneltiyor. Akabinde şunlar anlatılmaktadır: Hz. Peygamber ashab-ı suffeye süt ikram etmek ister. Bunun için Ebu Hüreyre'ye, onları içeri davet etmesini söyler. Ebu Hüreyre ashab-ı suffeyi toplayıp geldiğinde girmek için izin ister. İzin verilince de içeri girerler. Görüldüğü gibi burada muallak rivâyet ile müsned hadis arsında bir çelişki söz konusudur. Tercemeyi soru biçiminde vermesinin nedeni, muhtemelen hadisler arasındaki çelişkiye dikkat çekmektir.⁶²²

Âlimler bu çelişkiyi gidermek için değişik yorumlarda bulunmuştur. Ebû Hüreyre'nin Suffe ehli ile beraber gelmediği için izin istedikleri, beraber olsalardı izin istemeye gerek kalmayacağını söyleyenler yanında, davetin üzerinden uzun zaman geçmesi halinde izin istenmesi gerektiği, hemen icabet edilmesi halinde izne gerek olmadığı, her halükarda izin almanın daha iyi olacağı, vb. benzeri görüşlerle bu çelişki giderilmeye çalışılmıştır.⁶²³

⁶¹⁸ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 363, 364, (hadis no: 1090).

⁶¹⁹ Buhârî, *Edebü'l-müfred*, 363, 364, (hadis no: 1089).

⁶²⁰ Ebu Dâvûd, *Edeb*, 140, (5190. hadisin ta'liki).

⁶²¹ Buhârî, *Tevhid*, 55, (hadis no: 7553, 7554).

⁶²² Bilen, *a.g.e.* s. 101.

⁶²³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 11, s. 34; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, c. 22, s. 376.

Netice olarak bab başlığındaki muallak hadisin sahih senedi bulunmaktadır ancak ihtiva ettiği hükmün diğer sahîh rivâyetle çelişmesi, uygulamadaki farklılıklar ve mensuh olma şüphesi vb.⁶²⁴ nedenlerden ötürü muallak olarak verilmiştir.

2.3.37. Eymân Kitabı, On Dokuzuncu Bab: “Yemin Eden Kişi...”

بَابُ إِذَا قَالَ: وَاللَّهِ لَا أَتَكَلَّمُ الْيَوْمَ، فَصَلَّى، أَوْ قَرَأَ، أَوْ سَبَّحَ، أَوْ كَبَّرَ، أَوْ حَمِدَ، أَوْ هَلَّلَ، فَهُوَ عَلَى نَيْتِهِ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " أَفْضَلُ الْكَلَامِ أَرْبَعٌ: سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: “Vallahi bugün konuşmayacağım.” dedikten sonra namaz kılması Kur’ân okuması, Subhanallah, Allahu-Ekber, elhamdülillâh, ya da lâ ilâhe illallah dediği zaman babı, Hz Peygamber: “Kelâmın en faziletlisi dördttür: Subhanallah, elhamdülillâh, lâ ilâhe illallah, Allahu Ekber” buyurmuştur.

Buhârî’nin Sahîh’te yer vermediği bu ta’lik, Muslim ve İbn Hibbân’ın Sahîh’leri, Buhârî’nin *el-Edebû’l-müfred*’i, İbn Mâce’nin, *Sünen*’i Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr’ın *Musned*’lerinde geçmektedir.⁶²⁵ Rivâyet dört sahâbî tarafından rivâyet edilmiştir: Bunlar, Ebû Hüreyre, Semüre b. Cündeb (v. 60), Ebû Zer (v. 32) ve Ebû Sa’îd el-Hudrî’dir. Rivâyetin tarikleri aşağıda verilmiştir.

İbn Hanbel’in tahrîc ettiği Ebû Hüreyre ve Ebû Sa’îd el-Hudrî tariki şöyledir.⁶²⁶ Abdurrahman b. Mehdî (v. 198) - Yûnus b. İsrâîl (v. 160) - Ebû Sinân Dırâr b. Merre (v. 132) - Ebû Sâlih el-Hanefî (v. 81?) - Ebû Sa’îd el-Hudrî (v. 74) ve Ebû Hüreyre (v. 58). Râvilerden Abdurrahman b. Mehdî ve Yûnus b. İsrâîl’in Sahîh’te rivâyetleri mevcuttur. Diğer râviler Ebû Sinân, Dırâr b. Murre ve Ebû Sâlih el-Hanefî hakkında genel kanaat sika oldukları yönünde olmakla beraber bu râvilerin Sahîh’te ne müsned ne de muallak rivâyetleri olmaması rivâyetin Buhârî tarafından tercih edilmemesi hususunda ipucu vermektedir.

İbn Mâce’nin tahrîc ettiği Semüre b. Cündeb tariki şöyledir.⁶²⁷ Ebû Ömer Hafs b. Amr (v. 228) - Abdurrahman b. Mehdî (v. 198) - Sufyân (v. 161) - Seleme b. Küheyl (v. 121) - Hilâl b. Yesâf (v. 91?) - Semüre b. Cündeb (v. 74). Râvilerden Hilâl b. Yesâf’ın Sahîh’te muallak rivâyeti olmakla beraber birçok sahâbîden irsâl yaptığı

⁶²⁴ Beyhakî, Eşribe, 40, (hadis no: 17672).

⁶²⁵ Buhârî, *Edebû’l-müfred*, 217, (hadis no: 645); Muslim, Adâb, 12, (hadis no: 2137); İbn Mâce, Edeb, 56, (hadis no: 3811); Bezzâr, *Müsneid*, c. 10, s. 38-396, (hadis no: 4100-4535); İbn Hanbel, *Müsneid*, c. 13, s. 375, c. 17, s. 405-428, (hadis no: 8012, 11304, 11327); İbn Hibbân, Rekâik, 8, (hadis no: 836).

⁶²⁶ İbn Hanbel, *Müsneid*, c. 17, s. 405, (hadis no: 11304).

⁶²⁷ İbn Mâce, Edeb, 56, (hadis no: 3811).

kaynaklarda zikredilmektedir.⁶²⁸ Kanaatimizce bu rivâyetin tercih edilmeme sebebi Hilal b. Yasâf'tır.

Bezzar'ın Müsned'inde verdiği Ebû'd-Derdâ rivâyeti şöyledir:⁶²⁹ Bir arkadaş (حَدَّثَنَا بَعْضُ أَصْحَابِنَا) (?) - İshâk b. Süleyman (v. 199) - Muâviye b. Yahyâ (v. 151?) - Yûnus b. Meysere (v. 132) - İdrîs el-Havalânî (v. 80) - Ebû'd-Derdâ (v. 32). Râvilerden Muâviye b. Yahyâ ve Yûnus b. Meysere'nin rivâyetlerinin *münker* olması⁶³⁰ yanında müellif, ilk râvinin kim olduğunu belirtmemiştir. Dolayısıyla sened kusurludur. Sonuç olarak rivâyetlerin senedlerinde ağır olmasa da bir takım kusurların olduğu bir gerçektir.

Bunun yanında rivâyetlerde lafız farklılıkları olduğu da dikkatimizi çekmektedir. Rivâyetin bazı tarikleri (أَرْبَعُ أَفْضَلُ الْكَلَامِ لَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِنَّ بَدَأْتَ) ifâdeleri ile başlayıp ve dört zikri söyleyerek biterken, diğer bazı rivâyetler bu zikri yapanların alacağı mükâfatı ve miktarını da vermektedir. Yine (أَفْضَلُ الْكَلَامِ) yerine (إِنَّ اللَّهَ اخْتَارَ لَكُمْ) (أَحَبُّ الْكَلَامِ) gibi bir birinden farklı elfâzın kullanıldığını görmekteyiz. Denebilir ki rivâyetler arasında ortak olan tek nokta, dört zikir lafzıdır. Dolayısıyla bu farklılıkların rivâyetin tercih edilmeme sebeplerinden biri olarak görülebilir. Diğer taraftan Buhârî bab başlığında, *Bugün konuşmayacağım diye yemin eden kişinin, namaz kılması, tesbih ve zikir yapması durumunda yeminin bozulup bozulmamasını, o kişinin niyetine bağlı olduğunu* terceme olarak verdikten sonra, Hz. Peygamber'in bu zikirleri kelimeler olarak değerlendirdiğini, dolayısıyla böyle bir kimsenin namaz kılması, tesbih ve zikir yapması yemininin bozulacağını ima etmiştir.

Kişinin konuşmamaya yemin ettikten sonra Kur'ân okuması, namaz kılması, zikir ve tesbihatta bulunması durumunda yemininin bozulup bozulmaması hususu fıkıhçılar arsında derin ayrılığa sebep olan bir meseledir. Dolayısıyla Buhârî rivâyeti ta'likan vererek fıkıhçılar arasındaki bu ihtilâfa işarette bulunmuş olduğu da düşünülmektedir.⁶³¹

2.3.38. Ferâiz Kitabı, Yirmi İkinci Bab: "İhtidaya Sebep Olan Kişi..."

بَابُ إِذَا أَسْلَمَ عَلَى يَدَيْهِ وَيَذْكُرُ عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ، رَفَعَهُ قَالَ: «هُوَ أَوَّلَى النَّاسِ بِمَحْيَاهُ وَمَمَاتِهِ»
وَاخْتَلَفُوا فِي صِحَّةِ هَذَا الْخَبَرِ.

⁶²⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 11, s. 87.

⁶²⁹ Bezzâr, *Müsneid*, c. 10, s. 38, (hadis no: 4100).

⁶³⁰ İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 8, s. 383-384; Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 527; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 32, s. 548.

⁶³¹ Aynî, *Umdetu'l-karî*, c. 23, s. 307; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* c. 11, s. 575.

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Bir kişinin bir başkası elinden İslam’a girmesi. Temîm ed-Dârî, Hz. Peygamber’e isnad ederek şöyle rivayet etmiştir: “O kişi, yaşarken ve öldüğünde insanların ona en yakınıdır.” Bu rivayetin doğruluğu konusunda (âlimler) çelişkiye düşmüşlerdir.

Bu rivâyet, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî ve Dârekutnî’nin *Sünen’leri* ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i, Taberânî’nin *Mu‘cemu’l kebir*’i ve Beyhakî’nin *Sünen-i kübrâ*’sında yer almaktadır.⁶³²

İbn Hanbel’in yer verdiği rivâyetin senedi şu şekildedir: ⁶³³ İshâk b. Yûsuf (v. 195) - Abdulazîz b. Ömer (v. 144) - Abdullah b. Mevheb (v. 120?) - Ömer b. Abdulazîz (v. 101) - Temîm ed-Dârî (v. 40).

Sahabe tabakasındaki ed-Dârî dışında bütün ravilerin Sahîh’te müsned rivayetleri vardır. Rivâyetin başka bir tarikinde⁶³⁴ Ömer b. Abdulazîz ile sahâbî râvi arasında Kabîsa b. Züeyb (v. 86) vardır. Bazı rivâyetlerde ise, Ömer b. Abdulazîz rivâyeti doğrudan mürsel olarak rivâyet ettiği görülmektedir.⁶³⁵ Hadisin muallak olarak verilmesinin nedeni muhtemelen onun sahîh bir hadise muhalif oluşudur. Nitekim Buhârî Tarîh’te, söz konusu rivâyetin (الولاء لمن أعتق) hadisine muhalif olduğu için rivâyetin Sahîh olmayacağını söylemiştir.⁶³⁶ İmam Şâfiî de aynı gerekçe yanında, râvi Abdullah b. Mevheb’in tanınmadığını ekleyerek hadisin sabit olmadığını iddia eder.⁶³⁷ Tirmizî, ise Abdullah b. Mevheb ile Temîm ed-Dârî’nin arasında bulunan iki râvinin Ömer b. Abdulazîz ve Kabîsa b. Züeyb olduğunu belirttikten sonra: “Kabîsa isminin bu rivâyete sonradan sokulduğunu ve bu haliyle hadisin muttasıl olamayacağını belirtir.”⁶³⁸ İbn Hacer de, sahâbî râvi olan Temîm ed-Dârî’nin isminin devre dışı bırakılarak, Ömer b. Abdülazîz’den doğrudan rivâyet edildiği tarikine işaretle hadisin mürsel olduğunu ifade etmektedir.⁶³⁹ Bazı rivâyetler de ise ilgili ismin Abdullah b. Mevheb değil Abdullah b. Vehb olduğu ileri sürülmektedir.⁶⁴⁰ Bu açıdan baktığımızda Buhârî’nin

⁶³² Ebû Dâvûd, Ferâiz, 13, (hadis no: 2918); Tirmizî, Ferâiz, 20, (hadis no: 2112); İbn Mâce, Ferâiz, 18, (hads no: 2752); A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 28, s. 144-152, (hadis no: 16944-16953); Dârimî, Ferâiz, 52, (hads no: 3076); Taberânî, *Mu‘cemu’l kebir*, c. 2, s. 56, (hads no: 273); Dârekutnî, Mukâteb, 2, (hadis no: 4385); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Vela, 3, (hadis no: 21455, 21458, 21460).

⁶³³ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 28, s. 144, (hadis no: 16944).

⁶³⁴ Taberânî, *Mu‘cemu’l kebir*, c. 2, s. 56, (hads no: 273).

⁶³⁵ Ebû Dâvûd, Ferâiz, 13, (hadis no: 2918).

⁶³⁶ Buhârî, *Târîhu’l kebir*, c. 5, s. 199.

⁶³⁷ Aynî, *Umdetu’l kâri*, c. 23, s. 397.

⁶³⁸ Tirmizî, Ferâiz, 20, (hadis no: 2112).

⁶³⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* c. 12, s. 47.

⁶⁴⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 102.

terceme de kastettiği ihtilâfın, burada söz konusu olan durumlarla alakalı olduğu düşünülebilir.⁶⁴¹

Öte yandan hadisin sıhhatini savunan Dârekutnî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim ve Ebû Zur'a gibi âlimler de vardır.⁶⁴² Hadisin sıhhatini savunanlardan biri de Buhârî şârihi Aynî'dir. Aynî, bu rivâyetin Müslim'in şartlarına uymasının, İbn Mâce'nin, Ebû Dâvûd'un, Tirmizî ve Nesâî'nin ona kitaplarında yer vermiş olmasının, bu hadisin Hz. Peygamber'den sâbit olduğunu gösterdiğini ifâde eder. Ayrıca Abdullah b. Mevheb'den birçok râvinin hadis dinlemiş olmasının, onun meçhul sayılamayacağının kanıtı olduğuna dikkat çeker. Ardından bu hadisin isnadının muttasıl olmadığını söyleyen Tirmizî'ye karşı çıkararak Abdullah b. Mevheb'in bu nakli aktarırken sema'a delâlet eden lafız kullandığını ifâde eder. Diğer taraftan İbnü'l-Münzir'in bu hadisin muzdarib olduğu şeklindeki görüşüne de karşı çıkararak, Abdullah b. Mevheb'in bu rivâyeti doğrudan Temîm ed-Dârî'den aktarması veya aralarında Kabîsa b. Züeyb'in zikredilmesinin hadisin sıhhatine zarar vermeyeceğini dile getirir.⁶⁴³

Rivâyeti tashih edenlerin de, taz'if edenlerin de gerekçelerine bakıldığında onların önemli ölçüde mezhebî görüşler doğrultusunda kararlar verildiği anlaşılmaktadır. Zira her ne kadar *O kişi, yaşarken ve ölümünde, insanların ona en yakınıdır*, anlamında olan bu ta'lik: "Dünyada ona yardım ve rehberlik etme, vefat ettikten sonra, yıkama kefenleme ve tedfin etme gibi hususların anlaşılması mümkünse de, biri aracılığıyla Müslüman olan kişinin mirasından onun Müslüman olmasına vesile olan kişiye bir payın düşmesi, belli şartlar altında Hanefîlerin cevaz verdiği bir husustur." Buna mukabil Şâfiîler, velâda hakkın sadece hürriyete kavuşturan kişiye ait olduğunu kabul ederler.⁶⁴⁴ Buhârî'nin söz konusu ta'liki Sahîh'te birkaç defa mûsned olarak geçen *Velâ yalnız azât edenindir*, rivâyeti ile peş peşe vermesi, onun Hanefîlerin cevâz verdiği bu hükme katılmadığı dolayısıyla ta'likle fikhî görüşünü beyan etmeye bağlı bir tasarruf olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç itibari ile Buhârî'nin bu rivâyeti muallak olarak verme sebebi, rivâyetin senedinde bir takım problemler olması yanında velanın yalnız azad edene mahsus olduğunu bildiren rivayet olduğu düşünülmektedir.

⁶⁴¹ Aydın, s. 119.

⁶⁴² Toprak, s. 87.

⁶⁴³ Aynî, *Umdetu'l karî*, c. 23, s. 357-358.

⁶⁴⁴ Aynî, *Umdetu'l karî*, c. 23, s. 397.

2.3.39. İ'tisâm Kitabı, Sekizinci Bab: “Bilmiyorum Demek...”

بَابُ مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسْأَلُ مِمَّا لَمْ يَنْزَلْ عَلَيْهِ الْوَحْيُ، فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي، أَوْ لَمْ يُجِبْ حَتَّى يُنْزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ، وَلَمْ يَقُلْ بِرَأْيٍ وَلَا بِقِيَاسٍ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Hz Peygamber kendisine vahiy indirilmeyen konularda sorulduğunda, o, *bilmiyorum* derdi veya kendisine bu konuda vahiy indirilinceye dek o soruya cevap vermezlerdi. Re'y ya da kıyâs ile de söz söylemezdi.

Tercemede geçen (لَا أَدْرِي) ifâdesinin, hadisin bir kısmı olup olmadığı konusunda ihtilâf vardır.⁶⁴⁵ İbn Hacer'e göre bu hadisin bir parçasıdır ve hadis Buhârî'nin sıhhat şartlarına hâiz olmadığı için muallak vermiştir. İbn Hacer'in işaret ettiği hadis, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i, Taberânî'nin *Mu'cemu'l evsât*'ı, Hâkimin *Müstedrek*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sında geçmektedir.⁶⁴⁶ Rivâyetin sahâbî râvileri, Mut'im b. Cübeyr (v. 59), Enes b. Mâlik (v. 93) ve Abdullah b. Ömer'dir (v. 74).

İbn Hanbel'in tahrîc ettiği Mut'im b. Cübeyr rivâyeti şöyledir:⁶⁴⁷ Ebû Amir (v. 204) - Zuheyr b. Muhammed (v. 162) - Muhammed b. Akîl (v. 142) - Muhammed b. Cübeyr (v. 113) - Mut'im b. Cübeyr (v. 59). Seneddeki râvilerden Abdullah b. Muhammed b. Akîl dışında bütün râvilerin Sahîh'te müsned hadisleri vardır. Hz. Peygamberin amcaoğlu Akîl b. Ebû Talib'in (v. 60) oğlu olan Abdullah b. Muhammed, Kaynaklarda *kezzab*, *munkeru'l-hadis* olarak nitelendirilmektedir.⁶⁴⁸ Dolayısıyla bu senedin Buhârî tarafından tercih edilmeme sebebinin Muhammed b. Akîl olduğu anlaşılmaktadır.

Taberânî'nin rivayet ettiği Enes b. Mâlik rivâyeti şu şekildedir.⁶⁴⁹ Muhammed b. Nuh (v. 306) - Muhammed b. Hâlid (v. 249) - Ubeyd b. Vâkîd (v. 198) - Ammâr b. Umâra (v. 151) - Muhammed b. Abdullah er-Râsibî (v. ?) - Enes b. Mâlik (v. 93). Seneddeki râvilerden sahâbî râvi hariç hiç birinin Sahîh'te müsned rivâyetleri yoktur. Ayrıca râvilerden Ammâr b. Umâra'nın meçhul olduğu istikametinde bilgiler

⁶⁴⁵ Aynî, *Umdetu'l kâri*, c. 25, s. 70.

⁶⁴⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 27, s. 309, (hadis no: 16744); İbn Hibbân, *Mesâcid*, 1, (hadis no: 1599); Taberânî, *Mu'cemu'l evsât*, c. 7, s. 154, (hadis no: 7140); Hâkim, *Mustedrek*, İlim, 2, (hads no: 306); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Salat, 675, (hadis no: 4983).

⁶⁴⁷ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 27, s. 309, (hads no: 16744).

⁶⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-kübrâ*, c. 1, s. 264; Buhârî, *Tarîhu'l kebîr*, c. 7, s. 164.

⁶⁴⁹ Taberânî, *Mu'cemu'l evsât*, c. 7, s. 154, (hadis no: 7140).

mevcuttur.⁶⁵⁰ Dolayısıyla tercih edilmeme sebebi, seneddeki râvilerin genel zafiyeti yanında Ammâr b. Umâra'nın meçhul olması olduğu anlaşılmaktadır.

Beyhakî'nin tahrîc ettiği İbn Ömer tariki şöyledir:⁶⁵¹ Fadl b. Hubâb (v. 305) - Hişâm b. Abdulmelîk (v. 227) - Cerîr b. Abdulhamît (v. 188) - Atâ b. Sâib (v. 136) - Muhârib b. Dîsâr (v. 116) - İbn Ömer (v. 74). Senedde, Atâ b. Sâib dışındaki râvilerin Sahîh'te rivâyetleri mevcuttur. Atâ b. Sâib hayatının sonlarına doğru zihnî bir değişime uğramasından kaynaklanan sebeple rivâyeti güvenilmeyen bir ravidir. Buhârî söz konusu râviden hadis almamıştır.⁶⁵²

Sonuç olarak her üç senedde Buhârî'nin sıhhat şartlarına hâiz olmayan râvilerin varlığı, rivâyetin muallak verilme sebebi olarak görülmektedir.

2.3.40. İ'tisâm Kitabı, Yirminci Bab: “İçtihatta Yanılma...”

بَابُ إِذَا اجْتَهَدَ الْعَامِلُ أَوْ الْحَاكِمُ، فَأَخْطَأَ خِلَافَ الرَّسُولِ مِنْ غَيْرِ عِلْمٍ، فَحُكْمُهُ مَزْدُودٌ لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Bir âmil yahut hâkim bilgisi olmadan Hz. Peygamber'in hilâfına içtihat yapar da yanılırsa onun verdiği o hüküm reddolunur. Çünkü Rasulullah şöyle buyurmuştur: “Kim bizim işimizin hilafına bir iş yapacak olursa o kabul olmaz.”

Bu hadisin bir benzeri Buhârî'de de müsned olarak tahrîc edilmiştir.⁶⁵³ Tercemede olduğu gibi, Muslim'in *Sahîh*'i, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve Dârekutnî'nin *Sünen*'inde geçmektedir.⁶⁵⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivâyetin sahâbî râvisi Hz. Âişe'dir ve bütün tariklerde rivâyetin değişmeyen râvileri, Sa'd b. İbrâhîm - Kâsım b. Muhammed - Hz. Âişe'dir.

İbn Hanbel'in tahrîc ettiği rivâyetin senedi şöyledir:⁶⁵⁵ Muhammed b. Ca'fer (v. 193) - Abdullah b. Ca'fer (v. 174) – Sa'd b. İbrâhîm (v. 127) - Kâsım b. Muhammed (v. 107) - Hz. Âişe (v. 58). Seneddeki râvilerden, Abdullah b. Ca'fer dışındakilerin Sahîh'te

⁶⁵⁰ İbn Hacer, *Mizan*, c. 7, s. 58.

⁶⁵¹ Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Salât, 675, (hadis no: 4983).

⁶⁵² İbn Adî, *el Kamil fi'du'afa*, c. 7, s. 73; Ebû'l Ferec el-Cevzi, *ed-Du'afa' ve'l-metrûkîn*, c. 2, s. 176; Zehebî, *el-Kâşif*, c. 2, s. 22.

⁶⁵³ Buhârî, Sulh, 5, (hads no: 2697).

⁶⁵⁴ Muslim, Ekdiye, 8, (hads no: 1718); A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 42, s. 62, 299, c. 43, s. 299, (hads no: 251 28, 25472, 26191); Dârekutnî, Ekdiye, 5, (hads no: 4536).

⁶⁵⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 42, s. 62, (hadis no: 25128).

müsned rivâyetleri mevcuttur. Abdullah b. Ca'fer otoritelerce tevsîk edilmiştir. Ancak İbn Hibbân (v. 354), söz konusu râviyi *vah*⁶⁵⁶ derecesinde olduğunu ifâde etmiştir. Ayrıca İbn Maîn, râvinin adâlet ve zabt sahibi güvenilir bir râvi olmadığını söyleyerek râvi hakkında olumsuz kanaatini dile getirmiştir.⁶⁵⁷ Nitekim Buhârî'nin Abdullah'ın rivayetlerini sahih'e almaması seneddeki sorunun ondan kaynaklandığını göstermektedir.

Sonuç itibari ile Buhârî'nin rivâyeti muallak olarak verme sebebinin seneddeki râvilerden Abdullah b. Ca'fer'in cerh edilmiş olmasını söyleyebiliriz. Bunun yanında lafız itibari ile farklı olsa da mâna bakımından muallak rivâyetle aynı olan ve muallak rivâyetten daha sahîh olan bir rivâyeti Sahîh'e alan Buhârî, sıhhat bakımından daha sahîh olanı tercih edip, diğer rivâyetinde sahîhe yakın bir mertebede olduğuna işaret etmiş olmalıdır. Zira Arnavut, rivâyetin Muslim'in şartlarına hâiz olan bir sıhhate sahip olduğunu ifâde etmiştir.⁶⁵⁸

2.3.41. İ'tisâm Kitabı, Yirmi Beşinci Bab: "Ehli Kitaba Sormayın..."

بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَسْأَلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ عَنْ شَيْءٍ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ehli kitaba hiçbir şey sormayın."

Buhârî'nin muallak olarak verdiği bu rivâyetin mâna açısından bir benzerini bab başlığı altında müsned olarak vermiştir.⁶⁵⁹ Rivâyet bu hali ile Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, Taberânî'nin *Mu'cemu'l kebîr*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübra*'sında geçmektedir.⁶⁶⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivâyetin sahâbî râvileri Câbir b. Abdullah ile Abdullah b. Mes'ûd'dur.

Ahmed b. Hanbel'in tahrîc ettiği rivayetin senedi:⁶⁶¹ Yûnus b. Muhammed (v. 208) - Hammâd b. Zeyd (v. 179) - Mucâlid b. Sa'îd (v. 144) - Amir eş-Şa'bî (v. 104) - Câbir b. Abdullah (v. 78). Senedde Mucâlid dışındaki râvilerin tamamının Sahîh'te müsned rivâyetleri vardır. Mucâlid ise kaynaklarda *leyyin*, *vahi*, *hadis ile ihticâc olunmaz*, *zayıf*, *hadisi alınmaz* ve *hadisleri vasletme* gibi ağır cerh lafızları ile tenkit

⁶⁵⁶ Vah: Hiçbir şekilde tevsik olunmayan ravi hakkında kullanılan bir cerh terimidir. (A. Aydın, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, s. 327).

⁶⁵⁷ Zehebî, *el-Muğnî fid-du'afâ*, c. 1, s. 334.

⁶⁵⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 42, s. 62-299, c. 43, s. 299, (hadis no: 25128, 25472, 26191, hadislerin dip notu).

⁶⁵⁹ Buhârî, İ'tisâm, 25, (hads no: 7362).

⁶⁶⁰ A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 22, s. 468, (hads no: 14621); Taberânî, *Mu'cemu'l kebîr*, c. 9, s. 413 (hads no: 9759); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Salât, 12, (hads no: 2238).

⁶⁶¹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 22, s. 468, (hadis no: 14621).

edilen bir râvidir.⁶⁶² Bu rivâyetin Sahîh'te müsned olarak yer almama sebebi söz konusu râvinin ağır bir şekilde cerh edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Taberânî'nin tahrîc ettiği Abdullah b. Mes'ûd rivâyeti şöyledir:⁶⁶³ Yûsuf el-Kâdı (v. 279) - Amr b. Merzûk (v. 224) - Şu'be b. Haccâc (v. 160) - Seleme b. Kuheyl (v. 121) - Ebûz-Ze'râ (v. ?) - Abdullah b. Mes'ûd (v. 32). Seneddeki zayıf râvi Ebû'z-Ze'râ olduğu görülmektedir. Zira kaynaklarda kendisinden Seleme b. Kuheyl'den başkasının rivâyette bulunmadığı ve bizzat Buhârî tarafından *la yutabî aleyh* olarak addedilmiştir.⁶⁶⁴

Sonuç itibari ile rivâyetin her iki senedinde Buhârî'nin Sahîh'e hadis alma şartlarına hâiz olmayan râvilerin bulunmasından dolayı bu rivâyetin muallak olarak verildiği kanaatindeyiz.

2.3.42. İ'tisâm Kitabı, Yirmi Sekizinci Bab: “Meşveretin Önemi...”

بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَشَاوَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَصْحَابَهُ يَوْمَ أُحُدٍ فِي الْمَقَامِ وَالْخُرُوجِ، فَرَأَوْا لَهُ الْخُرُوجَ، فَلَمَّا لَبَسَ لَأَمْتَهُ وَعَزَمَ قَالُوا: أَقِمْ، فَلَمْ يَمِلْ إِلَيْهِمْ بَعْدَ الْعَزْمِ، وَقَالَ: «لَا يَنْبَغِي لِنَبِيِّ يَلْبَسُ لَأَمْتَهُ فَيَضَعُهَا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ»

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Allahu Teâlanın şu sözü: “Onların işi aralarında danışmailedir.” Hz. Peygamber Uhud günü ashabıyla (Medine’de kalmak veya dışarı çıkmak konusunda istişare etti. Onlar (Medine dışına) çıkma görüşünü bildirdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber zırhını giydi ve kararını kesinleştirdi. Ashab (bir müddet sonra görüş değiştirip) ona: “Medine’de kal.” dedi. Hz. Peygamber kesin karar verdikten sonra onların (bu görüşüne) iltifat etmedi ve şöyle dedi: “kuşandıktan sonra hiçbir peygambere Allah hüküm verinceye (Savaşınca) dek zırhını çıkarmak yaraşmaz.”

Uhud Savaşı öncesindeki istişare olayına işaret eden bu muallak hadis, Dârimî'nin *Süneni*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*, Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sı ve Hâkim'in *Mustedrek*'inde geçmektedir.⁶⁶⁵ Rivâyet bizlere İbn Abbas ve Câbir b. Abdullah yoluyla ulaşmıştır.

⁶⁶² Buhârî, *ed-Du'fâ*, 112; İbn Adî, *el-Kâmil fi' du'afâ*, c. 8, s. 167; Zehebi, *Siyer*, c. 6, s. 382; *Tehzîbu' tTehzîb*, c. 10, s. 39-40.

⁶⁶³ Taberânî, *Mu'cemu'l kebîr*, c. 9, s. 413, (hads no: 9759).

⁶⁶⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fi' du'afâ*, c. 5, s. 289.

⁶⁶⁵ Dârimî, *Ruya*, 13, (hads no: 2205); A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 23, s. 100, (hads no: 14787); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Nikâh, 5, (hads no: 13282); Hâkim, *Mustedrek*, *Kasemu'l fey'*, 5, (hads no: 2588).

Dârimî'nin tahrîc ettiği Câbir b. Abdullah tariki şöyledir:⁶⁶⁶ Haccâc b. Minhâl (v. 217) - Hammâd b. Seleme (v. 167) - Ebû'z-Zubeyr (v. 94) - Câbir b. Abdullah (v. 78). Seneddeki râvilerden Ebû'z-Zubeyr dışındaki bütün râvilerin Sahîh'te müsned rivâyetleri vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî, Sahîh'te Ebû'z-Zubeyr'den dört yerde rivâyet almıştır. Bunlardan üçü muallak, biri müsnedir. Ancak müsned rivâyette hadis aynı anda hem Atâ, hem de Ebû'z-Zubeyr'den rivâyet etmiştir.⁶⁶⁷ Dolayısıyla rivâyette zayıf olan râvi Ebû'z-Zubeyr'dir; esas adı Muhammed b. Muslim Tedrus olan geçen Ebû'z-Zubeyr hakkında kaynaklarda tedlîs yapmakla meşhur olduğu, zayıf olduğu, Hz. Âişe ve İbn Ömer'le görüşmediği halde onlardan rivâyette bulunduğu, ibadetlerinde eksik olduğu, vb. cerh ifâdeleri söylenmektedir. Buhârî, Hz. Âişe'den rivâyetleri için *fîhi nazar*⁶⁶⁸ demiştir. Bununla birlikte Yahyâ b. Maîn ve Nesâî, tevsik etmiştir.⁶⁶⁹

Hâkim'in tahrîc ettiği İbn Abbas rivâyeti şöyledir:⁶⁷⁰ Muhammed b. Yakûb (v. 346) - Muhammed b. Abdullah (v. 266) - İbn Vehb (v. 197) - İbn Ebî'z-Zinâd (v. 174) - Ebûz-Zinâd (v. 131) - Ubeydullah b. Abdullah (v. 98) - İbn Abbas (v. 68). Seneddeki râvilerden İbn Ebî'z-Zinâd'ın rivâyetleri hasen derecesinde kabul görmüş, zayıf ve hayatının son yıllarında zihnî değişikliğe uğramış, babasından yaptığı bazı rivâyetlerde teferrüd etmiş bir râvidir ki kanaatimizce rivâyetin tercih edilmeme sebebi söz konusu râvidir.⁶⁷¹

Sonuç olarak rivâyeti muallak olarak verilme sebebi seneddeki bazı ravilerin cerh edilmeleridir. Ayrıca rivayetler arasındaki lafız farklılıklarına da dikkat çekmek gerekir. Zira dört rivâyette de lafızların hiç biri diğeri ile aynı olmadığı görülmektedir.

2.3.43. Tevhid Kitabı, Otuz İkinci Bab: “Şefaât İzni...”

بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: (وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ) وَيُذَكِّرُ عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُنَيْسٍ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "يَحْشُرُ اللَّهُ الْعِبَادَ، فَيُنَادِيهِمْ بِصَوْتٍ يَسْمَعُهُ مَنْ بَعْدَ كَمَا يَسْمَعُهُ مَنْ قَرَبَ: أَنَا الْمَلَكُ، أَنَا الدِّيَانُ"

⁶⁶⁶ Dârimî, Ru'ya, 13, (hadis no: 2205).

⁶⁶⁷ Buhârî, Cenâiz, 54, (hadis no: 1320).

⁶⁶⁸ İbn Hacer, *et-Ta'lik*, c. 3, s. 99.

⁶⁶⁹ Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl*, c. 26, s. 402-410; Zehebî, *el-Kâşif*, c. 2, s. 216; *Siyer*, c. 5, s. 380-386.

⁶⁷⁰ Hâkim, *Mustedrek*, Kasemu'l fey, 5, (hadis no: 2588).

⁶⁷¹ Zehebî, *Siyer*, c. 7, s. 222-223; *Mîzânu'l-i'tidâl*, c. 2, s. 575; *Divanu'd-du'afâ*, s. 243.

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Allahu Teâla'nın şu sözü: “*Katında, izin verdiği kimseler dışında kimsenin şefaati fayda etmez.*”⁶⁷² Cabir'in Abdullâh b. Uneys'ten rivayet ettiğine göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Allah kıyamet gününde kulları toplar, onlara uzaktaki kişinin yakında olanın duyması gibi işiteceği bir ses ile nida eder: “Melik sadece benim! Deyyân sadece benim.”

Câbir b. Abdullâh'ın bir aylık rihlesi sonucu ulaştığı bu rivâyet, Buhârî'nin *el-Edebü'l müfred*'i, İbn Ebî Şeybe (v. 235) ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'leri, Taberânî'nin *Mu'cemu'l-kebîr*i ve Hâkim'in *Mustedrek*'inde geçmektedir.⁶⁷³

Rivayetin tek tariki olup olayı, bir sahâbi bir başka sahâbiden nakletmektedir. Olayın kahramanları Câbir b. Abdullâh ve Abdullâh b. Uneys'tir.

İbn Şeybe'nin tahrîc ettiği rivâyetin senedi şöyledir:⁶⁷⁴ Yezîd b. Hârûn (v. 206) - Hammâm b. Yahyâ (v. 163) - Kâsım b. Abdulvahîd (v. 151?) - Muhammed b. Akîl (v. 142) - Câbir b. Abdullâh (v. 78) - Abdullâh b. Uneys (v. 54). Rivâyet sened açısından incelendiğinde râvilerden Muhammed b. Akîl kaynaklarda *kezzab*, *munkeru'l-hadis* olarak nitelendirilmektedir.⁶⁷⁵ Dolayısıyla rivâyetin Sahîh'te müsned olarak alınmama sebebi, ilgili râvinin mecruh olmasıdır. Öbür taraftan Buhârî'nin tercemede temrîz sigasıyla naklettiği bu rivâyet, farklı bir bab başlığında cezm sigasıyla verdiği görülmektedir.⁶⁷⁶ Aynî, rivâyetin Sâlih'te iki farklı siğayla nakledilmiş olmasının, Buhârî'nin muallak hadis aktarma üslûbu hakkında zikredilmiş olan: “Temrîz siğası za'fiyete, cezm siğası sıhate delâlet eder” anlayışına ters düştüğünü ifâde etmektedir.

İbn Hacer'in bu husustaki kanaatini, kanaati şöyledir: İki rivayet arasında farklı bir durum söz konusudur. İlim 19. babda Câbir'in rivâyeti almak için yolculuğa çıktığını (Rihle) bildirmektedir. Bu konuda ihtilaf olmadığı için cezm sigası kullanılmıştır. Buradaki rivayette ise metindeki bir lafzın anlamı açıklanmaktadır. Bu konuda ihtilaf olduğu için temrîz sigası kullanılmıştır.⁶⁷⁷ Zira bahsi geçen hadisin metnindeki *nidâ edilen ses* Allah'a nisbet edilmesi söz konusu olduğu için bu kelimedden kast edilenin ne olduğu hususunda kapalılık bulunmaktadır. İbn Hacer, söz konusu

⁶⁷² Sebe, 34/23.

⁶⁷³ Buhârî, *el-Edebü'l müfred*, 330, (hadis no: 984); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 25, s. 434, (hadis no: 16402); Taberânî, *el-Mu'cemu'l kebîr*, c. 13, s. 132, (hadis no: 331); Hâkim, *Mustedrek*, Tefsîr, 774, (hadis no: 3638); Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osman, *Müsned*, thk. Âdil b. Yûsuf, Dâru'l varân, Riyâd, 1418, c. s. 374, (hadis no: 851).

⁶⁷⁴ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *Müsned*, c. 2, s. 374, (hadis no: 851).

⁶⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, c. 1, s. 264; Buhârî, *et-Târîhu'l kebîr*, c. 7, s. 164.

⁶⁷⁶ Buhârî, İlim, 19.

⁶⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu'l Bârî*, c. 1, s. 210.

rivâyetin bu kısmının te’vile ihtiyaç duyduğunu; farklı tariklerle desteklenmesinin de bu kapalılığı gidermek için yeterli olmayacağını ifâde eder. Bunun yanı sıra söz konusu ifâdedeki kapalılığı gidermek amacıyla bu sesin, meleklerin vahiy alırken gökyüzünden çıkan ses olabileceğini veya bu hadisi nakleden râvilerden birinin haşredildikten sonra duyulan nidâyı kast etmek üzere (صوت) kelimesini tercih etmiş olabileceği dile getirilir.⁶⁷⁸

Sonuç İtibarı ile rivâyetin muallak verilme sebebi seneddeki bir ravinin mecruh olmasından kaynaklanmaktadır.

2.3.44. Tevhit Kitabı, Kırk İkinci Bab: “Allah Her An Yaratma Halindedir..”

بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ اللَّهَ يُحَدِّثُ مِنْ أَمْرِ مَا يَشَاءُ، وَإِنَّ مِمَّا أَحَدَّثَ: أَنْ لَا تَكَلَّمُوا فِي الصَّلَاةِ"

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Allahu Tealânın şu sözü: “O her an yaratma halindedir.”⁶⁷⁹ İbn Mes’ûd Rasulullah’ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Allah c. c. dilediğini emreder Allah’ın dilediklerinden biride namazda konuşmamaktır.”

Sahîh’te müsned olarak yer almayan bu rivâyet, Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin *Sünen’leri*, Beyhakî’nin *Sünen-i kübrâ’sı*, İbn Hibbân’ın *Sahîhi*, Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi* ve Taberânî’nin *el-Mu’cemu’l Kebir*’inde geçmektedir.⁶⁸⁰

Nesâî’nin tahrîc ettiği rivâyetin senedi şöyledir:⁶⁸¹ Huseyn b. Hureys (v. 244) - Sufyân b. Uyeyne (v. 198) - Âsım b. Behdele (v. 127) - Ebû Vâil (v. 98) - Abdullah b. Mes’ût (v. 32). Senedde dikkatimizi çeken husus sahâbî râvisi ve ondan sonra gelen iki râvinin bütün senedlerde değişmemesidir. Rivâyet genel anlamda hasen derecesinde kabul görmüştür. Bunun sebebi râvilerden Âsım b. Behdele durumu ile ilgilidir.

Tabîî neslinden olan Âsım meşhur yedi kıraat imamından biridir. Bugün Müslümanlarının yaklaşık yüzde doksanı onun kıraâtını tercih etmektedir.⁶⁸² Ancak

⁶⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu’l Bârî*, c. 1, s. 210; Toprak, *a.g.e.* s. 90.

⁶⁷⁹ Rahman, 55/29.

⁶⁸⁰ Nesâî, *Sünen-i kübrâ*, Sehv, 103, Sücûdu’l Kur’ân, 467, (hadis no: 564, 1145); Ebû Dâvud, Salât, 169, (hads no: 924); A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 7, s. 210-424, (hads no: 4145- 4417); İbn Hibbân, Salât, 16, (hadis no: 2243); Taberânî, *Mu’cemu’l kebîr*, c. 10, s. 110, (hadis no: 10122-10123); Beyhaki, *Sünen-i kübrâ*, Salat, 343, (hadis no: 3410).

⁶⁸¹ Nesâî, *Sünen-i kübrâ*, Sehv, 103, (hadis no: 564).

⁶⁸² Sarı, “Âsım”, *DİA*, c. 3, s. 475- 476.

Âsım b. Behdele'nin kıraatteki tartışmasız güvenilirliğine karşılık hadisteki yeri hakkında değişik değerlendirmeler mevcuttur. Âsım'ın sika bir râvi olduğu kabul dilmiş olmasına rağmen hadiste çokça hata yaptığına işaret edenler de olmuştur. Dârekutnî, Âsım'ın hadiste ezber sıkıntısının olduğunu açıkladıktan sonra: “*Her zaman bir ilim dalında uzman olan kimse diğer ilim dalında eksik olmaktadır.*” diyerek Âsım'ın kıraatteki üstünlüğüne ve hadisteki tercih edilmeyişine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Âsım'ın rivâyet ettiği hadisler Kütüb-i sitte'de yer almıştır. Bununla beraber Buhârî Âsım'ın rivâyetlerini muallak olarak vermiştir.⁶⁸³

Sonuç olarak rivâyetin müsned verilmeme nedeni, Buhârî'nin Sahîh için belirlediği üstün sıhhat şartlarına hâiz olmamasıdır.

2.3.45. Tevhit Kitabı, Kırk Üçüncü Bab: “Dilini Hareket Kıpırdatma...”

بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: أَنَا مَعَ عَبْدِي حَيْثُمَا ذَكَرَنِي وَتَحَرَّكَتْ بِي شَفَاةٌ "

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Allah'ı Teâlanın: "Onunla dilini kıpırdatma.." ⁶⁸⁴ Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Yüce Allah, kulum beni andığı ve bu sebeple dudaklarını her hareket ettirdiğinde, ben kulumun yanındayım.”

Sahîh'te müsned olarak verilmeyen bu rivâyet, İbn Mâce'nin Süneni, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, İbn Hibbân'ın Sahîh'i, Taberânî'nin Mu'cemu'l-evsâtı ve Hâkim'in Müstedrek'inde yer almaktadır.⁶⁸⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivâyetin sahâbî râvileri, Ebû'd-Derdâ ve Ebû Hüreyre'dir.

Hâkim'in tahrîc ettiği Ebû'd-Derdâ rivâyeti şöyledir:⁶⁸⁶ Muhammed b. Yakûb (v. 346) - Bahr b. Nasr (v. 276) - Bişr b. Bekr (v. 205) – Evzâî (v. 157) - İsmâîl b. Ubeydullah (v. 131) - Ümmü'd-Derdâ (v. 81) - Ebû'd-Derdâ (v. 32). Rivâyetin bu tariki otoritelerce zayıf görülmüştür. Bunun sebebi İbn Hacer'e göre sened zincirinde Ebû'd-Derdâ'nın bulunmasının bir vehim olmasından kaynaklanmaktadır. Zirâ her ne kadar olay onun evinde geçse de Ümmü'd-Derdâ bu hadisi babasından almamıştır. Zaten

⁶⁸³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, c. 6, s. 316-317; Ebû'l Velîd, *et-Ta'dîl ve't-tecrih*, c. 3, s. 994; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 13, s. 474-476; Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 276; *Mizân*, c. 2, s. 357.

⁶⁸⁴ Kiyâme, 75/16.

⁶⁸⁵ İbn Mâce, Edeb, 53, (hads no: 3792); A. b. Hanbel, *Müsned*, c. 12, s. 385, (hads no: 7422); İbn Hibbân, Rikâk, 8, (hads no: 815); Taberânî, *Mu'cemu'l-evsât*, c. 6, s. 363, (hads no:6621); Hâkim, *Mustedrek*, Dua, 24, (hads no: 1824).

⁶⁸⁶ Hâkim, *Mustedrek*, Dua, 24 (hads no:1824).

Evzâî kanalıyla gelen rivâyetlerin büyük çoğunluğunda râvi Ümmü'd-Derdâ, hadisi babasından değil, Kerime b. Hashâs'dan nakleder.⁶⁸⁷ Netice itibariyle bu rivâyetin ta'likan verilmesinin sebebinin bu karışıklık olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Hanbel'in tahrîc ettiği Ebû Hüreyre rivâyeti şöyledir:⁶⁸⁸ Ali b. İshâk (v. 213) - Abdullah b. Mübârek (v. 181) - Abdurrahman b. Yezîd (v. 153) - İsmâîl b. Ubeydullah (v. 131) - Kerîme binti Hashâs (v. ?) - Ebû Hüreyre (v. 58). Seneddeki râvilerden Kerîme b. Hashâs'ın *meçhul* bir râvi olduğu ve bundan dolayı söz konusu rivâyetin ta'likan verildiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak rivâyetin Sahîh için belirlenmiş yüksek sıhhat şartlarına hâiz olmadığı için bu rivâyetin Sahîh'te mûsned olarak verilmediği kanaatindeyiz.

2.3.46. Tevhit Kitabı, Elli İkinci Bab: “Kur’ân’ı Güzel Okuyanlar...”

بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْمَاهِرُ بِالْقُرْآنِ مَعَ الْكَرَامِ الْبِرَّةَ» وَرَبُّنَا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ

Bu babın başlığı tam olarak şöyledir: Bab: Hz. Peygamberin şöyle buyurmuştur: “Kur’ân’ı okumada hünerli olanlar şerefli itaatkâr meleklerle beraberdir. Kur’ân’ı sesinizle süsleyin.”

Tercemede iki muallak peş peşe verilmiştir, bunlardan birincisi olan (الْمَاهِرُ بِالْقُرْآنِ) Sahîh'te farklı lafızlarla geçmektedir.⁶⁸⁹ Rivâyet bire bir aynı lafızlarla, Muslim ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'leri, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Mûsned*'leri, Nesâî ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ* 'ları ve Taberânî'nin *Mu'cemu'l-evsât* 'ında geçmektedir.⁶⁹⁰

Rivâyetin tek sahâbî râvisi Hz. Âişe'dir. Bütün tarikler Âişe – Sa'd b. Hişâm - Esad b. Zurâre - Katâde yoluyla bizlere ulaşmıştır.

Tirmizî'nin tahrîc ettiği rivâyetin senedi şöyledir:⁶⁹¹ Mahmûd b. Ğaylân (v. 239) - Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (v. 204) - Şu'be (v. 160) ve Urve (v. 153) - Katâde (v. 117) - Zurâre b. Evfa (v. 93) - Sa'd b. Hişâm (v. 81) - Hz. Âişe (v. 58). Rivâyet sened açısından incelendiğinde râvilerin adâlet ve zabt yönünden her hangi bir tenkide maruz

⁶⁸⁷ İbn Hacer, *et-Ta'lik*, c. 5, s. 363.

⁶⁸⁸ A. b. Hanbel, *Mûsned*, c. 16, s. 568, (hads no: 10968).

⁶⁸⁹ Buharî, *Tefsîru's-sûre*, (80), 1, (hadis no: 4937).

⁶⁹⁰ Muslim, *Salatü'l-musâfirîn*, 244, (hads no: 798); İbn Mace, *Edeb*, 52, (hads no: 3779); A. b. Hanbel, *Mûsned*, c. 41, s. 206, (hads no: 24667); Nesâî, *Sünen-i kübrâ*, Fedâilî'l Kur'ân, 53, (hadis no: 7991); İbn Hibbân, *Kiraâtu'l-Kur'ân*, 11, (hadis no: 767); Ebû Dâvûd, *Fedâilî'l Kur'ân*, 347, (hadis no: 1454); Tirmizî, *Fedâilî'l Kur'ân*, 13, (hadis no: 2904); et-Tayâlisî, *Mûsned*, c. 3, s. 98, (hadis no: 1602); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, c. 2, s. 348, (hadis no: 2194); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Salât, 487, (hadis no: 4055).

⁶⁹¹ Tirmizî, *Fedâilî'l Kur'ân*, 13, (hadis no: 2904).

kalmadıkları görülmektedir. Ayrıca Buhârî'nin benzer lafızlarla ve müsned olarak verdiği hadisin senedi de Şu'be'den itibaren sahâbî râviye kadar aynı senedir. Dolayısıyla bu rivâyetin muallak olarak verilmesinde râvi kaynaklı bir sebep gözükmemektedir. Bunun bir göstergesi de çağdaş muhakkiklerden Arnavut'un bu rivâyetin tariki için söylediği, Buhârî'nin şartlarına uygun ifâdesidir.⁶⁹²

Kanaatimizce rivâyetin muallak verilme sebebi, müellifin ihtisar uygulamasıdır. Zira bahse konu rivâyetin bütün tariklerinde tercemede geçen ifâdenin devamında, kekeleyerek ve zorlanarak okuyana iki kat daha fazla mükâfat verileceğine dair bir ziyade söz konusudur. Hâlbuki bab başlığının konusu Kur'ân'ı güzel okumanın değerine işaret olmasından dolayı, Buhârî rivâyetin ilgili kısmını alıp diğer kısmını almamıştır. Bu ihtisara işaret için de rivâyeti ta'likan vermiş olmalıdır.

Tercemedeki ikinci muallak hadis, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce'nin *Sünen*'leri ile İbn Hibbân'ın *Sahîhi*, Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, et-Tayâlisî'nin *Müsned*'leri, Hâkim'in *Müstedrek*'i ve Beyhakî'nin *Sünen-i kübrâ*'sında yer almaktadır.⁶⁹³ Buhârî, bu rivâyeti bir başka eserinde mevsulen yer vermiştir.⁶⁹⁴ Tespit edebildiğimi kadarıyla rivâyetin sahâbî râvileri, Ebû Hüreyre (v.58) - Abdurrahman b. Avf (v. 32) ve Berâ b. Azîb'dir (v. 71).

İbn Hibban'ın tahrîc ettiği Ebû Hüreyre rivâyeti şöyledir:⁶⁹⁵ Muhammed b. Cübeyr (v. 260) - Buhârî (v. 256) - Yahyâ b. Abdullah (v. 231) - Yakûb b. Abdurrahman (v. 181) - Suheyl b. Ebû Sâlih (v. 138) - Ebû Sâlih (v. 101) - Ebû Hüreyre (v. 58). Senedde Buhârî, kendinden önceki râvilerden sadece Suheyl b. Ebû Sâlih'ten Sahîh'e rivâyet almamıştır ki zayıf olan râvinin Suheyl olduğu kanaatindeyiz. Zira kaynaklarda hakkında, *hadisi huccet değildir, kuvvetli bir râvi değildir, hata yapardı*, vb. cerh ifâdeleri mevcuttur.⁶⁹⁶ Ayrıca râvilerden sadece Süheyl'in Sahîh'te rivâyetinin olmaması bu kanaatimizi güçlendirmektedir.

⁶⁹² İbn Hanbel, *Müsned*, c. 6, s. 48, 94, 98; Aydın, *a.g.e.* s. 126.

⁶⁹³ Ebû Dâvûd, *Fedâilü'l Kur'ân*, 353, (hadis no: 1468); İbn Mâce, *İkâmeti's-salât*, 176, (hadis no: 1342); Nesâî, *İftitâh*, 83, (hadis no: 1016); et-Tayâlisî, *Müsned*, c. 2, s. 103, (hadis no: 774); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 30, s. 451, (hadis no: 18494); Bezzâr, *Müsned*, c. 2, s. 245, (hadis no: 1035); İbn Hibbân, *Kiraâtü'l Kur'ân*, 7, (hadis no: 749); Hâkim, *Müstedrek*, *Fedâilü'l Kur'ân*, 79, (hadis no: 2098); Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, Salat, 159, (hadis no: 2426).

⁶⁹⁴ Buhârî, *Hâiku'l efâli'l-ibâd*, thk. Fahd b. Süleyman, Dâru'l Atlas, Riyâd, 1425, c. 2, s. 132, 141, 142.

⁶⁹⁵ İbn Hibbân, *Kiraâtü'l Kur'ân*, 7, (hadis no: 749).

⁶⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. 4, s. 247; İbn Adî, *el-Kamil-fî du'afâ*, c. 4, s. 526, 525; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 12, s. 223- 227; Zehebî, *el-Muğni fî'd-du'afâ*, s. 298; *Siyer*, c. 6, s. 172.

Bezzar'ın tahrîc ettiği Abdurrahman b. Avf rivâyeti şöyledir:⁶⁹⁷ İbrâhîm b. Sa'îd (v. 247) – Rabi' b. Nafi' (v. 241) - Sâlih b. Mûsâ (v. 181) - Abdulazîz b. Rufey' (v. 130) - Ebû Seleme (v. 94) - Abdurrahman b. Avf (v. 32). Râvilerden Sâlih b. Mûsâ bizzat Buhârî tarafından *Munkeru'l hadis* olarak kabul edilmiştir.⁶⁹⁸ Diğer münekkitler de söz konusu râvi ile ilgili ağır tenkit ifâdeleri kullanmışlardır.⁶⁹⁹ Rivâyetin Sahîh'te müsned olarak yer almama sebebinin söz konusu râvi olduğu kanaatindeyiz.

Ebû Dâvûd'un tahrîc ettiği Bera b. Azib rivâyeti şöyledir:⁷⁰⁰ Osman b. Ebû Şeybe (v. 239) - Cerir b. Abdulhamid (v. 188) – A'meş (v. 148) - Talha b. Musarrif (v. 112) - Abdurrahman b. Âvsece (v. 82) - Berâ b. Âzib (v. 71). Seneddeki râvilerden, sadece Abdurrahman b. Âvsece'nin Sahîh'te müsned rivâyeti yoktur. Bununla birlikte Âvsece birçok Otorite tarafından tevsi' olunmuş, hakkında Yahyâ b. Sa'îd'in (v. 160): "*onu Medine'de soruşturdum kimse övmedi.*"⁷⁰¹ Sözü dışında cerhine yönelik bir ifâdeye rastlanmamıştır.⁷⁰² Birçok münekkit, bu hadisin sahîh olduğuna hükmetmiştir⁷⁰³

Bu durumda rivâyetin muallak olarak verilme sebebi, İbn Hacer'in belirttiği şu hususlar olabilir: Bera b. Azib rivayeti dışındaki tarikler zayıf veya hasendir. Bazı tarikler mevkufen rivayet edilmiştir. Hadisin Buhârî'nin Sahîh için belirlediği özel şartlara ulaşamamasına sebep olmuş olabilir.⁷⁰⁴

2.2. Genel Değerlendirme

Sahîh'te müsned olarak verilmeyip bab başlıklarında muallak olarak zikredilen rivayetleri incelediğimiz bu bölümde 46 rivayetin değerlendirmesini yaptık. Bu değerlendirmeler neticesinde, muallak verilen hadislerin senedlerinde çoğunlukla cerh edilen ravilerin yer aldığını gördük. Bu cerhlerin bir bölümü ağırken bir bölümü hafif kusurlara işaret etmektedir. Bununla birlikte senedinde herhangi bir kusur bulunmadığı halde muallak verilen rivayetler de gördük. Bu tür durumlarda rivayetin metniyle ilgili bazı ihtilaflar olduğunu, bu nedenle muallak verilmiş olabileceğini tespit ettik. Dolayısıyla bab başlıkları sahîh-zayıf olmaktan öte müellifin görüş, düşünce ve anlayışını yansıtmakta ve bu amaca hizmet etmektedir.

⁶⁹⁷ Bezzâr, *Müsned*, c. 2, s. 245, (hadis no: 1035).

⁶⁹⁸ Buhârî, *et-Târihu'l kebîr*, c. 4, s. 291.

⁶⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl*, c. 4, s. 415; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. 1, s. 369; İbn Adîy, *el-Kâmil fi du'afâ*, c. 5, s. 105-110.

⁷⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Fedâili'l Kur'ân*, 353, (hadis no: 1468).

⁷⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. 6, s. 244.

⁷⁰² Mizzî, *Tehzîbu'l kemâl*, c. 27, s. 323.

⁷⁰³ Ebû Dâvûd, *Fedâili'l Kur'ân*, 353, (hadis no: 1468); İbn Hanbel, *Müsned*, c. 30, s. 623, (hadis no: 18704).

⁷⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. 13, s. 528; Aydın, *a.g.e.* s. 127.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

“Sahîh-i Buhârî'nin Bab Başlıkları Konusunda Yazılan Eserler ve Sahîh'in Bab Başlıklarındaki Muallak Hadislerin İncelenmesi” ana teması üzerinde kaleme alınan bu çalışmada genel bir çerçeve çizilmeye gayret edilmiştir. Tezin birinci bölümünde Sahîh'in bab başlıkları konusunda klasik dönemde yazılmış otuz eserin, modern dönemde Arap âleminde yapılmış üç doktora, dokuz yüksek lisans çalışmasını, ayrıca Türkiye’de yapılan dört yüksek lisans çalışmasının kısa tanıtımı yapılmıştır.

Klasik dönemde yazılmış eserlerin genel özelliği, bab başlıklarıyla başlık altında verilen hadislerin arasındaki irtibatı ve başlıktan Buhârî'nin neyi kastettiğini ortaya çıkarmak olduğu görülmektedir. Bunun tek istisnası Bulkînî'nin yazdığı *Münâsebâtü ebvâbi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseridir. Müellif eserde kitap/ana bölüm başlıklarıyla bab başlıkları arasındaki irtibatı ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Müellifin diğer bir gayreti bab başlıklarının biribiriye olan irtibatını ortaya çıkarmak olduğu görülmektedir. Klasik dönemde yazılmış eserlerin diğer bir özelliği başlıkların bir kısmını incelemiş olmalarıdır. Her müellif gerekli gördüğü muhtelif sayıda bab başlığı hakkında bilgi vermiştir. Bunun istisnası ise İbn Hacer'in *et-Ta'liku't-ta'lik*'i ve Zekeriyâ Kandehlevî'nin yazdığı *el-Ebvâb ve't-terâcim* adlı eserleridir. Her iki müellif bab başlıklarının tamamı hakkında bilgi verdikleri görülmektedir.

Modern dönemde Arap âleminde yapılan çalışmaların genel özelliği Sahîh'in belli kitap/ana bölümlerine yönelik olduğu ve fıkıh şubelerince yapıldığından önemli ölçüde konunun hadis yönü ihmal edildiği görülmektedir. Yazarlar inceledikleri başlık ve altındaki hadislerden ortaya çıkarmaya çalıştığı Buhârî'nin görüşünün hangi mezhebin içtihadına uygun olduğunu tesbit etmeye çalıştıkları görülmektedir.

Türkiye’de yapılan dört yüksek lisans çalışmasının biri sadece başlıklardaki mekûf rivayetlerin sayısı ve hangi sahâbiden kaç tane mekûf rivayeti alındığını tespit edip konunun ne hadis yönüne nede fikhî yönüne temas etmeden tezi tamamladığı görülmektedir. Diğer üç çalışma da konuyu oldukça sınırlı tutarak tezi bitirdiği görülmektedir. Gerek klasik dönemde gerekse modern dönemde yapılan Bu çalışmaların hiç biri tezimizde araştırdığımız konular hakkında detaylı bilgiler vermediği anlaşılmıştır.

İkinci bölümde Sahîh'te müsned olarak yer almayıp bab başlıklarında muallak olarak sevk edilen kırk altı hadis tespit edilmiştir. Bu hadisler sened ve metin yönünden incelenmiştir. Bunun neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Muallak olarak sevk edilen rivayetlerin senedleri genelde kusurludur. Bu kusurlar bazen ağır olabildiği gibi bazen hafif olabilmektedir. Nitekim hafif kusurlu olan bu rivayetlerden bazılarını Buhârî, Sahîh dışındaki bazı eserlerinde müsned olarak tahrir etmiştir.
2. Ağır kusurlu olan rivayetlerin temrîz sigasıyla sevk edildiği görülmüştür.
3. Bazı muallak hadislerin senedleri sahihtir. Bu senedlerde yer alan ravilerin Sahîh'te, çoğunlukla müsned rivayetleri bulunmaktadır. Bununla birlikte muallak hadis olarak sevk edilmeleri, ravilerin durumları dışındaki birtakım ihtilaflardır. Bu ihtilaflar hadisten çıkarılan hüküm olabildiği gibi, senedde bir kişinin eksik olup olmaması gibi bir mesele de olabilmektedir.
4. İhtisar edilen bazı hadislerin muallak olarak sevk edildikleri görülmektedir. Buhârî eğer ihtisar ettiği hadisi konusunun dışında bir mesleyi delillendirmek için kullanmışsa ihtisara dikkat çekmek için rivayeti muallak olarak sevk ettiği görülmektedir.
5. Sahih bir rivayetin daha sahih olan bir tariki olduğunda Buhârî sahih olanı muallak esah olanı senedli olarak sevk ettiği görülmektedir.
6. Buhârî'nin muallak uygulamasında diğer bir husus rivâyetlerdeki lafız farklılığıdır. Bazen Sahîh'te müsned olarak verdiği bir rivâyeti başka bir senedle, ziyâde bir veya birkaç kelimeyle muallak olarak verdiği görülmektedir. Ziyâdenin verilme sebebi hâdîsin daha iyi anlaşılması, ziyâdenin ifâde ettiği hükme işaret vb. sebep olmaktadır. Ancak ziyâdenin bulunduğu sened müellifin sıhhat şartlarını tutmadığı için bu yönteme başvurduğu görülmektedir.
7. Sika olan bazı ravilerin bazı kanalla gelen hadisleri muallak olarak sevk ettiği görülmektedir. Aslında râvilerin tamamından Sahîh'e müsned rivayet alınmıştır ancak semân veya likânın olmama şüphesinden veya başka bir nedenden dolayı Buhârî rivayeti muallak sevk ettiği görülmektedir.
8. Râvinin ismi üzerinde ihtilaf oması, bid'at ehli olması, Sahîh için belirlenen yüksek sıhhat şartlarına hâiz olmaması durumunda rivâyetin muallak olarak verildiği tespit edilmiştir.

9. Muallak rivayet meşhur bir hadisle çelişkili olması durumunda Buhârî'nin rivâyeti muallak olarak sevk ettiği görülmektedir.

10. Fikhî ihtilâfa işaret etmek amacıyla bazı rivâyetlerin muallak olarak verildiği görülmektedir. Aslında bir hadisin hükmünün fikhî ihtilâfa sebep olması o hadisin sıhhat veya za'fiyetine sebep teşkil etmez. Ancak Buhârî, mezhepler arası fikhî ihtilâflara işaret etmek için bazen sened açısından çokta zayıf olmayan bir rivâyeti ta'likan vererek bu duruma dikkat çektiği görülmektedir.

Bütün bunlardan sonra Buhârî'nin ta'lik uygulaması sadece bir gayeye matuf olmadığını birçok sebepten ötürü ta'lik uygulasına gittiğini görmekteyiz. Konuya ilgili daha hacimli çalışmaların yapılması Buhârî'nin bab başlıklarındaki fikhî anlayışını anlamamızı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulmecid el-Haşimi, *el-İmâm el-Buhârî muhaddisen ve fıkhan*, Mısır'ul-arabiyye, Kahire, tarih yok.
- Abdulfettâh Ebû Gudde, *Tahkîku ismeyi's-sahîhayn ve'smi Camiû't-Tirmizî*, Matbuatü'l islamiyye, Halep, 1414.
- Abdülkâhir Muhammed Ahmet Muhtar, *Fıkühü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-imâreti ve'l-kazâ min Câmi'ihî's-sahîh*. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1410.
- Abdullah Gurmullah Ali Âl-ü Sedrân Gassamî, *Fıkühü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'n-nikâh mine'l-Câmi'i's-sahîh mukarenen bi'l-mezahibi'l-erba'ati*, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1413.
- Abdullah el-Uteybî, *Fıkühü'l-İmâmi'l-Buhârî fi kitâbi'l-ezân min evveli'l-kitâb ilâ babi salâti'l-leyl min Câmi'ihî's-sahîh*, Matbaatu cami'a ümmü'l-kura, Mekke, 1423.
- Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-mufessirîn*, Muessesetu'n-nuveyhid, Beyrut, 1409.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut, Muessesetu'r-risale, Beyrut, 1417.
- AKPINAR Cemil, "İbn Cemâa", *DİA*, c. 19, s. 388-392, İstanbul, 1999.
- el-Âlâi, Selahaddîn Ebû Sa'îd b. Abdullah, *el-Muhtalidîn*, thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalib, Mektebetü Hanci, Kahire, 1417.
- Aliyyü'l Kârî, *el-Masnu' fi ma'rifeti'l-hadisi'l-mevzû'*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Matbuatü'l islamiyye, Halep, 1389.
- ALTUNTAŞ Mustafa Celil, *Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhanlık*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009.
- AYDIN Osman, *Sahîh-i Buhârî'nin Bab başlıklarındaki Merfû Rivâyetlerin Kütüb-i Semaniye Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- , *Buhârî'nin Tercemelerde Yer Verdiği Muallak Rivâyetlerin Hadis Usulü ve Musannifin Yöntemi Açısından Değeri*, 5. Türkiye lisansüstü çalışmalar kongresi bildiriler kitabı-3. 12-15 Mayıs 2016, Isparta, İstanbul, 2016.

- AYDINLI Abdullah, **Hadis Terimleri Sözlüğü**, İFAV yayınları, İstanbul, 2009.
- Aynî Bedreddin Ebî Muhammed, **Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2001.
- Babanzâde Bağdâtlı İsmâîl Paşa, **Îzhi'l meknûn**, Dâru'l ihyai turasi'l-Arabî, Beyrut, 1951.
- , **Hediiyetü'l-ârifîn esmai'l-müellifîn ve asarü'l-musannifîn**, Dâru'l ihyai turasi'l-Arabî, Beyrut, 1951.
- el-Bacî Ebü'l Velîd Süleyman b. Halef, sa'd ibn Eyyüb, **et-Ta'dil ve't-tecrîh li men harrace anhu'l-Buhârî fi'l-Cami'i's-sahîh**, Dâru'l-Liva, Riyâd, 1406.
- Beyhaki Ahmet b. Hüseyin. **Sünen-i kübrâ**, Dâru'l ilmiyye, Beyrut, 1424.
- , **el-Hilâfiyat**, Dâru's-samî'iy, Riyâd, 1415.
- Bezzâr Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdulhalik, **Müsned**, thk. Mahfûz Abdurrahman, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Medine, 1409.
- BİLEN Mehmet, **İbn Hacer'in Buhârî Savunusu**, Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Birmâvî Şemseddîn Ebî Abdullah Muhammed b. Mûsâ el Askalânî, **el-Lami'i's-sabîh**, thk. Nureddîn Talib, Dâru'n-nevâdır, Katar, 1433.
- BİRİŞİK Abdulhamit, "Mahmud, Hasan Diyûbendî," **DİA**, c. 27, Ankara, 2003.
- Buhari Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, **Sahîhu'l Buhârî**, Mektebetü Dâru's-selam, Riyâd, 1419.
- , **el-Edebü'l-Müfred**, thk. Muhammed Abdülâtî, Mektebetü tevfikıyye, Kahire, 1424.
- , **et-Târîhu'l-Kebîr**, thk. Muhammed Ezher, Dâru't-tibyân, Beyrut, 1407.
- , **et-Târîhu'l-Evsât**, thk. Muhammed b. İbrâhîm, Dâru's-semi'î, Riyâd, 1418.
- , **et-Târîhu's-Sağîr**, Dâru'l-maârife, Beyrut, 1406.
- , **Kitabu'd-Duafâu's-sağîr**, thk. Ahmed Muhammed b. Zâyid, Dâru'l-maârife, Beyrut, 1406.
- , **Halku'l efâli'l-ibâd**, thk. Fahd b. Süleyman, Dâru'l atlas, Riyâd, 1425.
- Bulkînî Ömer b. Raslân, **Münasebâtü ebvâbi Sahîhi'l-Buhârî li-ba'zîha ba'zan**, Mektebetü'l-maârif, Riyâd, 1431.
- Cemaleddîn Ebü'l- Ferec el-Cevzî, **ed-Du'afâi ve'l-metrûkîn**, Dâru'l Kütübu'l-ilmiye, Beyrut, 1406.
- Cezâirî Tâhir b. Sâlih, **Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser**, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Matbuatü'l islamiyye, Halep, 1416.

- ÇAKAN İ. Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011.
- DALGIN Nihat, “İbn Lehîa”, *DİA*, c. 20, s. 158-159, İstanbul, 1999.
- Dârimî Ebû Muhammet Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen*, thk. Hüseyin Selim, Dâru’l muğni, Riyâd, 1420.
- Dârekutnî Ebû Hasan Ali b. Ömer, *Sünen*, thk. Ş. Arnavut, Muessesetu’r risâle, Beyrut, 1424.
- , *el-Mu’telif ve’l-muhtelif*, thk. Muvaffik b. Abdullah, Dâru’l ğarbi’l-İslam, Beyrut, 1406.
- DAYHAN A. Tâhir, *Buhârî’ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisanas Tezi, İzmir, 1995.
- Dihlevî Şah Veliyyullah, *Şerhu terâcimi ebvâbi’l-Buhârî*, Dâiretü’l-maârifî’n-nizamiyye, Haydarâbâd, 1321.
- Ebû Îsâ Muhammet b. Îsâ et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1392.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kûbrâ*, Dâru’l Kütübî’l-ilmiyye, Beyrut, 1410.
- Ebû Abdurrahman, el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabü’l-‘ayn*, Dâru’l Kütübü’l-ilmiyye, Beyrut, 1424.
- Ebû Amr Ahmed b. Atıyye, *Neslu’n-Nebâl*, Dâru’l muhaddisîn, Kahire, 1428.
- Ebû Avâne Yakûb b. İshâk el-İsfarâînî, *Müsned*, thk. Eymen b. Arif, Dâru’l-maarife, Beyrut, 1419.
- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed İbrâhîm b. Osman, *Müsned*, thk. Âdil b. Yûsuf, Dâru’l varan, Riyâd, 1418.
- Ebû Bekir Kâfî, *el-Menhecü’l Buhârî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1431.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as el-Ezdî, es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Ş. Arnavut, Dâru’r-risâle, Beyrut, 1430.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. Davut b. el-Cârût et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammet b. Abdulmuhsin, Dâru’l hicr, Mısır, 1419.
- Ebû’l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, *et-Tekmîl fi’l-cerhi ve’t-ta’dîl*, thk. Şâdî b. Muhammed, el-Merkez en-Nu’mân, Yemen, 1432.
- Ebû Hayseme Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme, *et-Târîhu’l-kebir*, thk. Salâh b. Fethî, el-Fârûku’l-hadîse, Kahire, 1427.

- Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, ***Mu'cemü mekayisi'l-lügâ***, Dâru'l fikr, Mısır 1969.
- Ebû Hüseyin Muhammed b. Ebû Ya'lâ, ***et-Tabakâtu'l-Hanâbile***, thk. Abdurrahman b. Useymin, Mektebetu'l Melik Fahd, Mekke, 1999.
- Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed, ***Kitabu's-siyer***, thk. Farûk Hamâde, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1408.
- Ebû'l Mehâsin Yûsuf b. Atabek Cemaleddîn, ***el-Menhelu's-sâfi***, el-Hey'etu'l-mısıyye, Kahire 1405.
- Ebû'l Velîd Süleyman b. Halef, ***et-Ta'dîl ve t-tecrîh***, Dâru'l livâ, Riyâd, 1406.
- ERDOĞAN Mehmet, "Şah Veliyyullah", ***DİA***, c. 38, s. 260-262, İstanbul, 2010.
- EREN Mehmet, ***Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları***, Nükte Kitap, Konya 2003.
- Fahd b. Abdillâh b. Abdurrahman Ureyin, ***Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî'l-cenâiz min Câmi'ihî's-sahîh***, Matbaa cami'a ümmül-kurâ Mekke, 1418.
- Fuâd Abdalbâkî, ***et-Teysîru'l-menfe'a***, Dâru'l-hadis, Beyrut, 1405.
- GÜLER Zekeriya, ***Buhârî ve Câmiu's-sahîh Üzerine***, Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 2, sy. 1, 2015.
- GÖKYAY O. Şaik ve ÖZEN Şükrü, "Molla Lütü", ***DİA***, c. 30, s. 255-258, İstanbul, 2005.
- Hâkim Ebû Abdullah el-Hâkim b. Muhammed b. Abdullah, en-Neysabûrî, ***el-Mustedrek ale's-sahîhayn***, Dâru'l Kütübu'l ilmiye, Beyrut, 1422.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebû Bekîr, ***Târîhu Bağdâd***, thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf, Dâru'l ğarbi'l-islamî, Beyrut, 1422.
- Halîl b. Abdullah b. Ahmed b. İbrâhîm b. Halîl el-Kazvînî, ***el-İrşâd fî ma'rifeti ülema'il-hadis***, thk. Muhammed Sa'îd, Mektebetu'r-ruşd, Riyâd, 1409.
- Hemedani Nizâr b. Abdülkerîm b. Sultân, ***Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî'l-hac ve's-sıyâm min Cami'ihî's-sahîh***. Mektebeti'ül-Merkeziye, Mekke, 1405.
- Irakî Zeynüddîn Abdurrahman b. Huseyn, ***et-Takyîd ve'l îzah***. thk. Muhammed Ragîb et-Tabbâh, Matbaatü'l-ilmiyye, Halep, 1350.
- İbn Asâkir Ebû'l-Kadîm Ali b. Hasan, ***Târîh'u-Dimaşk***, thk. Amr b. Ğarâme, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1416.
- İbn Abdi'l-Berr, Ebû Amr Yûsuf b. Abdullah, ***el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb***, Dâru'l-cîl, Beyrut, 1412.

- İbn Adî Ebû Muhammet b. Abdullah el-Curcânî, *el-Kâmil fî'du'afâ'ir-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Kütübu'l-ilmîyye, Beyrut, 1418.
- İbni Cemâ'a Bedreddîn Muhammed b. İbrâhîm, *el-Menhelu'r-revî*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman, Dâru'l fikr, Beyrut, 1411.
- İbn Ebî Hâtîm Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru'l kitabi'l ilmiye, Beyrut, 1371.
- İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammet Avvâme, Dâru'r-reşîd, Suriye, 1406.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâiretu'l-maârîf, Hindistan, 1326.
- , *Hedyu's-sârî*, thk. Abdulkadîr Şeybe Ahmed, Mektebe Melik Fahd, Riyâd, 1421.
- , *et-Ta'liku't-Ta'lik*, Mektebetu'l islamiyye, Amman, 1405.
- , *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Dâru'l-Kütüb, Kahire, 1853.
- , *Fethu'l Bârî*, thk. Abdulkadir Şeybe, Mektebetu'l melik Fahd, Riyâd, 1421.
- İbn Hibbân el-Bustî, Ebû Hâtîm Muhammed, *el-Mecruhîn*, Dâru's-semi'î Riyâd, 1420.
- İbnü'l-Irakî Ahmed b. Abdurrahim b. Huseyn, el-Kürdî, *Tuhfetu't-tahsîl*, thk. Abdullah Nevvâre, Mektebetu'r-ruşd, Riyâd, 1419.
- İbn İmad Şihâbüddîn Ebû'l-Fellâh el-Hanbelî, *Şezeratu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkadir Arnavut, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1406.
- İbn Kâdi Şuhbe Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Tabakâtü's-şâfi'îyye*, Matbaati Osmaniye, Haydarabad, 1400.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu'l-ğâbe fî'ma'rifet'is-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed, Dâru'l Kütübu'l-ilmîyye, Beyrut, 1415.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, Dâru'l ihyâi Kütübu'l Arabiyye, yer ve tarih yok.
- İbn Mâkûlâ Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer, *el-İkmâl fî ref'il irtiyâb*, Dâru'l-Kütübu'l-ilmîyye, Beyrut, 1411.
- İbnü'l-Münyyir Ebû'l-Abbas Nâsiruddîn Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-İskenderî *el-Mutevârî alâ ebvâbi'l-Buhârî*, thk. Ali Hasan Ali Abdülhamîd, Mektebetü'l islamiyye, 1411.
- İbn Mülekkîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed, *et-Tavzîh li şerhi Camiû's-sahîh*, thk. Hâlid Rıbâd, Dâru'n-nevâdır, Dımaşk, 1429.

- İbn Nasiruddîn, Muhammed b. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Tuhfetu'l-ahbârî bi tercemtil Buhârî*, thk. Abdurrahim Yûsufân, Dâru'l-kemali'l muttahide, yer ve tarih yok.
- İbn Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. **Ulûmu'l-hadis**. thk. Nureddîn İtr Darü'l-fikr, Beyrut, 1406.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmet b. Osman, *et-Tergîb fi'l-fedâil'il-a'mâl*, thk, Muhammet Hasan, Dâru'l-Kütübu'l-ilmiye, Beyrut, 1421
- , *et-Târîhu'l esmâi'd-du'afâ ve'l mukezzibîn*, thk. Ahmed el-Kaşkâri, Mektebetü'l edvâi's-selef, Riyâd, 1409
- İbtisâm bnt. Muhammed b. Ahmed Gâmidî, *Fikhü'l-Îmâmi'l-Buhârî fi'z-zekât dirâseten ve mukâreneten*, Ümmül Kura Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1416.
- În'âm bnt. Muhammed Şeref el-Halvânî, *Fikhü'l-Îmâmi'l-Buhârî min Câmi'ihî's-sahîh min bâbi icâbi't-tekbîr ve iftitâhi's-salâti ilâ nihâyeti kitâbi'l-ezân*, Ümmül Kura Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1423.
- İmdâdu'l-hak Bangledeşi, *Hedyyetu's-sârî ila dirâset'il-Buhârî*, Dâru'l-fikri'l-islam, Dakka, 1423.
- Kandehlevî Muhammed Zekeriyâ, *el-Ebvâb ve't-terâcim li-Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Veliyyüddîn b. Takıyyüddîn en-Nedvî, Dâru'l-beşâiri'l-islamiyye, Beyrut, 2012.
- KANDEMİR M. Yaşar, “Atâ b. Sâib”, *DİA*, c. 4, s. 37, İstanbul, 1991.
- , “el-Câmiu's-sahîh”, *DİA*, c. 7, s. 114-123, İstanbul, 1993.
- , “Hatim”, *DİA*, c. 16, s. 469-470, İstanbul, 1997.
- Karâfi Muhammed b. Yahyâ b. Ömer, *ed-Derârî fi tertûb'i ebvâbi'l-Buhârî*, Dâru'l-kemâli-l muttahide. Yer ve tarih yok.
- Kârut Nur Hasan Abdulhalîm Kârut *Fikhü'l-Îmâmi'l-Buhârî fi'l-vudû ve'l-gusl mukârenen bi-fikhi eşhuri'l-muhaddisîne*, Ümmül Kura üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Mekke, 1414.
- Kastallânî Ahmed b. Muhammed el-Hatab, *Îrşadü's-sârî*, Matbaatü'l kübrâ, Mısır, 1333.
- Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esami'l-Kütübi ve'l-funûn*, Dâru'l ihyâi turasi'l-Arabî, Beyrut, 1941.

- KAYNAR Enes, *Buhârî'nin Bab Başlıklarıyla İlgili Çalışmalar ve Bab Başlıklarındaki Kendi İfâdelerinin Değerlendirilmesi*, 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.
- Kehhâle Ömer b. Rıza Muhammed Rağib b. Abdulğânî, *Mu'cemü'l-müellifin*, Mektebet'ul musenna Beyrut, 1408.
- Keşmîrî Muhammet Enver, *Feyzu'l-Bârî*, Dâru'l-Kütübi'l- İlmiye, Beyrut, 1426.
- Kettâni Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletu'l-mustadrafe*, thk. Muhammed Muntasır, Dâru'l-beşâiri'l-islamiye, Beyrut, 1414.
- KEPENEK M. Yakup, *Molla Lutfî'nin "Talikat Ala Evaili Sahîhi'l-Buhârî" Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlili*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- KOCA Ferhat "Karâfî, Bedreddîn", *DİA*, c. 24, s. 394, İstanbul, 2001.
- KOÇKUZU A. Osman, "Aynî", *DİA*, c. 4, s. 271-272, İstanbul, 1991.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1418.
- Mervezî Ebû Abdullah Muhammet b. Nasr b. el-Haccâc, *Ta'zimu kadri's-salât*, Mektebe Dâru'l-medîne, Medine, 1406.
- Mizzî Cemaleddîn İbnu'z-Zekî Ebî Muhammet el-Kuzâî, *Tehzîbu'l-kemal fî esmâi'r-ricâl*, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 1400.
- Moğultay b. Kılıç b. Abdullah Ebû Abdillâh, *İkmâlu Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, el-Fârûku'l-hadisîyye, Kahire, 1424.
- Molla Gürânî Şemseddîn Ahmed b. İsmâîl, *e1-Kevserü'l-carî ila riyâzî ehadîsi'l-Buhârî*, Dâru't-turasi'l-Arabî, Beyrut, 1428.
- MOLLAİBRÂHİMOĞLU Süleyman "İbnü'l-Müneyyir", *DİA*, c. 21, s. 156-157, İstanbul, 2000.
- M. Mustafa el-A'zami, "Buhârî", *DİA*, c. 6, s. 368-372, İstanbul, 1992.
- Muhammet Münir ed-Dimeşki, *Tercemet'i Camiî's-sahîh*, Matbaatü'l muniriyye, tarih ve basım yeri yok.
- Muhammed Cemalettin el-Kâsîmî, *Hayâtu'l-Buhârî*, thk. Mahmut Arnavut, Dâru'n nefâis, Beyrut, 1412.
- Muhammet Nasıruddin el-Elbânî, *Sahîhu'l-Edebil müfred*, Dâru's-sâdik, Suudi Arabistan, 1418.

- Muhsin b. Ahmed b. Hamîd Gassâmi, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi'n-nikâh mine'l-Câmi'i's-sahîh mukârenen bi'l-mezâhibi'l-erba'ati*, Ümmül Kurâ Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1417.
- Murâdi, Muhammed Halîl, *Silkü'd-dürrer*, Matbaâtü'l mîriyye, Bulak, 1301.
- Münâ Sâlih Abdullah Mezru', *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fi kitâbi's-salâti min Câmi'ihî's-sahîh dirâseten ve mukâreneten*, Ümmül Kurâ Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1423.
- Müslim, Ebû'l Hüseyin b. Müslim el-Kuşeyrî en-Neysabûrî, *Sahîh'i Müslim*, thk. M. Fuat Abdulbâkî, Dâru's-selam, Riyâd, 1421.
- Nesâî, Ahmet, b. Şuayb Ali b. Sinân, *Sünen*, Râid Sabrî, Dâru'l hadâre, Riyâd, 1436.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Tehzibu'l-esmâ ve'l-luğât*, Dâru'l-ilmîyye, Beyrut, tarih yok.
- , *Mâ temessu ileyhi hâcetu'l-kârî li-Sahîhi'l-İmâm el-Buhârî*, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamîd, Darü'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1405.
- , *et-Takrîb ve't-Teysîr*, thk. Muhammed Osman, Dâru'l kitabu'l Arabî, Beyrut, 1405.
- , *el-Minhâc Şerh'i Sahîh'i Muslim b. Haccâc*, Muessesetu Kurtuba, 1414, yer ismi yok.
- Nurettin İtr, *el-İmam et-Tirmizî ve'l-muvâzene beyne Cami'ahu ve beyne'es-Sahîhayn*, Matbaa lucnetu't-te'lîf ve'n-neşr, Kahire, 1390.
- ÖĞÜT Salim "Taharet", *DİA*, c. 39, s. 382-385, İstanbul, 2010.
- ÖZBALIKÇI M. Reşit, "İbnü'd-Demamiîn", *DİA*, c. 21, s. 10-11, İstanbul, 2000.
- ÖZEL Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, c. 2, s. 403-405, İstanbul, 1989.
- ÖZPINAR Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.
- ÖZŞENEL Mehmet, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2014
- , "Kandehlevî", *DİA*, c. 24, s. 298-299, İstanbul, 2001.
- es-Safâdî, Halîl b. Ubeyk b. Abdullah, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, thk. Ahmed Arnavut, Dâru'l ihyâi turasi'l Arabî, Beyrut, 1420.
- SARI M. Ali, "Âsım", *DİA*, c. 3, s. 475-476, İstanbul, 1991.
- Sandıkçı, Kemal, *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB Yayınları, İstanbul, 1991.
- , "Tarih boyunca Buhârî'nin Sahîh'i üzerine yapılan çalışmalar", *Buhârî Kongresi Tebliğleri*, Kayseri, 1987.

- Setr b. Sevâb el-Ca'îd, ***Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-büyû' ve's-selem min Câmi'ihî's-sahih***, Ümmül Kurâ Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1413.
- Seyfeddîn Ahmed b. Abdullah b. Eb'î'l-Hayr b. Abdulalîm el- Hazrecî, ***Hulasât'i Tezhîbu'l-kemal fi esmâir-ricâl***, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Matbaaatu'l-islamiye, Halep, 1416.
- SEZGİN Fuat, ***Buhârî'nin Kaynakları***, İbrâhîm Horuz Basımevi, İstanbul, 1956.
- , "Hadis Musannefatinin mebdai ve Ma'mer bin Râşid'in Cami'i", ***Türkiyat Mecmuası***, c. 12, s. 116-134, İstanbul, 1995.
- Suyutî Celaleddîn Abdurrahman Ebû Bekîr, ***et-Tabakâtu'l huffâz***, Dâru'l Kütübu'l ilmiyye, Beyrut, 1403.
- , ***İsâfu'l-mubedda'i bi'ricali muvatta'***, el-Mektebetu't-ticariyye, Mısır, tarih yok.
- ŞENEL Abdulkadîr, "Kastallâni", ***DİA***, c. 14, s. 583-584, İstanbul, 2001.
- Şevkânî Muhammed b. Ali, ***el-Bedru'd-dalî'***, Dâru'l Kütübu'l-İslam, Kahire, 1348.
- Şuayb Arnavût-Beşşâr Avvad, ***et-Tahrîr'u Takrîbu't-tehzîb***, Muessesetu'r-risale, Beyrut, 1417.
- Taberânî Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, ***el-Mu'cemu'l-evsât***, Dâru'l-haremeyn, Kahire, 1415,
- , ***el-Mu'cemu'l-kebîr***, thk. Hamdî Abdulmecîd, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1415.
- Takiyyuddîn es-subkî Abdulvahhâb b. Ali b. Abdulkâfî, ***et-Tabakâti'shâfi'yyetu'l-kübrâ***, thk. Mahmud Muhammed Tanâhî, Dâru'l ihyâi Kütübu'l Arabiyye, Kahire, 1396.
- Tirmizî Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, ***Sünen***, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1395.
- TOKSARI Ali, "Sahihu'l-Buhârî'nin Bab Başlıklarının Özellikleri ve Değeri", ***Büyük Türk İslam Bilgini Buhârî Uluslararası Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi Tıp Tarih Enstitüsü***, Kayseri, 1987.
- TOPRAK Ayşegül, ***Sahîh-i Buhârî'de Temrîz Sigasıyla Aktarılan Muallak Rivâyetlerin Değerlendirilmesi***, R. Tayyib Erdoğan İlahiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2017.
- UĞUR Mücteba, ***İmam Buhârî***, TDV Yayınları, Ankara, 1994.

- , “Cerh ve Ta’dîl Yönünden Buhârî Râvileri”, **Büyük Türk İslam Bilgini Buhârî Uluslararası Sempozyumu**, Kayseri 1987.
- , **Hadis İlimleri Edebiyatı**, TDV Yayınları, Ankara, 1996.
- UZUNPOSTALCI Mustafa, ”Bulkiniî, Ömer b. Raslân”, **DİA**, c. 6, s. 410-411, İstanbul, 1992.
- Vehbe Zuhaylı, **İslam Fıkıh Ansiklopedisi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1994.
- Yahyâ b. Maîn Ebû Zekeriyâ b. Avn b. Ziyad b. Besdâm, **Târîhu’ İbn Maîn**, thk. Ahmed Muhammed Nur, Dâru’l ihyaî turasi’l-ilm, Mekke, 1399.
- YAMANUS Ayşe Nur, **Hadis Usulünde Muallak Kavramı**, Yalova İlahiyat Fak. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova, 2013.
- YARDIM Ali, “Aclûnî”, **DİA**, c. 1, s. 327-328, İstanbul, 1988.
- YILDIRM Ramazan, **Buhârî’nin Bab Başlıklarındaki Mevkûf Rivâyetlerin Değerlendirilmesi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.
- YÜCEL Ahmet, **Hadis Tarihi**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011.
- Zehebî Şemseddîn Muhammed b. Ahmet b. Osman, **Sîyer’i a’lam’n-Nubelâ**, tahk. Beşşâr Avvad Ma’ruf, Muessestu’r-risâle, Beyrut. 1403.
- , **Tehzîbu Tehzîbu’l-kemâl**, thk. Muhammed Na’na’ah, el-Fârûku’l-hadisiyye Yayınevi, Kahire, 1425.
- , **Mîzânu’l-İ’tidâl**, Dâru’l-maârife, Beyrut, 1382.
- , **el-Muğni fid-du’afâ**, thk. Nureddîn İtr, Dâru’l ihyâi turasi’l İslam, Katar, 1407.
- , **Zikru esmâi men tukullime fihi**, thk. Muhammed Şükür, Mektebetu’l menâr, Ürdün, 1406.
- , **Tezkirtu’l-huffâz**, thk. Abdurrahman b. Yahyâ, Dâru’l Kütübu’l ilmiye, Beyrut, 1374.
- Zemahşerî Cârullah Mahmud b. Ömer, b. Ahmed, **Esâsu’l-belâğa**, thk. Muhammed Bâsil, Dâru’l Kütübu’l ilmiye, Beyrut, 1419.
- ZENBİL Ramazan, **İmam Buhârî**, Nebevi Hayat Yayınları, İstanbul, 2013.
- Zerkeşî Muhammed b. Cemaleddîn Abdullah b. Bahadır, **en-Nuket**, thk. Zeynelabidin b. Muhammed, Edvâu’s-selef, Riyâd, 1419.
- Zirikli Hayreddîn, **el-A’lâm**, Dâru’l ilm, Beyrut, 2002.

Zühur Muhammed Abduh Muhammed, *Fıkhü'l-İmâmi'l-Buhârî fî kitâbi'l-cumu'ati, el-havfi, el-ıdeyni, el-vitri min Câmi'ihî's-Sahîh*, Ümmül Kura Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1423.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Mahmut MAHMUTOĞLU

Doğum Yeri ve Tarihi : Trabzon, 30.01.1974

Eğitim Durumu

Lise Öğrenimi : Trabzon İmam-Hatip Lisesi

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi/İlahiyat
Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi/ İlahiyat
Fakültesi

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim Telefon : 0536 716 56 77

E-Posta Adresi : mmahmutoglu1461@gmail.com

Jüri Tarihi : 11.07.2019